

વિદ્યા વિનોદી વિનોદ માળા. નં-૧.

કથા-વિનોદ.

(ઐતિહાસિક, સાંસારિક, નૈતિક કથાઓના સંગ્રહ.)

ચે. જ. ક.,

ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ ઠક્કર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી વિદ્યા-વિનોદી મિત્ર મંડળ.

સર્વ હક રખાપીન.

કરાંચી;

બંદર રોડ પર આવેલા "સ્વદેશી" છાપખાનામાં
પ્રિન્ટર હોદ્દાભાઈ કહાનજી આ છાપ્યું.

સવત. ૧૯૧૪.

૪૦ સં ૧૯૦૭.

મુલ્ય રૂા ૦-૮-૦.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કોપીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૩૧ વર્ગીક

પુસ્તક્રાનું નામ કથા વિમ્બીદ

વિષય ૬ - : ૩

વિદ્યા વિનોદી વિનોદ માળા. નં-૧.

કથા-વિનોદ.

(એતિહાસિક, સાંસારિક, નૈતિક કથાઓનો સંગ્રહ.)

ચે. જ. કે,

ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ ઠક્કર.

છપાચી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી વિદ્યા-વિનોદી મિત્ર મંડળ.

સર્વ હક સ્વાધીન.

કરાંચી:

બંદર રોડ પર આવેલા “સ્વદેશી” છાપખાનામાં
પ્રિન્ટર ડોશાભાઈ કહાનજી એ છાપ્યું.

સન ૧૯૧૪. ૪૦ સપ્ત ૧૯૦૭.

મૂલ્ય રૂા. ૦-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથો સંગ્રહ

૨૦૩૧

૨ ૦૦

અર્પણ પત્રિકા.

પરમપૂજ્ય શ્રીમાન,

શેઠ હરિદાસ રામદાસ મોરારજી—કરાચી.

ખીલ કોઈ પણ કાર્યને ઉદ્દેશી નહિ, પણ

મહારી બાલ્યાવસ્થાથી આપ મહારા તરફ

પ્રેમ-દ્રષ્ટિથી જોતા આવ્યાછો; મહારા

વિદ્યાભ્યાસમાં નવનવસ્થા પ્રવરકર પંથમાં

સરળતાથી તથા ખીલ અનેક

કાર્યોમાં નવનુમાર મરણતા કરી-

ફોરો એ સર્વ સંભાળી આ

પૂરતક આપને વિનય-

ભક્તિ પૂર્વક મમર્પણ

કરું છું, એ સ્વીકારી

મહેને કૃત કૃત્ય

કરશે.

શ્રી.

હું છું તમારો નમ્ર સેવક,

ચોજક.

પ્રસ્તાવના.

—♦♦♦♦—

નવ-ત્રકથાઓ આજના વાંચક વર્ગનું પ્રિય વાંચન થઈ પડેલ છે. કેટલાએક વિદ્વાનો પણ નવન કથાને આનંદ થી વાંચતા જોવામાં આવે છે; તેમજ તેના લેખકોની પણ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી જોવામાં આવે છે, તેઓ શ્રીય વિષયોનો પણ કુમ સાંધી સાધારણમાં સાધારણ નાટકો-આદિ વિષય—સ્થાનોમાં જનતા બનાવે નવલ કથાઓમાં ઉતારી દે છે.

પાત્રોના ગુણ-સ્વભાવમાંથી બોધ આપી, સ્થળ-વર્ણન-માંથી, સૃષ્ટિના સૌંદર્યમાંનું યથાર્થ દર્શન કરાવનારી નવલ કથાઓ દરેક વ્યક્તી, સ્ત્રી-પુરૂષ સર્વને આનંદપ્રિયી થાય તો તે ઇષ્ટ છે, પણ અન્ય ભાવના પરત્વે જોજ નવલ કથાઓ બહુધા જન-સમાજની અનીતિમય લાગણીઓનું પોષણ કરતી, વાંચકોને અનીતિનાં ઘોર અધિકારમાં ધકેલી દે તે નવલ કથાનું યથાર્થ દર્શન કહી શકાય નહિ. આવી કથાઓ લખનારનો અમુક વર્ગ સર્વ ભાષાઓમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય છે. ખેડાતી ગૂંજરાતી ભાષામાં પણ આવો વર્ગ અધુના ઉભરાતો જાય છે. કયા અભ્યાસીને. કયા ભાષા રસિક પૂરૂષને અથવા તો સજ્જનને આથી શોચ નહિ થાય ?

જેમ મોટી કથાઓમાં અનેક સ્થળો, અનેક પાત્રો અને અનેક બોધદાયિની શાખાઓ હોય છે, તેમ ન્હાની કથાઓમાં તે અટપાંચે સંગ્રહિત હોય છે.

ન્હાની કથાઓ ઇંગ્લેન્ડમાં ઘણી છે. જંગાળીમાં મહિમાળા નામનું ન્હાની નવલ-કથાઓનું પ્રખ્યાત પુસ્તક છે. ગૂજરાતી સાહિત્યમાં એ શાળા ઉઘાડવાનું માન સ્વર્ગસ્થ સાહિત્ય રસિક, સાધુ પૂરૂષ શ્રી નારાયણ હેમચંદ્રને છે. એમણેજ માસિકો તેમજ છૂટા પુસ્તકોમાં ન્હાની કથાઓ લખવી શરૂ કરી; હાલ ઘણા લેખકો (ઘણું કરી પારસીઓ.) ન્હાની કથાઓ લખે છે.

જેમ મોટા-વિશાળ ઐતિહાસિક કે સાંસારિક પ્રસંગોનું અવલોકન કરવા-કરાવવા મોટી કથાઓ આવશ્યકીય છે તેમ ન્હાના ન્હાના ખનાવો વર્ણવવા ન્હાની કથાઓ જોયોગી છે. ઇંગ્લેન્ડમાં દરેક પ્રસંગ, દરેક પ્રેમ કથા, ન્હાની કે મોટી કથામાં લખી દેવામાં આવે છે. આવા પ્રકારની મોંઘે ઘણી કથાઓ ગૂજરાતીમાં વાંચી છે, પણ તે અનેકથા પ્રેમ-કથાઓજ હોય છે. ન્હાની કથાઓ જૂઠા જૂઠા વિષયો ઉપરથી નીતિની સજ્જક છાપ ફાલેના ઉદારતા જમાના ઉપર પાઠ એવો મહારો હેતુ ઉદિષ્ટ છે. તેને-તે ઉદ્દેશને વળગી રહેવાને આ પુસ્તકમાં જે કંઈ અલ્પ પ્રયાસ કરવામાં

આઓ છે, તે વાંચક વર્ગને સંતોષ આપશે એવી અભિ-
લાષા છે. પ્રેમની કથાઓ નજ લખવી એવું મહારૂં કહેવું
નથી પણ તેજ સિદ્ધાંતને લક્ષી આજની સ્થિતિ ધ્યાનમાં
લઈ, બીજા આવકારદાયક વિષયો પોષાવા ભેદ્ય છે.

ગૂજરાતી ભાષામાં આવી કથાઓ હશે છતાં એ
વિષય તરફ મહારા પ્રેમને લીધે, તેમજ માત્ર કહેવાતા
પ્રેમ-પાશવ પ્રેમની કથાઓ શિવાય પણ નહાની કથાઓ
લખાય, એમ ધારી આ પુસ્તક લખેલ છે. પ્રેમ-કથાઓ
આ પુસ્તકમાં છે પણ તેમાં મયોદાનું 'પૂરેપૂરું' નિરાક્ષણ
કર્યું છે. આ કથાઓ કપોળ કલ્પિત છે એમ કહવાના ઉદ્દેશ
નથી. વિષ વિષ વખતે વાચેલા ગૂજરાતી-છ મેળ પુસ્તકા-
માંથી રચાયેલા ચિત્રોના ઉદ્દેશોનો પ્રચાર છે. માત્ર રચના
મહારી છે. એ એ સાંસારિક-એતિહાસિક ઇત્રા નિરખી
વાંચકને કંઈ યોષ-યોષ નહિતો ઉચ્ચ અભિલાષાની પ્રેરણા,
તે નહિતો સૂતેલા વિચારોની જાગૃતી થાય તો એ માન એ
મહાશતા ઉદ્દેશોને છે.

પુસ્તકોમાંની કથાઓમાંથી ત્રીજી અને આઠમી કથા
માસિકોમાં છપાઈ ગયેલ છે. શેષ જૂદે જૂદે વખતે લખાઈ
હોવાથી ભાષા-એલીમાં તફાવત હોયતો એ સ્વભાવિક છે.
એટલી તેમજ પ્રૂફ તપાસવામાં વ્યવસાયને લીધે કંઈ ભલ

રહી ગઈ હોય તો મ્હને સહિત્યનો અભ્યાસી, વિદ્યાર્થી અને આ વિષયમાં પ્રથમ પ્રવેશક સમગ્ર શિક્ષાન વચક વર્ગ ક્ષાંતવ્ય દ્રષ્ટિથી જોશે એવી આશા છે.

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની પેઢાશ, પૂર્વ સંકલ્પ પ્રમાણે કાશીની 'શ્રી સેન્દ્ર લિન્ડુ કોલેજ' ને આપવા નિશ્ચય કર્યો છે.

આ કાર્યમાં મ્હારા મિત્ર રા. રા. લાણીજી ભાઈચંદ કેડરીએ અનન્ય સહાય કરી છે તેમજ રા. રા. લક્ષ્મીદાસ મૂલજી ગણુત્રાએ પણ વખતોવખત સદાય આપી છે માટે મહેનતો ઉપકાર થયો છે.

૧ ૩ ૧૯૦૭

કાશી રા. રા. રા. ૧૨ ૧૯૦૭

જન્મભૂમિનું મંગલ કિર્તન.

વૃદ્ધ ભરત ખગડની ભૂમિ, પુરુષતાનું પાલણું, વડુને વન્દન છે. નિર્દય ઉપદ્રવોના શતકો પણ જેને વિસ્મરણની ધૂલી નીચે દાટી શક્યા નથી, એવી પુજ્યા અને સમર્થા પાલક પોષક માતા, પ્રણામ! શ્રદ્ધાની વા સત્યતાની, પ્રેમની, કવિતાની અને શાસ્ત્રની પિતૃ ભૂમી! વડુને નમું છું!

એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન, એમ. લુધસ જેકોલીયટ.

જય મંગલ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગળવિયે;—ધ્રુવ.

રઘુવીર સમ વિરલ વીર ભારતી સુભટ સુધીર,

ઉર સમુદ્રને હિમાલયે ઉછાળીયે—જય.

જનની અંક ઝલિયે અનૂની રંગ ઝીલીયે

આત્મભળા—ઉન્નસથી ગાધું ઉન્નળીયે—જય

સત્ય અર્થ સજ્જ થાઓ, વિજય વાવટો ઉડાઓ,

વીર ધર્મથી ધરા સદા ધ્રુજવીયે—જય.

સત્યથી સચવાય સ્વતવઃ સમજીએ થઈ પ્રવૃતઃ

ધૂમીયે ઝઝૂમી જંગ તો મચાવીયે—જય

ભૂતળ ફેડી ફેડીયે, ઉડી જડો ઉખેડીયે,

દોરને દમામ દેશનો જમાવીયે—જય

સ્થિતિ સમય સ્વીકારીયે, પ્રવૃત્તિયજ્ઞ યોગીયે

જાતને સ્વદેશકાજ કાં ન હોમીયે?—જય

દેશ સેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્તવ્ય કર્મ,

આત્મ ભાવથી ગાધ પ્રભુમય પીછાનીયે—જય. સંક્ષિપ્ત.

Life's way is the wind's way, all these things.

Are but brief voices breathed on shifting strings.

This life they cling to is but empty show;
 'Twere all as well to bid cloud to stand
 Or hold a running river with the hand

ARNOLD'S LIGHT OF ASIA.

ॐ શ્રી હરિ કથા-વિનોદ.

કથા ૧.

ધર્મવીર તેગસિંગ.

શ્રેયાન્સ્વધર્મોવિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્।

સ્વધર્મેનિધનંશ્રેયઃ પરધર્મોભયાવહઃ ॥

શ્રી ગીતા.

સુમય માયઃકાલનો હતો. એક વિશાળ મહાસયના એક
જે નામના ભૂતલપર સુંદર ગાલીચો પાથરેલો હતો.
તે પરના સુંદર રંગબેરંગી ચિત્રો ભારત
ના પ્રાચીન ચિત્રકલા-ગૌરવનું દર્શન કરાવી રહ્યાં હતાં.

૧ કૃત્યગુણવાળા પરધર્મ કરતાં બોહા ગુણવાળા સ્વધર્મ સારા છે.
સ્વધર્મનાં મૃત્યુ થાય તે સારું; પરધર્મ ભય ભરેલો છે. શ્રી ગીતા.

એક બાજુ એક સુંદર રતનજડિત આસનપર એક પ્રૌઢ પુરુષ પોતાના સાદા સન્યાસી જેવા પોષાકમાં સન્ન થયેલો બેઠો હતો. ત્હેની મુખમુદ્રા ભવ્ય પણ શાન્ત હતી. નેત્રો વિશાલ, તેજદાર હતાં. ત્હેનીપાસેજ આસનપર એક બાળક બેઠો હતો. સ્હામે બેઠેલા કેટલાક પુરુષો સિંહાસનપર બિરાજેલા પ્રૌઢ પુરુષ અને બાળક તરફ આત્મર દ્રષ્ટિએ નેઘ રહ્યા હતા.

શુરૂ નાનકે શીખ ધર્મ સ્થાપ્યા પછી ત્હેમની ગાદિએ વંશ પરંપરા ત્હેમના પુત્રો, પ્રપુત્રો બેસતા આવ્યાછે. શુરૂ અર્જુનસિંગ પાંચમા શુરૂ હતા. ત્હેમની પછી શુરૂ હરગોવિંદ હરરાય અને હરકીશન થયા, હરકીશનના મૃત્યુ પછી શુરૂ તેગસિંગ, પોતાની કાર્યદક્ષતાથી ગાદિ સંભાળી અનેક અગવડો દૂર કરી શુરૂપદ્ધિ પામ્યા. સિંહાસનપર બિરાજેલો પુરુષ તેગસિંગ અને પાસે બેઠેલો બાળક ત્હેમનો પુત્ર ગોવિંદ હતા.

દિલ્હીનો બાદશાહ આ વખતે, આર્યધર્મને પાયમાલ કરવા બનતા પ્રયત્નો કરનાર, આર્યોને રંજીડવામાં રંચ પણ બાકી ન રાખનાર, ઔરંગઝેબ હતો. ત્હેની બુદ્ધિ અસીધર્મજનૂની સમશેર ભારતની સઘળી દિશાઓમાં, અનેક અનાથ જનોના રક્ત રેડતી, અનેક સૈબાઅવતીઓના સૈબાઅનું હરણ કરતી, “હીન હીન”ના ભયંકર શબ્દો ઉચ્ચારતી,

અનેક દેવાલયોનો ધ્વંસ કરતી ફરી રહી હતી. કાશિમરમાં પણ આ અસીએ પોતાનું લાયકર કામ આરંભ્યું. અનેક પ્રકારની પાયમાલી કરી. કાશિમરીઓ દીન થઇ આ ફરીયાદ ગુરૂ પાસે લાવ્યા. આનો વિચાર કરવાને હુમણા આ ખાલસા મંડલ મલ્લુ હતું.

કેટલોક વખત તો સહુ અન્યોન્યના ચહેરા તરફ ભેટા શાન્ત બેસી રહ્યા, પણ અતે એક શિખે શાન્તીનો ભંગ કર્યો.

‘ભગવન્ ! કેાણુ જાણે આર્ય ધર્મનું શું થશે !’ તે જોડ્યો. ગુરૂ “પુત્ર ! જડ અને ચેતનના વ્યાપારથીજ આ જગદ્દયંત્ર ચાલી રહ્યું છે. જડથી પરોક્ષ ન ભેદ શકનારા દુઃકી દ્રષ્ટિવાળા મનુષ્યોનુંજ અશ્રેય થાય છે. એવી દ્રષ્ટી હુમણા પ્રાચીન ચેતન્ય વાદીઓની સંતતિમાં બેઠેલું. એજ તેમનું અશ્રેય સૂચવે છે.”

“પણ અશ્રેયમાં શ્રેય કેમ પ્રકટે ?”

ગીતામાં ભગવાન કહે છે કે :

‘तस्माद् सक्तः सततं कार्यं कर्म समाचार ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पुरुषः ॥

૧ કંઈ પણ મમતા અથવા આસક્તિ રાખ્યા વગર જે કામ કરવાની ફરજ છે તે કામ હમેશા કર, કેમકે જે માણસ મમતા રાખ્યાવિના કામ કરે છે તે મોક્ષને પામે છે. ગીતા અ. ૩-૧૯

“જેના દરેક કામમાં આજ હેતું છે તે કોનું શ્રેય કે અશ્રેય કરે કિંવા તહેતું પણ કોણ શ્રેય કે અશ્રેય કરે? જગતના અગ્રણીઓજ નો આ નિયમે ચાલતા હોય તો યુદ્ધ, કુસંપ, ઇર્ષ્યા આદિ દુર્ગુણોથી જગતનું જે અશ્રેય વાય છે તે સંભવેજ નહિં.

‘સત્ય છે! સત્ય છે!’ શિષ્ય બોલ્યો.

“કાશ્મિરીઓ આપણે શરણે આવ્યા છે માટે એમની રક્ષા કરવી એ આપણો ધર્મ છે.”

“અને ફરજ પડે તો ધર્મને મટે કેસરિયા કરતા એ પણ આપણો ધર્મ છે.” બાલક ગોવિન્દ ઉત્સાહથી બોલ્યો.

જય! જય! નો ધ્વનિ થયો.

‘મહારી ઇચ્છા છે કે જે નજીબને એક પત્ર લખી હિંદુઓપર ગૂજરતો હુલના મતકાવવાનો બોધ કરૂં.’

‘શું એ દુષ્ટ બાદશાહ તેથી સમજશે?’

“સમજે કે ન સમજે પણ સૂચના કરવી એ આપણો ધર્મ છે.” સૌએ એજ વિશ્વાસ ર્યો. એક ફરજ પડે તો પત્ર દિલ્હી મોકલાયો.

ગુરૂનો પત્ર ગયેલ જોઈને બાદશાહ તરફથી નિર્દોષિત ને દિલ્હી આવવાનું આ-મત્રણ આવ્યું છે. પંજાબીઓ વિચારમાં પડી ગયા છે. કેટ-

લાક અગ્રણીઓ આતૂર મુખે ગુરૂજીને ઘેર આવ્યા. તેગસિંગ તો જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

‘પ્રભુ, શું આપ ઐરંગઝેબની કપટ કથાઓ નથી જાણતા? અમને તો ખરાબ શુકન થાય છે.’

‘હું સારી રીતે જાણું છું અને તેથી જ જવાને ઉત્સુક છું. બાઈ! શકુનો આજસુઓજ બુએ છે ઐરંગઝેબ મહને શું કરશે? મનપાત્રી ઉપમાર મહને છે. વિનાશ! પણ ઢેહ વિનાશનું કાલો પાંચે દિવસો પછી જ આવે છે. હું મહાર્ કર્તવ્ય કરીશ અને મહાર્ કર્તવ્ય કરીશ. યશો તો મુખે સહીશ.’

પૂછનારા નિરૂત્તર થઈ ગયા. વીરતંગસિંગ માત્ર એક જ વિચારને વિદ્યે પડી ગયા હતા.

... ..

ના પિયર સિદ્ધિપુરના નાનાઓ ઐરંગઝેબને આ ખબર વતા પત્રજ નાના નાના ગાતાપી તેગસિંગને બોલાવ્યો. એક ઉત્તમ આસન પર બેસાડ્યો. સૈની દ્રષ્ટી આ ભવ્ય પુરૂષ તરફ હતી. પાદશાહના શબ્દોએ એ દ્રષ્ટિ ખેંચી.

“તેગસિંગ, તહમારા વિશે સાંભળવાથી જેટલું જાણ્યું હતું તે કરતાં માત્ર તહમારા દર્શનથી મહેં વધારે જાણ્યું છે.” પાદશાહે સ્મિત કરી કહ્યું. “તહમે દીપક છો. પણ કાફર ધર્મમાં હોવાથી તહમારો પ્રકાશ અમારા પર નથી પડતો.

મ્હારી મરજી છે કે ત્હમે પાક ધર્મ અખત્યાર કરો, મશહૂર થાઓ ને દુનિયાનાં અયેશઆરામો ભોગવો.”

ગુરુજીના મુખપર મધુર સ્મિત જળકી રહ્યું. પાદશાહ અને કાર્યભારીઓને આથી અપમાન લાગ્યું.

‘તેગ, હસવાનું કારણ ?’ એક ધર્મજનૂની મોલવી બોલ્યો.

તેગસિંગે સ્મિતમાંજ ઉત્તર આપ્યો. ‘ભકતકવિ તુલસી-દાસે કહ્યું છે કે:-

‘જહાંમે જિતની ખુદ્દિ હય ઇતનો કહે બનાય
તહાંકો ખુરો ન માનીઓ ચોર કહાંસે લાય ?’

સભામાં બેઠેલાઓનું ધૈર્ય હવે ન રહ્યું. સૌકોઈ પાદશાહના હુકમની રાહ જોવા લાગ્યા.

પાદશાહ કંઈ પણ બોલે તે ખેલાં તેગસિંગ ગાજી ઉઠ્યો. ‘નામવર! એકવાર પુછો આપના અંતરને કે ધર્મનો અર્થ શું ? ધર્મની હસ્તીનું પ્રયોજન શું ? ઉત્તર શું આવશે ? આત્મોન્નતી ! આત્મોન્નતીને માટેજ ધર્મની આવશ્યકતા છે. તો પાદશાહ! શું ધર્મ બદલવાથી આત્મોન્નતી થઈ શકશે ? શું મુસલમાન થવાથી હું મ્હારા આત્માનું કલ્યાણ કરીશ ? શું ધર્મ બદલવાથી હું સદેવ ભૂલીશ ? શું પરધર્મ અંગી-કારથી મ્હને ઇચ્છિત સિદ્ધિ થશે ? વળી કીર્તિને માટે કહો છો. પણ કીર્તિજ શું છે? કીર્તિને માટે ફાંફા મારનારાઓ

તો કર્તવ્યનેજ ભૂલેછે, ને જે કર્તવ્ય પરાયણ છે તેની તો કીર્તિ પણ દાસી છે. નાગદાર, જગત્ના આ તુચ્છ સુખોને માટે તેગસિંગ ધર્મ નહિં વેચે !'

‘ધર્મ ઇશ્વરકી આમાનત હય મેં લેચું કયું કર,
ધર્મ કે બદલે મેં દુન્યા કા ખરીદદાર નહિં.’

ઐરંગઝેબ:—‘તેગ વધારેના બોલ. ત્હને ઉપદેશ આપવા માટે નથી બોલાવ્યો. ત્હારા માટે ત્રણ માર્ગ છે, તેમાંથી એક પસંદ કર. પાક મઝહુબ અખત્યાર કર, કે ક’ઈ ચમત્કાર બતાવ, અથવા કાળાગૃહમાં જા. !’

તેગસિંગના નેત્રો લાલ થઇ ગયાં. ત્હેની નસેનસમાં ધર્મ જુસ્સો વ્યાપી રહ્યો.

‘તુમ જુસ્સે માંગતેહો દુનિયાકે સુખકે બદલે.

સુખકો વો ત્યાગ કે જીના બી તો દરકાર નહીં.’

‘પાદશાહ ! આખા જગત્નું રાજ્ય મળે ઇન્દ્રની સમૃદ્ધિ મળે, કુબેરનો ભંડાર મળે, તોપણ ધર્મ ! પ્રિય-ધર્મતો નહિં ત્યાગું ! તેમ શું આ જીવના ભયથી ત્હને ચમત્કાર બતાવું. ?’

પાદશાહથી આ વાક્ય બાણો હવે સહન ન થયાં.
‘પકડો એને ! એને તરતજ પકડો. !’

પાદશાહનો હુકમ થતાંજ ચાર મુસલમાન સિપાઇઓએ વીર તેગસિંગને બેડીઓથી ઝકડી દીધા.

‘રે પાદશાહ બાંધીલે ! આ જડ શરીરને ગમે તે કર !
પણ વશ થનાર તો મુકત છે. મહારા અંતરના અણું અણું
માં ધર્મ પ્રેમના ઉજ્જવલ સત્ત્વે પ્રકાશી રહ્યાં છે. એને
ઢગાવવા-મહારા હૃદયને વશ કરવા તો જગત્માં કોઈ
શક્તિવાનજ નથી.

‘કાટ સકતે હો ને બહારકા તેગ કાટો.

કાટતી અસલે તેગ કુ તલવાર નહિં.

આટલું બોલી વીર તેગસિંગ શાન્ત થઈ રહ્યો. મુખ
પર શાન્તિની છાયા પ્રદર્શિત થઈ રહી.

મહાત્માનું આ મહાત્મ્ય જોઈ કેટલાક સહૃદય મુસલ-
માનોનાં હૃદય પણ પીગળી ગયાં. સભામાં બેઠેલા એક
રાજપુત રાજના નેત્રો સજળ થઈ ગયાં. સભામાં પણ
કરૂણાજ પ્રસરી રહી.

‘લઈ બઝો લઈ બઝો.’ પાદશાહનો હુકમ થયો.
હુકમ અમલમાં આવ્યો. રત્ન જડિત આસનપર બેસનાર,
રથમાં સ્વારી કરનારને ચાર મુસલમાન સિપાઈઓના તાળા
માં રહી પગે ચાલવું પડ્યું.

દોષ વિના અસત્યતાના બળ આગળ લાચારીથી અને
પોતાની સત્યતા પરની પ્રીતિથી થોડો વખત રહેનારી
સંસાર લાલસાઓનો ત્યાગ કરી પથ્થર જેવી છાતી કરી,

સિંહના જેવી હીંમતથી અનેક શારિરીક દુઃખો સહન કરવા છતાં પણ જેઓ સત્યતાનો ત્યાગ નથી કરતા તેવા મહા-ત્માઓને હજારો હજાર ધન્યવાદ છે !

૩

સમય પ્રાતઃકાલનો હતો. આકાશ સ્વચ્છ—વાદળો અંદ્ર, તારા કે સૂર્ય વિનાનું હતું. વાયુની મીઠી લહરીઓ કાળા ગૃહની કોટડીમાં બેઠેલા તેગસિંગના અંગને સ્પર્શ કરી જગત્ લીલાનું અપૂર્વ ભાન કરાવતી, બારી વાટે પસાર થતી હતી.

ન જાને જાનકીનાથઃપ્રાતઃકાલે કિં ભવિષ્યતિ

પ્રભૂ! પ્રભૂ! નો ધૂનિ કરી જાગનાર, પ્રાતઃકાલનું સૌંદર્ય જોઇ દુઃખમાં પણ સુખની છાયા જોનાર રાત્રીએ જોયેલા બાયંકર સ્વપ્નોના ભયને વિવેકરૂપી અસીથી છેદનાર, કાળા ગૃહના દુઃખો સહન કર્યા છતાં સત્યતાનેજ અહાનાર તેગસિંગ ને ખબર ન હતી કે આજનો દિવસ કેવો જશે !

નિદ્રા મુક્ત થઇ નિયમાનુસાર ગુરૂઅન્ધસાહેબના કેટલાક શ્લોક બોલતો વિચારમાં બેઠો હતો. નેત્રો અર્ધ ખુલ્લાં ને અર્ધ મીંચેલાં હતાં, છતાં દ્રષ્ટિ અંતરમાં હતી.

કોટડીનો દરવાજો ઉઘડ્યો. ત્રણ કાળા પોષાકવાળા,

તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિવાળા કદાવર પુરૂષો દાખલ થયા. ‘ખંદિવાન,
તું ત્હારું ભવિષ્ય જાણે છે?’

આવનાર પૈકિ એક પુરૂષ જોડ્યો.

“જાણતો નથી અને જાણવાની ઇચ્છા પણ નથી.”

“હે વીર! ત્હારી શાન્ત મુખ મુદ્રા જોઈ અમ-જલાદોને
પણ દયા આવે છે. ત્હારા પુત્ર, પત્નિ, દેશ સખધીઓ
નો તો ખ્યાલ કર.

‘પુત્રકા દુઃખ, દેશ દુઃખ જો સુનાતે હો મુજે
બસ કરે સુન ત્રિઆ ઉનકા બી કર્તા નહીં ?’

“હે ભાઈ ઝાનો સંભાળનાર એકજ કિર્તાર છે.”

“પણ આવું દુઃખ તું પોતેજ શાને વ્હોરે છે ? ને ! જીવનની
કીમત તો સમજ” બીજો પુરૂષ આર્દ્ર સ્વરે જોડ્યો.”

‘ધર્મ જૌર જગત કે દુઃખ હોતે હુય અકસર સાથી.

કુલ પાઓગે કયા સાથ જહાં ખાર નહીં!’

“ધર્મને માટે દુઃખ સહેવું પણ અભિમાન કરવા યોગ્ય છે.”

“તું કોઈ રીતે નથી સમજતો તો હવે ખંદગી કરીલે
ત્હારી છેલ્લી ઘડી પાસે છે.”

નિર્મળ-શાન્ત દ્રષ્ટિએ મહાત્મા તેગાસિંગ કહેનારની સ્થાપ્ત
જોઈ રહ્યો. “સૌનો એજ માર્ગ છે, કોઈને આજતો કોઈને

કાલ.” આટલું બોલી ધ્યાનસ્થ થયો, થોડી વારે નેત્રો ઉઘાડી, બને હાથ જોડી મસ્તિષ્કનમાવી બોલ્યો: “આર્યોની પવિત્ર ભૂમિ! ત્હારા અન્ન જળ વાયુથી હું પોષાયેલ છું, તેથી તું મ્હારી માતા, અને ત્હારા પુત્રો મ્હારા બંધુઓ! મ્હારા બંધુઓનું શ્રેય કરવાને મ્હેં કંઈ પણ નથી કર્યું. આ મૃત્યુ જો મ્હારા આર્ય બંધુઓ પરની કંઈ પણ પ્રીતિને આંગે હોયતો હું કૃતાર્થ થયો.”

પ્રિય પાઠક! આ ચિત્રનો ઉદ્દેશ કરવાની અમારામાં શક્તિ નથી. આવા હૃદયદ્રાવક ચિત્રનું દર્શન કરવા કરતાં ત્હારી કલ્પના શક્તિને વધારે શું હુકરછે?

મહાત્મા તેગમ્નિંગના મૃત્યુથી પંજાબમાં સર્વત્ર શોક વ્યાપી રહેા બાળકથી વૃદ્ધ પર્યંત સહુ ત્હેના યશોગાન કરી કહેવા લાગ્યા.

સાધન હેતુ અત્તજિન કરી,
શિશ દિયા પર‘સી’ને ઉચરી
ધર્મ હેતુ શાકા જિન કિયા
શિશ દિયા પર ધર્મ ન દિયા.

સ્વદેશ પ્રીતિ^૧

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी.

Breathes there the man with soul so dead.

Who never to himself hath said.

This is my own my native land.

Sir W. Scott.

અમેરિકામાં ન્યુ યૉર્ક એક પ્રસિદ્ધ નગરછે. અંડે ડૉરીયર ત્યાંની સિમથસન કમ્પનીનો એક વિશ્વાસપાત્ર કર્મચારીછે. આજે તે પોતાના ઓરડામાં બેઠો કંઈ વિચાર કરેછે. મુળ પર શોકની છાયા પ્રદર્શિત થઈ રહીછે, જરા ઉઠી આમ તેમ કરેછે, ફરી બેસી રહી લમણે 'હાથ મુકી પૂર્વ વત્ બેસી રહેછે.

હમણા બે કોઈ તહેનો પરિચીત જન જુએ તો નિઃ સન્દેહ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ જાય. અંડે એક ભાગ્યવાન મનુષ્ય

^૧ એક ફ્રેંચ કથાના હિન્દી અનુવાદ ઉપરથી.

ગણાય છે. અમેરિકામાં દાખલ થતાંજ તહેનું ભાગ્ય-ચક્ર ફર્યું છે. અંદિ આવે તહેને બે વર્ષથી અધિક સમય નથી થયો. પરંતુ તહેણે દરેકના હૃદયમાં સ્થાન લીધું છે. યદ્યપિ તહેનું વય પણ નહાનું છે તથાપિ સ્મિથસન કંપનીમાં તહેનો દરજ્જો ઉચ્ચ છે. આશીજ લોકો તહેને એક યુદ્ધિમાન, કાર્યકુશલ અને ભવિષ્યમાં મહાપુરૂષ થનાર ગણે છે.

કેટલાક સમયથી તહેને એક અધિક સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. સ્મિથસનની પત્નિની કૃપાથી તે તહેમના સાંયઃકાલીય આનંદોત્સવોમાં ભાગ લેવા લાગ્યો છે. ઉત્સવોમાં સ્મિથસનની નવયૌવના પુત્રી એંરા પોતાના કોમલ કરપણવથી તહેને રહાની પ્યાલીઓ આપી પોતાના હાવભાવ તથા મંદ મૃદુ હાશ્યથી તહેના આનંદમાં એક પ્રકારની અલૌકિકતાનું સિંચન કરે છે. પૂર્વ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે અંદેને આજે આ માતા અને પુત્રી સાથે વાદ્ય-પ્રદર્શિનીમાં જવાનું છે. પ્રદર્શિનીમાં સર્વે દેશો અને પ્રજાઓના ગીતો ગાવામાં આવનાર હતા.

સ્મિથસનના કુટુંબ સાથેનો પરિચય જેમજેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો, તેમ તેમ તહેની ઇર્ષા કરનારાઓ પણ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા છે. આ સંબંધનો મુખ્ય હેતુ તેઓ એજ સમજે છે કે સ્મિથસનની પ્રાણાધિકા કન્યા એરાનું લગ્ન અંદે સાથે થશે.

આવું ઉઠાર લાગ્ય છતાં આજે તે ઉઠાસ કેમ જણાયછે ? આનંદ સાગરમાં તરનાર મનુષ્યને શોક 'કરવાનું શું કારણ હશે ? હા ! ત્હેના પિતા પાસેથી એક પત્ર આવ્યોછે એજ ત્હેની વ્યાકુલતાનું કારણછે. ત્હેનો વૃદ્ધ પિતા ડૉરીયર એક નિવૃત્ત (retired) સેનાપતિછે. પોતાની પ્રિય જન્મભૂમિ ક્રાન્સની સેવા કર્યા પછી તે ત્યાંજ એક ન્હાના ગ્રામમાં પોતાના છેલ્લા દિનો વ્યતિત કરી રહ્યોછે.

અંડ્રેએ થોડા સમય પહેલાં પિતાને એક પત્ર લખી અમેરિકામાં સ્થાયી રૂપથી રહેવાની અને રાજ્ય નિયમાનુસાર ત્યાંના નિવાસી થવાની ઇચ્છા જણાવી હતી. આ પત્ર ત્હેના ઉત્તરમાંછે. જે આ પ્રમાણે છે.

મહારા વહાલા અંડ્રે,

શાળા છોડતાંજ સૈન્યમાં હાજર થવાની ત્હેં અનિચ્છા દર્શાવી, ત્યારે મહેં ત્હારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ જવું યોગ્ય ન ધાર્યું. સૈનિક થવાને વીરતા, દૃઢતા, અને સાહસની આવશ્યકતાછે, ત્હેં ત્હારી જીવિકાની પણ સ્વેચ્છાનુસાર ગેઠવણ કરી, તેમાં પણ મહેં હસ્તક્ષેપ ન કર્યો. મ્હને આનંદ થયે કે ત્હેં ત્હારા કામમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરીછે. ન્યુયૉર્કથી મ્હને જેટલા પત્રો મળ્યાછે તે સઘળા ત્હારી પ્રશંસાથી ભરપૂરછે. પણ હવે તો શીઘ્રજ ધનવાન થવાની અને એક અમીરની કન્યા પરણવાની લાલસાએ તું સ્વદેશ અને સ્વભતિનો ત્યાગ કરી

વિભતીય થવાનો વિચાર પ્રકટ કરેછે, ત્હેની હું વિરૂદ્ધ છું.
ત્હારા આ વિચારથી મ્હને ઘણી દિલગિરિ થાયછે.

અસંભત અંહિ આવવાથી ત્હને કંઈ થશે, હરેક ક્રાન્તિ
પુત્રના પ્રથમ કર્તવ્ય પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ ત્હારે સૈન્યમાં વ્યતીત
કરવાં પડશે. પણ ધર્મ વિચારની પ્રથમ આવશ્યકતાછે. ધર્મ
કરજ એજ આજ્ઞા કરેછે કે તું સ્વદેશમાં આવે.

બહાલા અરે ! સ્વદેશ તે નથી જ્યાં શ્રીવિકા હોય ?
એ તે પ્રિય ભૂમિનું નામછે, જ્યાં ત્હે જન્મ લીધો, જે
ત્હારા પૂર્વજોનું નિવાસ સ્થાનછે અને જેના અન્ન, જલ
વાયુથી પોષિત થઈ ત્હે સ્વતંત્ર પાલણુ પોષણ કરવાની
સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી. શું તે ઉપકારિણી જનની જન્મભૂમિનું
ત્હારા પર કંઈ પણ સ્વત્વ નથી ? શું ત્હાડુ એ કર્તવ્ય નથી
કે ત્હેની સેવામાં તન, મન, ધન અર્પણ કરી દે ? પુત્ર ત્હારો
પત્ર વાંચી મ્હાડું હૃદય ફાટી જાયછે. રે ! શું તું સ્વદેશ,
સ્વદેશાનુરાગ, સ્વદેશીપણું સહાને માટે ત્યાગી દેશે ? શું તું
વિદેશી થશે ? શું બહાલા પુત્ર ! એ કૃતમ્મતા નથી ? અંક
સોસ ! હજાર અંકસોસ ! શું તું નથી જાણતો કે એજ
ભૂમિ માટે ત્હારો હાથો રણમાં રોળાયો. એજ માતૃભૂમિ
માટે મ્હને લવાર ના યુદ્ધમાં ઘાયલ થવાની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત
થઈ ! આવ અને આજુડાના આશ્રયમાં રહે, જે ત્હારા વડીલોના
રક્તથી ખરડાયેલોછે.

હું આજ પણ યથાશક્તિ સ્વદેશોન્નતીના કાર્યો કરું છું. યથાપિ હું કેઈ મોટા યુદ્ધમાં નથી ગયો તથાપિ મહારાજલગ્નનો ઉત્તમ અને મોટો ભાગ સ્વદેશ સેવામાં જ ગયો છે. હજી પણ આસ કાલમાં હું ફ્રાન્સનો છું અને ફ્રાન્સ મહારો છે.

મહારાથી જુદો થતાં બહાલથી મુખચુંબી જ્યારે મહેં ત્હને આશિર્વાદ દીધો ત્યારે મ્હને એજ વિચાર થયો કે તું મહારાજ પછી સ્વદેશ સેવા કરીશ. ત્હારી સંતતિ મહારાથી અધિક યશસ્વીની અને લાગ્યશાલીની થશે. બહાલા મુત્ર ! હું ત્હને પ્રાર્થના કરું છું— નહિ ! આજા કરું છું કે તું ફ્રેન્ચ જાની રહે. અને ત્હારા પ્રિય દેશનો ત્યાગ ન કર !

કુમાન્ડર ડોરીયર.

પત્ર વાંચી ઉત્તર લખવાના વિચારમાં પડ્યો. શું ઉત્તર લખું ? પિતા ! પિતા ! શું તું કરે છે ? રે ! જે દેશનાં મહારાજ સર્વ વંદ, જે દેશનાં મહારી પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ છે, તે મહારો નહિ ? જગતના રાજાને બદલે પણ ન મૂકાય એવો હાથ શું પિતાની આજ્ઞાના મૂલે દઉં ? અહા ! મહારી બહાલી એસા, ત્હારે માટે હું કૃષ્ણ થઈશ, દેશરોહી થઈશ, જાતિ રોહી થઈશ, પણ ત્હારા પ્રતિ તો વફાદાર રહીશ.

એજ નિશ્ચય કર્યો, ને તે પિતાને જણાવવા હાથ મૂજતાં

છતાં પત્ર લખવો શરૂ કર્યો. કલમ હાથમાં લીધી કે પડી-
ચાલમાં ત્રણ પાખ્યા. પ્રિયાને મળવનો વખત થયો. પત્ર
એમજ પડતો મડી ચાલતો થયો.

૨

જાને રમંણિયો સાથે ગીડી ગીડી બાર્તા કરતો આ
ક્રેન્ચ યુવક પ્રદર્શિનિમાં આવી પહોંચ્યો. લોકો પુબ્કળહોવા
છતાં આ ત્રણે તરફ અનેક નેત્રો ભેંસ રહ્યાં—આતુરતાથી
ભેંસ રહ્યાં. કઢાવર પુષ્ટ શરીર, ખુદ્દુ' મુખ અને વાંકી મૂંછ
ક્રેન્ચ ભતિની ઓળખ આપવ. સંપૂર્ણ હતાં. સાથેજ લેની
પ્રણયપાત્રા એરાના હૃદયાર્કર્ષક રસીલાં નેત્રો પાતળી કમર
અને સુનેરી બાલ પ્રાચીન પરીઓ અને દિવ્ય સુંદરીઓનું
સ્મરણ કરાવતા હતા; આ લોકોને તરતજ સ્થાન
મળ્યું. પાસે બેઠેલા કેટલાક ઉત્સાહી મુખવાળા જર્મનો
પાસે લોકોનો વધારે જમાવ જણાતો હતો.

ઈશક કયા હય ચિત્ત કોઇ કામિલ સેં પૂછા ચાહિયે.

દિલ કયસા હોઇ જાતા કોઇ બેદિલ સેં પૂછા ચાહિયે,

વાદિત્રનો મધુર, કર્ણ પ્રિય શબ્દ સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં
એક પ્રકારનો અપૂર્વ રસ રેડી રહ્યો હતો; પણ તે રસ
કરતાં પણ પોતાની પ્રિયતાના કાલા કાલા—મીઠા મીઠા
શબ્દોને પ્રિયતર ગણનાર પ્રેમી અંદેનું હૃદય તો એ શ-

ખેડામાંજ હતું, હોની આંખ ફરી ફરી-આડી એજ મધુર વહેન નિહાળવા હોડતી હતી. એવામાં એક ઘટના થઈ જેણે અંદેશ વિચારોની ગતિ નિપરીત દિશા ગામી કરી.

વાદિત્રમાં ફ્રાન્સનું પ્રજાકીય ગીત-પ્રજાતંત્ર રાજ્યગીત વાગવા માંડ્યું. બાલકાલનું પરિચિત ગાન સાંભળનાં બાલ રમરથો નૂતનરૂપે તેના અંતરપટમાં ઉમરાવા લાગ્યાં. ફ્રેંચ શૂરા સૈનિકોની હારો બેન્ડ વગાડતી, ગાયન કરતી, ફ્રાન્સના સ્વાતંત્ર્યની ત્રોરંગ ધ્વજ ઉડાડતી હોની દ્રષ્ટિ પાસે તરવા લાગી.

આ વખતો સે પ્રેક્ષકો એક ચિત્તે આ શોર્ચ-પૂર્ણ ગીત સાંભળતા હતા. માત્ર એકજ પુરુષ કંઈ બોલતો હતો. એક જર્મન પોતાના મિત્રો સાથે વાત કરતો હાસ્ય કરી રહ્યો હતો. અંડે સમજ્યો કે ફ્રેંચોના પ્રજાકીય ગીતપર હાસ્ય થાયછે.

આહા ! દૂર દૂર હજારો કેશ દૂર છતાં મ્હારોછે તેના માટે મ્હને લાગણી કેમ ન થાય ? તે સહસા બોલી ઉઠ્યો. ચે.વનનું રક્ત તેના મ્હોડાપર મ્હડી આવ્યું. જર્મનને આવે શ્રમાંજ ચૂપ રહેવાની આજ્ઞા કરી. ફ્રેંચ યુવકના હૃદયમાં ઉત્સાહ ભરતું હૃદય સાગરને બેશથી ઉછાળતું 'મર્સી'નું સંસાર પ્રસિદ્ધ ગીત લો ગાજાંજ હતું. જે રાજ્યગીતે

ત્રાંસના રાજપરિવર્તન સમયે અનેક જનોના હૃદય કુલાબ્યા હતાં, એજ રાજ્યગીતે આજે અંદેના સૂતેલા હૃદયને જગાડ્યું.

ગીત સમાપ્ત થતાં તાળીઓનો ગડગડાટ થઇ રહ્યો. ચારે તરફથી પ્રશંસા સૂચક શબ્દો સંભળાયા. એક તરફ થીજ એક સીટી સંભળાઇ. સીટી વગાડનાર તેજ જર્મન હતો. અંદે પિતાનો પત્ર, ત્હેનો ઉત્તર, પોતાની અમેરિકા પર પ્રીતિ સૌ હમણા ભૂલી ગયો. અપમાન ! રે ! મહારા દેશનું અપમાન ! એજ વાક્યો તેના મસ્તિકમાં ગાળી રહ્યાં. શૈર્યથી ઉઠ્યો; સીટી વગાડનાર જર્મનને ગળામાંથી પકડ્યો. અનેક લોકોએ વચમાં પડી તેમને છૂટા કર્યા. અંદેએ પોતાના ગજવામાંથી એક કાર્ડ કહાડી તે જર્મનને આપવા હાથ લંબાવ્યો, પણ તે બેભાન જેવો થઇ ગયો હતો. કાર્ડ લઇ ન શક્યો. કાર્ડ ફેંકી અંદે પોતાના સ્થાન પાસે આવ્યો. પણ એરા અને ત્હેની માતા તો ક્યારનાએ ત્હેના ઉદ્વેગ કાર્યથી અસંતુષ્ટ થઇ પલાયન કરી ગયાં હતાં.

જેમ પ્રચંડ સૂર્યની પ્રભાથી ઝાકળનું અંધારૂં ને ધુમટ ના વાહણં ક્ષણવારમાં વિખેરાઈ દિવસ ઉજવત્ત થાયછે, તેમ ત્હેના વિચારરૂપી વાહણં સ્વદેશાનુરાગ રૂપી સૂર્ય પ્રભાથી વિખેરાઈ ગયાં. જે ધનવાન બનવા, ધનવાનની

કન્યાનું પાણીઝડપ કરવા ઉત્સુક હતો તે તે લલનાનો, ત્હેના પિતાનો અને ત્હેના દેશનો ત્યાગ કરવા ઉત્સુક થયો. જે ફ્રાંસનો સંબંધ પણ અપ્રિય હતો તેજ ફ્રાંસના પ્રજાકીય ગીતના અપમાન માટે જીવ જોખમમાં નાંખવા તત્પર થયો.

પિતાને પગ લાખી ઉકત હેવાલ રજુ કર્યો. દીન થઇ માત્રી માગો. ણીજેજ દિવસે તેણે અમેરિકાનો સહાને માટે ત્યાગ કર્યો.

પિય પાઠક ! સ્વદેશ પ્રીતિ તે આનુંજ નામ ! અને આવીજ સ્વદેશ પ્રીતિની જવાલા જ્યારે ભારત વર્ષની જોકે જોકે વ્યકતીના હૃદયમાં પ્રકટથે ત્યારેજ દેશની ઉન્નતી થશે. જે મનુષ્યને સ્વદેશ ઉપર પ્રીતિ નથી તે મનુષ્ય પણ નથી.

કથા ૩.

યુદ્ધક્ષેત્રમાં યાહોમ !

* *Cowards die many times before their deaths,
The valiant never taste of death but once.*

કનોજમાં આજે હોહાકાર થઇ રહ્યો છે; નાગરિકો પોતાના ધન માલનું રક્ષણ કરવામાં રોકાયા છે; કાયરો ભયથી મુન્ને છે, વીર પુરૂષો યુદ્ધક્ષેત્રમાં જવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યા છે, સૈન્યને એકત્ર કરવા યુદ્ધનાં વાજાં ત્રો ગર્જના કરી રહ્યા છે; યુદ્ધધોત્સાહી વીરનરો પ્રાચીન વીર પુરૂષોની કથા કરી રહ્યા છે; સર્વગ યુદ્ધ સૂચક ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. આથી તદ્દજ કદપના થાય છે કે, કનોજ પર કોઈ શત્રુદળ મુઠ્ઠી આવ્યું છે.

આ સમયે ચૌદામાં એક બ્યાપારીની પહેડી પાસે એક પંદર વર્ષનો તરૂણ ગવૈયો પોતાની સુંદર સારંગી પર મધુર

* કિરૂઓ પોતાના મૃત્યુની પહેલાં અનેક વખત મૃત્યુ પામે છે. યોદ્ધા એકજ વખત મૃત્યુની મળ ભોજમે છે.

ગાયન કરી રહ્યો છે. તેના કંઠ-આઠ્ઠાપથી તે દરેક બટેમા-
ર્ચુને એકવાર પોતાના તરફ આકર્ષે છે. બાથે તેમાં અન્યના
હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ હોય. હેના ગાયનમાં એવી
શક્તિ છે, જે શ્રાતાના અંતરમાં સજ્જડ છાપ પાડે છે. હમણા
હેનું મધુર ગાયન સાંભળવા અનેક લોકો એકઠા થયા છે.

એટલામાંજ એક વીર ત્યાંથી દોડતો પસાર થયો. આવા
ભયંકર સમયમાં આટલા બધા લોકો ગાયન સાંભળવા ઉભા
હતા એ હેને અયોગ્ય લાગ્યું તેથી તે લોકોને સંજોગીને
જોડ્યો. “અરે મૂર્ખો! આવા યુદ્ધના સમયમાં હમે સ્ત્રીની
પેઠે ગાયન-શુ” સાંભળો છો? શ્રીઓ તૈયાર. ગાઓ સ્વતંત્રતાના
ગીત, કેસરીયાં કરો! અને તમને દાણી દેવા, તમારી સ્વ-
લાંઘતા લૂંટવા આવેલા શત્રુને તેના કૂચ કર્મનું યોગ્ય ફળ
આપો.” ગવેયા તરફ ફરેને બેઠો. “ઓ બાયલા! સ્ત્રીઓ
ને ગીત સંભળાવ. પુરૂષોને તદ્વારા ગીતનું કામ નથી. હું
હુંને જાણખુંધું. હાલ તું યુદ્ધમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ
છે. તું તદ્વારા બાઈઓ માટે માણું કરી શકે એમ છે. પણ
તું તો આ સ્ત્રી ગાયનથી વીરોને કાયરો બનાવશે. ચાલ, તદ્વાર
કળા-બળ યુદ્ધક્ષેત્રમાં વીરોને ઉત્સાહી બનાવવામાં વાપર. શું,
તમ તું કરી શકે? તદ્વારા બંધુઓને વિજયી કરવા તું આ
તુમ્હ લોભ આપી શકશે?”

મહાશય ! “જૈસો હૈ વૈસો બાલો. જો હય અપનો દેશ !”
મહારા દેશને માટે, મહારા બાધુઓને માટે આટલું કરવા-
નું ભાગ્ય જો મહુને પ્રાપ્ત થતું હોય, તો હું કૃતાર્થ. મહાર્
જીવન સફળ ! મહારાં ગાયન પવિત્ર અને સ્વતંત્રતા પ્રેમી
હૃદયને માટે રચેલા છે. મહારી સારંગી સ્વાર્થત્યાગીનં માટે
જ છે. પરતંત્રતામાં આ સારંગી નહિ વાગે. આપ પધારો.
હું મહારાં માતૃશ્રીની રજા લઈ સત્વર યુદ્ધક્ષેત્રમાં
આવીશ.

જ્યારથી દિલ્હીપતિ પૃથ્વિરાજ પડયો, આર્યાવૃત્તની સ્વતંત્રતા
નષ્ટ થઈ, આર્યદેશ પરધર્મીઓનો ગ્રાસ થયો, ત્યારથી સ-
ર્વત્ર લાય અને ત્રાસનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું. સુખ અને
સ્વતંત્રતાના દિવસો અસ્ત થયા, પરતંત્રતાની લાયકર રા-
ત્રીઓ કાળ અને રક્તરૂપી અંધકારથી સમસ્ત આર્યદેશને
આચ્છાદિત કરવાનું શરૂં કર્યું.

દિલ્હી સર કરી ગિઝનીપતિ શાહુખુદ્દિન, પૃથ્વિરાજને
કેદ રરી સ્વદેશ ગયો. અહિં કુતખુદ્દિને કનોજપર ચુકાઈ
કરી. એજ કારણને અંગે કનોજમાં આ કૈલાહલ થઈ રહ્યો.
આ અશાન્તિનું કારણ હવે પાઠક સમજ્યા હશે.

આ ગવૈયા બાળકનું નામ નારાયણ હતું. તહેનો પિતા
તેને બાળપણમાં મૂકી સ્વર્ગવાસી થયો હતો. હાલ તે પો-

તાની વિધવા માતા સાથે રહેતા. ગાયન કરવાથી તે એટલું કમાતો કે માતા અને પુત્ર પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે. તે ગરીબ છતાં સંતોષી હોવાથી સુખી હતો. ગાયન રસને જે બાણે છે, તેજ બાણે છે. ગવૈયો જ્યારે પ્રેમ ગાન કરે, ત્યારે તે પ્રેમમય બની જાય છે. જ્યારે શૃંગારનાં ગાયન કરે, ત્યારે તે શૃંગારમાંજ મહાલતો હોય !

નારાયણ પણ ગવૈયો હતો અને તેથી તે પણ હુમેશાં અંતર કલ્પનામાંજ ગગન રહેતો હતો. પોતે સ્વદેશનું, બાળિ બંધુઓનું, કાંઈક કલ્યાણ કરવાને સમર્થ છે, એવું અન્યના મુખે સાંભળતાં તોંતું હૃદય પ્રકુલિત થયું-પ્રેમ સાગરમાં ઉછળવા માંડ્યું; અને તેજ પ્રકારનું ગાયન કરતો તે ઘેર આવી પહોંચ્યો.

માતા પણ પુત્રને જોઈ આનંદથી બોલી “કેમ નારાયણ આજે વહેલો આવ્યો ?”

“ માતા ! તું નથી બાણતી, કે આપણા બંધુઓ આજે સંકટમાં છે.” કેટલાક અણસમજ મનુષ્યો કેવળ સંબંધી-ઓનેજ બંધુઓ કહે છે. “બંધુઓ” શબ્દ સાંભળતાં માતાએ પણ એમજ ધારી પ્રશ્ન કર્યો, “આપણા બંધુઓ ?”

“ જી, હા માતાજી આપણા બંધુઓ, આપણા દેશી ભાઈઓ.”

“હા, પણ બહાલા પુત્ર, આપણે એમાં શું કરી શકીએ?”

“માતા! એક ક્ષુદ્ર મનુષ્ય પણ જે કાંઈ ઇચ્છે તે કરી શકે. પહાડનું પાણી કરી શકે. તો આપણે કેમ ન કરી શકીએ? પ્રેમની જરૂર છે. અને શું આપણે બંધુ-પ્રેમશૂન્ય છીએ?”

વીરમાતા બોલી, “ના તેમ તો નથીજ.”

“તો, આજ્ઞા અ.પો. મહારે યુદ્ધમાં જવું છે.”

“યુદ્ધમાં! ત્યારે યુદ્ધમાં જવું છે, પછી મહારૂં કોણ?”

“ઓ અજ્ઞાન માતા! ભોળી માતા! એમજ મનુષ્ય ભૂલે છે. ત્યારે એજ પ્રશ્ન માણસને મલીન કરી, ભવોદ્ધિમાં ભગાવે છે. માતા! કહે, અંધો અંધાને દોરી શકે? કહે માતા, ભૂલેલો ભૂલેલાને માર્ગ બતાવી શકે?”

“નહિ; કોઈ કાળે નહિ!” માતા ગંભીર સ્વરે બોલી.

“એમજ છે. તું સમજે છે, કે કોઈ કોઈનો આધાર થઈ શકે નહિ, કેવળ પરમાત્માજ મનુષ્ય માત્રનો આધાર છે. માતા! એજ જગત્નો દાતાર છે, તો મહુનેજ કેમ આધાર કહે છે?”

માતા નિરૂત્તર રહી. નારાયણ પુનઃ બોલ્યો,—“માતા! જગત્માં અનેક મનુષ્ય જન્મે છે, અને અનેક મરે છે, પણ

જગત્ના ઇતિહાસમાં નામ તો કે મકિનું જ રહે છે. અને તહેનું કારણ એજ કે મનુષ્ય સ્વાર્થની સાંકળથી બંધાયેલો છે. માતા ! હવે શું કહેવા મ્મિ છે છે ?”

“બાં બેટા, સુબેજા. બાર થયું. હું મહારી ભૂત સમજી. પુત્ર કાંઈ શુભ કાર્ય કરવા જાય, ને માતા તહેને રોકે, તો તે માતાને પાપિણીજ જાણવી. બા, તહારી શુભ મ્મિછાને સંકળ કર. પ્રભુ તહારો બેલી-સાકાયક થશે.” આ સાંભળી, આનંદાશ્રુ વર્ષાવતો નારાયણ માતાને દંડવત પ્રણામ કરી બોલ્યો, “બહાલી માતા ! જગતમાં માતાઓ તહારા જેવીજ હશે !”

પિતાની એક કટાયલી તલવાર કમરે લટકાવી દીધી. સારંગીની ધૂનમાં માતૃભૂમિનું જયગાન કરતો નારાયણ યુદ્ધક્ષેત્ર તરફ ચાલ્યો. યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવ્યો. પણ અફસોસ ! અર્થાવૃત્તના કરોડો બાળકો માટે, કનોજપતિ પડ્યો. રાજપૂતો નાશવા લાગ્યા. મુસલમાનો આગળ વધ્યા. કિલ્લાના દ્વારો બંધ થયાં. અંદર કેલાહલ થઈ રહ્યો. કહો ! હવે ગરીબ બાળક શું કરે ? પાઠક ! એકવાર પોતાને પ્રશ્ન કર, કે એ સ્થાને જો તું હોય, તો શું કરે ? નારાયણ સ્થિર ઉભો રહ્યો. નાસી છૂટવું, કે દુશ્મનોની અસિના ભોગ થવું ? પ્રશ્નની સાથે ઉત્તર મળ્યો; તહેના અંતરમાં ધ્વનિ થયો.

કવિત,

નરવાન પાયો ભી, સુકૃત કયસો કીનો તુને,
 જનત તું હય જાયો, વેતો નિશ્ચય જાયો;
 સાર્યક ન કીનો તુને જીવનકો મૂઢ મતિ,
 જીવન સત્વહીન કહો, કેન ક્ષત લાયગો ?
 ભીરૂ હોકે ભાગ્યો આજ, સંપૂર્ણ ન હુવો કાજ,
 કાલ તો કરાલ તુજે, કાલ ખાય જાયગો;
 ચેત ચેત મૂઢ મતિ, સંસારકી અયસી ગતિ,
 પ્રેમહીન જીવ ના સાક્ષ્યતા કેા પાકગો.

“પ્રેમહીન નહિ થાઉં ! મ્હને મ્હારા બંધુઓ પર પૂર્ણ પ્રેમ
 છે. જસ ! ઓ પવિત્ર ભૂમિ ! બ્રહ્મચારીઓની ભૂમિ ! સ્વ-
 તંત્ર ભૂમિ ! ભલે આખી દુનિયા ત્હારો ત્યાગ કરે, ભલે
 બધા ત્હને ભૂત્રી જાય, પણ એક તલવાર ત્હારા સ્વાતંત્ર્ય
 માટે લડશે, અને એક વિશ્વાસુ સારંગી ત્હારા યશોગાન
 ગાશે. પવિત્રતાનાં, બંધુ સેવાનાં ગાયન-કરનાર સારંગી !
 મ્હારી પ્રિય વસ્તુ ! હવે ત્હને પણ પ્રણામ !” એમ કહી
 તેણે સારંગીના તાર તોડી નાખ્યા. “હવે એ પરતંગતામાં
 નહિ વાગે.” એમ કહી, સારંગી ફેંકી દીધી અને તલવાર
 ખેંચી યાહોમ કરી તે રણમાં દોડ્યો. આ બાળકનું આટલું
 શૌર્ય જોઈ, કેટલાક વીર નરો ત્હેની સાથે આડ્યા, ને પુનઃ

એક વાર યુદ્ધ મચ્યું. પણ આર્યસંતાનો અસિના લોગ થયા. નારાયણ પણ પડ્યો. ત્હને હાથ કપાતાં તલવાર બામુએ પડી. તે અંતે એડમો, “સ્વતંત્રતા અને પ્રેમથી પોષિત આત્મા ! દુશ્મનોની ગમે તેવી મજબૂત સાંકડો હવે ત્હને નહિ બાંધે. સ્વતંત્રતાના ગાયન કરનારા ! તું સ્વતંત્રજ રહેતા.” એટલુંજ કહ્યું, અને એટલુંજ કહેવાયું. નારાયણને પતિત આત્મા આ સંસારમાં અમર કીર્તિ રાખી લોકાન્તર ગામી થયા.

પ્રિય પાઠક ! જેણે પોતાના બધુઓ માટે કંઈપણ નથી કર્યું, જેણે પોતાના દેશની દાઝ દિલમાં નથી ધરી, ત્હને જન્મ વ્યર્થ છે. એવાર પ્રાર્થના કર કે, હે પરમાત્મનું ! અગ-સેને નારાયણ જેવા બધુ-પ્રેમી કર, કે જેથી અમે આ ભૂમિપર બારૂપ ન થતાં કંઈક ઉપયોગી થઈએ, અસ્તુ !

કથા. ૪.

વિયોગી.

*Then sighs and tears flow fast and free,
Though none is nigh to share;
And life has nought beside for me,
So sweet as this despair.*

H. F. Lyte.

*વિલમ્બસે જીવિત્ કિં દ્રવ દૃતં
જ્વલત્યદસ્તે હૃદયં નિકેતનમ્ ।
જહાસિનાથાપિ મૃષામુખાસિકા-
મપૂર્વમાલસ્ય મિદં તવેદશમ્ ॥

*હે છવિત ! હવે વિલંબ કેમ કરી રહ્યું છે ? શા કારણે છવેછે ?
ત્વચિત દ્રવી બૂત થા નિકળી બ. શું તું નથી જતું કે મહારં જ્ઞપ્ત
રૂપી આ તહારં ધર બળી રહ્યું છે. રે ! હજી સૂધી પણ તહારી
સુખાશા નથી બતી ? અકસોસ ! તું અપૂર્વ આળસુ છે. જતું ધર
બળે તે શું એમાંજ બેસી રહે ? એ તો તું બળી મરવાનીજ યોજના
કરેછે. નૈષઠ્ય ચરિત્ર.

રાત્રી એક પ્રહર વીતી હશે. ચંદ્ર માસ હોવથી આ-
કાશ સ્વચ્છ વાદળા પિનાનું હતું. ચંદ્રમા અને તારા યથે-
ચ્છ વિહાર કરી રહ્યા હતા. સરિતા ધૂ ધૂ કરતી પસાર
થતી હતી. રાત્રીના સમયે પણ અનેક લોકો જળ વિહાર
અર્થે હોડીઓમાં બેસી ફરવા નીકળી પડ્યા હતા. કાંઠે છો
ખાંધ આસનોપર બેસી કંટલાક લોકો, વાર્તાલાપ કે ગાયન
કરતા બેઠા હતા.

આ આસનો પૈકિ એકપર એક લગ્ન દેહવાળો યુવક
બેઠો હતો. ત્હેની મુળ-મુદ્રા મોહક પણ હુમણા શાન્ત
શે કસીન જણાતી હતી. ઉક્ત સ્લોક બોલી નિશ્વાસ નાંખી.
તે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો.

હૂરથી પવનમાં ઉડતા આવતા ગાયનના ધ્વનિએ ત્હેને
વિચાર નિદ્રામાંથી જગાડ્યો. જાનાર જરા જરામાં શાન્ત
રહી જતો. જરા હૃદય વ્યથાથી દળાઇ જતો, પુનઃ ગાયન
શરૂ કરતો હતો.

+ રે....ખાલમ પ્રી....તિ ના....બને,
હુનિયામાં રે હો સાચી....ખાલમ પ્રીતિ....ના બને.
પ્રી....તિ નિશે આ....કરૌરે મત પી છોડ ગમા....ર.
પી....ધું પા....ધું નહિ ગલે તોખાં....ઇશ મુગો માર-રે ખાલમ.
લો....ખ ધરૌ વનમાં વસો પ્રીતિ કરૌ....ન કો....ય.
હુખી દરિદ્રી સૌ....જીવે....પણ પ્રેમી જીવ્યો ન કોય-રે ખાલમ.

+ સાક્ષર શ્રી મણિલાલ નબુભાઈના એક કાવ્ય ઉપરથી. રાગ મઃદ.

“ઓ કવિ ! શું ત્હારા આ કાવ્યમાં સત્યતાજ છે ? શું સંસાર પ્રીતિ શૂન્ય છે ? શું માતા, પિતા, બ્રાતા, ભગિની, પતિન, આદિનો સંબંધ અસત્યજ છે ? જો એમજ હોય તો જગત્ સમસ્ત અંધજ છે, અને સ્ત્રી પુરૂષની પ્રીતિને અદ્વૈત કહેનારા રસિક કવિઓ અંધને દોરનાર અંધજ છે. પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! ત્હને ક્યાં શોધવી ? ચાલ એ ગાનાર નેજ પૂછું.”

આટલું કહી જે દિશઃમાંથી ગીતધ્વનિ સંભળાતો હતો તે તરફ ચાલ્યો. વિશ્રામ સ્થાનોપર બેઠેલા લોકોને જોતો તે ઘણે દૂર એક નિર્જન સ્થાનમાં નીકળી ગયો.

ગાનારનો પત્તો ન લાગ્યો. આશ્ચર્યથી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. સ્હામેથી એક ભવ્ય કાળો આકાર આવતો જણાયો. યુવક ચોક્યો ! જ્ઞાસા-ભયની મિશ્ર લાગણીથી તે આકાર તરફ જોઈ રહ્યો. આકાર ધીમે પગલે યુવાન પાસે આગ્યો; આંખોના ભાગ શિવાય સઘળું શરીર જલાથી ઢંકાયલું હતું. ‘કોણુ શશી ?’ યુવાન સ્હામે ઉભો રહી બોલ્યો.

યુવાન કમ્પયો. સ્તબ્ધ થઈ ગયો, રામે રામ ખડાં થઈ ગયાં. અંતરમાં અનેક વિક્રિયાઓ થવા લાગી.

આકારે જલામાંથી હાથ કહાડી યુવાનનો હાથ મઝબૂત પકડ્યો. ‘શશી ! જો !’ યુવાનની શુદ્ધ ઉઠી ગઈ. આસપાસ

એવા લાગ્યો. અધકાર વિના ણીચું ક'ઈ ન હતું. આવનાર ના હાથમાં એક પ્યાલી હતી.

‘રે પ્રેમી ! પ્રેમી ! ત્હારા માટે આજ છે.’

‘એ શું છે ?’ યુવાન ધ્રુજતે સ્વરે પોત્યો.

‘એ ઝહરની પ્યાલી,’

‘શું મૃત્યુ ?’

‘હા તું માગતો હતો તેજ.’

‘પ....ણ....તહમે કોણુછો ? મ્હારું....ના....મ કયાંથી જાણોછો ?’

‘હું કોણુછું એ પૂછવાનો વખત નથી.’

‘પણ મ્હને ઝહર શાને પાઓછો ?’

‘વિષ્યતું ઔષધ વિષ્ય !’

યુવાનના નેત્રો સજળ થઇ ગયાં, તે આકારના પગ-પર પડ્યો.

‘તહમે બલે છુપાયલા રહો તો પણ તમે મ્હારા હિ-તૈષીછો. આ જગત્ રૂપી કાળાગૃહમાંથી મ્હને ઉગારવજ આબ્યાછો. પણ-પણ’-

‘ક'ઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈછે.’

જેની પ્રીતિને ખાતર મહેં મ્હારો અબ્યાસ છોડ્યો, જેની પ્રીતિને ખાતર મહેં અનેક જોખમ ઠોરીલીધા, જગતના અનેક

ઉપાસી લોકો સહન કર્યા, જેની પ્રીતિ ને ખાતર અનેક સ્વાર્થો નો લોગ આપ્યો, જેને માટે હું મૂર્ખ દીવાનો થયો, ત્હેના હૃદયમાં મહારા માટે કેવી પ્રીતિ છે એ જોવાની જાણસા પૂર્ણ કરો ! એજ આશા છે.’

‘ એ આશા પૂર્ણ થશે ! ચાલ પીત્ત !’

‘આશાની સાફવ્યતાનું વચન આપોછો ને ઘડૂર પીવાની આજ્ઞા કરોછો, એ શું ?’

‘શશી ! આ ખ્યાલી પીવાથી આ સ્વાર્થી સંસારમાં ત્હારું મૃત્યુ થશે પણ પ્રેમ સંસારમાં ત્હારો જન્મ થશે.’

ખ્યાલી લીધી. મુખે રાખી. પી ગયો. બેભાન થઈ ભૂતલ પર પડ્યો. આકાર અદ્રશ્ય થયો.

૨

સાયંકાલનો સમય હતો. સૂર્યનારાયણ ધીમે ધીમે લોકાન્તર દ્વારમાં પ્રવેશતા હતા. કંચનપૂરના હવાબંદરના રેતાળ મેદાનમાં અનેક મનુષ્યો આમતેમ ફરતા હતા. કેઈ કંઈ વાર્તા કરતા હતા. એક પુરૂષ ‘અને સ્ત્રી એક સ્થાને વાર્તાલાપ કરતાં બેઠાં હતાં. ત્હેમની થોડેક દૂર આપણે જોયેલો યુવક જાણસાથી ત્હેમની વાર્તા સાંભળતો બેઠો હતો.

પાઠક ! આપણને તો ગમે તહેની વાત સાંભળવાનો અધિકાર છે. ચાલ તું પણ આવ ! આપણે એ વાતો સાંભળીએ.

‘રમા ! ખરે, ત્હારા લલિત લોચનો અને વાંકી બ્રુ-ટીમાં આખા જગત્નું સૌન્દર્ય કેમ નહિ જાણે એકદું થયું હોય ! ત્હારી પાસે બેસી જગત્ સમસ્તને આનંદમય-સુખમય બેઠે છું. જગત્માં સુખ નથી એમ કહેનારાને મૂર્ખજ માનું છું.’ સ્મિત હાસ્યયુક્ત વદને યુવાને ઉદ્ગાર કહાડયા.

યુવતી લજ્જાથી નીચું જોઈ રહી.

યુવાન-‘પણ રમા હજી મ્હારી પેઢી શંકા દૂર નથી થઇ. આપણું લગ્ન થયું તે પછી થોડો વખત તું હમેશાં નિશ્વાસ નાંખ્યા કરતી હતી એનું કારણ શું ? ત્હને મ્હારા સમ ! આજે ન કહે તો.’

યુવતી-‘મ્હારા પ્રાણ ! ખરું પૂછો તો જીવનનું રહસ્ય હું આજેજ સમજી આવતા પ્રતાપેજ સમજી.’

‘કેમ !’ યુવકે જણાસાથી પ્રશ્ન કર્યો.

યશી કુમાર-‘રમા ! રમા ! જીવન રહસ્ય તું આજેજ સમજી ! અરે રે ! રમા શું ત્હારી પ્રીતિ આવીજ ?

યુવતી-‘હું કુમારી હતી ત્યારે મ્હારા ઘરની પાસે એક રખડો યુવાન સાધુ આવતો. અનેક પ્રકારની મોહિનીથી

મ્હારું મન વશ કરવા પ્રયત્ન કરતો.

શશી-‘રખડતો સાધુ ? ખરેખર રખડતો સાધુ ! !’

યુવતી-‘હું બોળી ત્હોને વશ થઈ.’ યુવકના નેત્રો ફાટી ગયાં. સુખપર ફીકાશ જણાઈ આવી. યુવતી લજ્જાને ભય થી વધારે ન બોલી શકી.

યુવતી શાન્ત થતાં યુવકની જાણસા વૃદ્ધિ પામી. તેણે સહસા પ્રશ્ન કર્યો,

‘ચાલ વાર્તા સંપૂર્ણ કર.’

રમા-‘હું જાણતી હતી કે મ્હારા વિયોગથી તે મરી જશે. ને ત્હોના વિયોગે હું દુઃખી થઈશ. એજ નિશ્વાસનું કારણ હતું.’

ફર ઉમેરો શશી કુમાર જાણસા, ગ્લાનીથી દ્રવવા લાગ્યો. “પુરાણો ને ઇતિહાસોમાં વાંચેલી રાક્ષસીઓની કથા ઓ સત્ય હો કે નહિ, પણ કહેવાતા કોમલ અંગ, કોમલ હૃદયમાં આવી કૂરતા ને પોષનાર રાક્ષસી તો આજે પ્રત્યક્ષ બંધ.” તે નિશ્વાસ નાંખી મનમાં જ બોલ્યો.

રમા—‘હૃદય વલ્લભ ! ખરે હું કાલ-પરિવર્તનના સામર્થ્ય વિશે અજાત હતી. આપના પ્રેમે મ્હને સમજું બૂલાવ્યું છે.’

શશી—‘ઓરે નારી ! નારી ! ખરેખર તારી પ્રીતિ કૃત્રિમ છે. પ્રિય, પ્રિય કહી મન હરનારી ! અનેક પ્રેમ વચનો આપનારી ! તારા મોહક અંગમાં મનુષ્યને પાયમાલ કરવા આવાં શસ્ત્રો હશે એતો આજેજ જાણ્યું.’

રે....આતો પ્રીતિને નામે પ્રપંચ !

જૂડો સ્વાર્થ ન પ્રીતિનો અંશ.

એની પ્રીતિમાં પડજોરે ધૂળ,

એની પ્રીતિનું બળજોરે મૂળ.

રમા ! રમા ! તહે દગો ક્યો. મ્હને છેતર્યો.’ આટલું બોલી તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો. જોયેલો આકાર દ્રષ્ટિ સમીપ તરવા લાગ્યો.

‘દુનિયામાં રે હો સાચી બાલમ ! પ્રીતિ ના બને.’

એ જ્ઞાન પંક્તિ પુનઃ પુનઃ તોના હૃદયમાં સ્ફુરવા લાગી.

શશી કુમારના માળાપ તોને માત્ર છ માસનો મૂકી મરી ગયાં હતાં. સરલા નામની સરલ હૃદયા ખેડેનને ત્યાં પાલણુ પોષણ થવા લાગ્યું. દેવગતિ વિચિત્ર છે. જે વરસનો થયો ત્યારે ખેડેન પણ સ્વર્ગ નિવાસી થઈ. ‘બાલક શશી-

કુમાર અનાથ જેવો થઈ રહ્યો. સંબંધી ન રહ્યો. ગામમાં દુકડા માગી પેટ ભરવા લાગ્યો. અંતે અનાથના નાથે બાળે દયાજ કરી હોય તેમ, ભિક્ષા અર્થે ગામમાં આવેલા બેત્રણ સન્યાસીઓએ બાળકને જોયો. બાળકની મનોહરતા તેમ અનાથતાપર દયા લાવી પોતાની સાથે લઈ ગયા.

આ સન્યાસીઓનો મઠ હરિદ્વારની ઉત્તરે એક નિર્જન સ્થાનમાં હોતો. વરતીથી તેઓ હોમેશાદ્દર રહેતા. કેટલાક સાધુઓ ભિક્ષા માટે કે ઉપદેશ માટે પાસેના નગરોમાં જતા. મઠાધિશ્રી શ્રીચિદાનંદ સ્વામી એક સાત્વિક વૃત્તિધારી મહાત્મા હતા. હેમણે મઠની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી હતી. સન્યાસીઓનાં ધર્મ કર્મનું 'પૂરેપૂરું' નિરિક્ષણ થતું.

વાર્તાનો નાયક શશીકુમાર થોડાજ વખતમાં સન્યાસીઓમાં અતિપ્રિય થઈ પડ્યો. પાંચ વર્ષની ઉમરથી સંસ્કૃત અભ્યાસ થવા માંડ્યો.

બય એકવીશનું થયું. સાધુઓની સાથે વસેલા શશીને પોતાની ઉત્પત્તિની શંકા થતી. જ્ઞાસાથી તે સાધુઓને પૂછતો, પણ સંતોષ કારક ઉત્તર મળતો નહિ. જગત્જનોના બર્તનનીતિ, રીતિથી પણ તે અજાતજ હતો.

આજ બાળતે મઠની યાત્રા એ એક ધનવાન કુટુંબ આવ્યું. આ કુટુંબમાં નરેન્દ્ર તેની પત્નિ સાવિત્રી અને

મે ખાળકો-ભૂપેન્દ્ર અને રમા હતાં. સાથે મે આકરો પણ હતા.

‘તીર લગો ગોલા લગો લગો અસીકા ધાવ
નયન કીસકો મત લગો બાકો નહિ’ ઉપાવ.’

વય આવતાં જેમ શરીર કાન્તિ ખીલેછે તેમ હૃદય-સંસ્કારો પણ ખીલેછે. યૌવન-મઠ એમાં જ્યોતિ પ્રકટાવેછે. શશી કુમાર એક નૈષ્ઠિક પ્રાણચારી હતો. શરીર કાન્તિ મોહક હતી.

રમા ધનવાન માળાપની કન્યા હતી. રૂપ, લાવણ્ય મૃદુતાથી તે ગમે તેવાનું મન આકર્ષવા શક્તિવાન હતી. શશી અને રમાનાં નેત્રો મળ્યાં. હૃદયમાં કંઈક નૂતન અમત્કૃત્તિ થઈ. એ અમત્કૃત્તિ તે પ્રેમ અમત્કૃત્તિ હતી. વધારે રહે તો સાડું. વધારે રહિયે તો સાડું. ઉભય હૃદયોની એજ અભિલાષા હતી. પણ મનની મનમાં રહી. બૂઠા પડ્યા. નરેન્દ્ર સહકુટુંબ વિદાય થયો.

શશીકુમાર ઉઠાસ રહેવા લાગ્યો. ધર્મ ધ્યાનથી રહેનું મન ડગી ગયું. પ્રિયતમાની સમાધિમાંજ તહીન રહેવા લાગ્યો. શુદ્ધ આશ્રમ રહેને કંટાળારૂપ-ખંધન થઈ પડ્યું. ખંધન મુક્ત થવા નિશ્ચય કર્યો. ઇચ્છામાંથી વિચાર અને વિચારમાંથી કાર્ય શક્તિનો જન્મ થયો.

યોગના સામર્થ્યથી ગુરૂજીએ શરીની વિન્દુલતાનું કારણ જાણી લીધું. શિષ્યને સંસાર-રસ જોવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી, તો એ પણ દ્રષ્ટા થઈ જોવા દેવાનો કલ્યાણ-વિચાર ગુરૂજીને ઉદ્ભવ્યો.

૪

શરી ગયો ! એને તો નયન બાજુ લાગ્યાં ! આહા ! કામિનીના કટાક્ષથી ન હેઠાય એવું કયું હૃદયહૃદયે ? એવી કંઈ કંઈ વાર્તા મઠવાસી સાધુઓમાં થવા લાગી.

શરી કુમાર પ્રિય સ્થાન-હૃદય સ્થાનમાં આવ્યો. શોધ કરતાં નરેન્દ્રના ઘરનો પત્તો લાગ્યો. પ્રિય-દર્શનની પ્રબલ આશાએ જેણે રાત્રી સમસ્ત સ્વપ્ન કે જાગૃત અવસ્થામાં ગૂંજારી હતી, તે શરીકુમાર પ્રાતઃકાલે ઘરની સ્ક્રીએ આસુર દ્રષ્ટિએ બારી તરફ જોતો ઉભો રહ્યો.

તેની વેધક દ્રષ્ટિથી કે પ્રબલ ઇચ્છા શક્તિથી, કે સ્વેચ્છાથી આકર્ષાઈ અતે પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન મુખ કાન્તિવાળી રમા બારીપર આવી. ચારે નેત્રો એક થયાં. અન્યોન્મયની હૃદય-ઉર્મીઓ હૃદય લાવે વિનીમય થવા લાગ્યાં. ઉભય શરીરો કંપવા લાગ્યાં. આખરે આ નેત્ર મુદ્ધ સમાપ્ત થયું. રમાને કંઈ કામ અર્થે માતાએ બોલાવી. શરી તરફ પ્રેમ કટાક્ષ કરતી, સ્મિત કરતી, માતાની આજ્ઞા પાળવા

આલી ગઇ, શશી શૂન્ય ખારી તરફ શૂન્ય હૃદયે બેઠી રહી.

‘અહો ખારી ! ખતાવીદે પ્રિયાને ક્યાં છુપાવી છે.?’

એક બે ત્રણ વખત મેળાપ થયો. વાર્તા થઈ. અન્યો ન્યના વિચારો જાણ્યા. પ્રિય પાઠક ! એ વાર્તા, એ વિચારમાં આપણે શું સમજીએ. ? આપણા માટે તો કલ્પના ક્ષેત્રજ છે.

આ વાર્તા અંતે નરેન્દ્રને વિદિત થઈ. કુમારીકા રમાના આલક્ષણો જોઇ તે ગભરાયો. ઇંગ્રેજ વિદ્વાન છતાં પરજ્ઞાતિના સાધુ જેવા શશીને રમાનું કન્યાદાન દેવાની હિંમત કરી શક્યો નહિ. શીઘ્રજ તહેલ્લે કંચનપૂરના કમલાકાન્તનામના એક યુવાન સાથે રમાનો લગ્ન સંબંધ ગોઠવ્યો. રમા અને શશીને મેળાપ ન થાય એવા ઉપાયો ચોજ્યા. રમાને ન જોવાથી હમેશ નિરાશ થઈ, નિશ્વાસ નાંખી પાછા ફરનાર શશીને રમા સંબંધની વાર્તા વિદિત થઈ.

શશીની આશાઓના કિલ્લાઓ એકજ પવન ઝપાટાથી કડકાટ કરતા પડી ગયા. આશા તહેના હૃદય મંદિરને ખાલી કરી આલી ગઇ. તહેને માટે હવે સંસારમાં શું હતું ? શૂન્યકાર ! નિરાશા ! હુઃખ !

રમાનું લગ્ન સમાપ્ત થયું. ગઈ ! ગઈ ! હમેશને માટે

ગઈ! પણ રે આશા ! તું ન ગઈ. આશાએજ તહેને કંચન પૂર મોકલ્યો. પ્રિય દર્શન લાલસાએ તે એક માસ રખડ્યો. દર્શન ન થયાં. અંતે આત્મભાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આપણે તહેને શરૂઆતમાં જોયો તેમ સરિતા કાંઠે આવવાનું કારણ એજ હતું.

વિખ્ય-ખાલી-પ્રેમ-ખાલી પાનાર તહેની અદ્રશ્ય રીત્યે રક્ષા કરનાર ચિદાનંદજી હતા. ગુરૂપ્રતાપે તહેજોરમાની નિષ્કૂર પ્રીતિ જોઈ.

હવે તહેને સંસાર શલ્યરૂપ લાગેછે. તે પ્રેમના કિર્તનો માંજ સમય વ્યતીત કરેછે. સાંભળ પાઠક! તે શું ગાયછે.¹

૧ ‘અહા ઉસ્તાદ! પાયો કયાં મુને આ ઇશ્કનો ખાલી,
કર્યો સંસાર ભર સૂનો વફાઈ કયાં મળે ચાલી.
ફના કરવું ફના થાવું ફનામાં સહ સમાઈછે.
મરીને જીવવાનો મંત્ર દિલબરની દુહાઈછે.
હઝારો ઓલીયા મુરશહ ગયા માશુકમાં ફુલી,
ત ફુલ્યા તે ખુવા એવી કલામો સખત ગાઈછે.’

કથા ૫

—•—

પ્રીતિ લમ.

—•—

સજ્જન બાતાં રનેહકી ઈસ સુખ કહી ન જાય
મુંગેકુ સ્વપ્ના લયા સમજ સમજ પસ્તાય.

(લૌકિક)

*For ever Fortune wilt thou prove,
And unrelenting foe to love;
And when we meet a mutual heart
Come in between and bid us part !*

J. Thomson.

૧

પ્રભાતના સાત વાગ્યા હશે. સૂર્યનારાયણ ભગવાને
આકાશ અને સૃષ્ટિને શાન્ત લાલ મુરખીથી રંગીદીધાં હતાં.
ધધાદારીઓ પોતાને ધધે જતા હતા. “નિત્યકર્મનો વખત
થયો” એમ કહી નિત્યકર્મ કરનારાઓ પોતાના કર્મમાં બે.

ડાતા હતા. ભકતો ઉચ્ચસ્વરે પ્રભાતીયાં લલકારી રહ્યા હતા. માર્ગપરથી પનીઆરીઓની હાર સુવર્ણ રંગના સ્વચ્છ ઉજ્જવલ જલપાત્રોને શોભાવતી પસાર થતી હતી.

એક યુવાન હાથમાં કેટલાંક પુસ્તકો લઈ સૂર્યપૂરના આ વિશાલ માર્ગમાંથી પસાર થતો હતો. 'તેનું' શરીર સાધારણ-બહુ પુષ્ટ પણ નહિ, તેમ બહુ કૃષ્ણ પણ નહતું. કંઈ ગંભિર વિચારમાં તક્ષીન હોય એમ તેની અખમુદ્રા ઉપરની જણાતું. એક મહાભયના દ્વારમાં પેઠો અને દાદર પર થઈ ઉપર ચાલ્યો.

પ્રાતઃકાલના મંદ પવનમાં નાચતા સુકોમલ કંઠના મધુર ગાન-ધ્વનિએ 'તેનું' ધ્યાન ખેંચ્યું. પ્રાતઃકાલના વખતે શું પ્રભાતિયું કે હરિભજન ગવાયછે ? ના ! તેવું કંઈ નથી આતો પ્રેમ ગીતછે.

રાગ કુમરી.

પ્રીતિ સ્વાર્થ સંબંધ ન લેજે એ ઉરની અન્ધી લેહેર-પ્રીતિ કીટ બજે ઢોડી દીપ ઉપર આતક વૃષ્ટિ અર્થે-
ચાડ ચકોરી પ્રિય મુખ ભેવા આતુર, આતુર અંખેરે-
પક્ષિનિ પ્રાણને બોમે વિલોકી હવે ભગી ખીલેરે-
ઓ ઉર વલ્લભ ! ઓ ઉર માળી ! ઉર-આતક અંખેરે-
ચિત ચોરી પ્રિય ! નયન દીખાવો ના નહિ ત્હમને શોલેરે-

‘ઓ અભાગિયા! જો જો તો ખરો જેના ગીતમાં
આ અંતર દુઃખ રેડાયછે ત્હેના હૃદયમાં કેવું ભયંકર ચિત્ર
હશે?’ સાંભળનાર સહસા બોલ્યો.

ગીત સમાપ્ત થયું. ગાનારીનો નિશ્વાસ સંભળાયો.
યુવક દ્વાર બોલી અંદર દાખલ થયો. અંદરના દર્શનથી જેમ
અંદ્રકાન્ત મણિ દ્રવે તેમ પ્રિય દર્શનના આનંદથી, અંદર
આરમ્ભ પુરશીપર બેઠેલી હમણા ગ્લાની યુક્ત પણ કાંતિમાન
જનનવાળી સ્નેહ લતા ચમકી. જેનું ચિંતવન કરતી હતી
તેજ આવ્યા. દેવ ! ત્હારી ગતિ વિચિત્ર છે.” તે મનમાંજ
બોલી. વેણીરામ આજે સવારે !” તે લજ્જાચુકત સ્વરે
બોલી.

“ભાઈ પાસે જરા કામ હતું. ત્હમારું પ્રેમ—ગાન
સાંભળી અંદર આવ્યો.” સ્મિત કરી વેણીરામ બોલ્યો.

પ્રેમગીત ! પ્રેમગીત ! એ શબ્દો વિરહીણીના હૃદયમાં
કુતુહલ કરવા લાગ્યા. ત્હેના મુખપર લજ્જા શોકની છાયા
પ્રત્યક્ષ થઈ.

વેણીરામનું મુખ પણ દીન થઈ ગયું. ‘ત્હારી લતા!....
હું દીન છું એજ આપણા દુઃખ-નરાશાનું કારણ.’

સ્નેહલતાના વિશાળ નેત્રમાંથી એક અશ્રુ-ખીંટુ ખરી
પડ્યું.

“હું જઈશ ? આટલુંજ બોલી વેણીરામ ચાલી નીકળ્યો. સ્નેહલતાના આતુર નેત્રો તે દેખાયા ત્યાં સૂધી એજ દિશામાં જોઈ રહ્યા.

વેણીરામ સાધારણ સ્થિતિનો કારકુન હતો. વય વીશ વર્ષનું હતું. બાલપણથી જ રક અવસ્થામાં-હુઃખમાં ઉછરેલો હોવાથી તેમાં નીતિના કેટલાક અનુપમ ગુણો વિકાસ પામ્યા હતા.

પ્રીતિ, નીતિને વ્યંહારને રીતિને કે સ્થિતિને નથી જોતી. તે અંધ છે. સ્નેહલતાના ભાઈ ગોવર્ધન સાથેની મૈત્રી માંથી, આ પ્રીતિનો ફળગો પૂટ્યો. આર આખ મળતાં હુઃખ સત્વ વિનીમયનો આરંભ થયો, પણ ભાવિ નિરાશા હુઃખનું કારણ હતી. ઉભયની સ્થિતિ અને સંજોગોનો વિચાર કરતાં સંખંધ દુર્લભ હતો.

૨

ગોવર્ધન સાથેનું કાર્ય આટોપી વેણી ઘેર આવ્યો. માતાને કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે આનંદથી વાર્તા કરતી જોઈ. “વેણી આવ્યા.” “આ તમારા વેણીરામ” બેત્રણ સ્ત્રીઓ સાથે જ બોલી ઉઠી.

“વેણી, હાઈ સગપણ થયું.” માતા આનંદથી બોલી.

“શું બોલે છે ?” વેણી સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

“પુત્ર, ત્હારું અહો લાગ્ય.”

“મ્હારું સગપણ ! ક્યારે થયું ? કેની સાથે થયું ? કેમ થયું ? કાણે કર્યું ?” આ પ્રશ્નો લાગલાજ પૂછ્યા.

“તું ગાંડો થયોછે કે શું ?”

“હા ગાંડો થયોછું માતા પણ સગપણ એટલે શું ?”

“તે અમે શું જાણીએ ?”

જો તમે એટલું નથી જાણતા તો લગ્ન જેવા પવિત્ર કાર્યમાં હાથ નાંખવાનો ત્હમને અધિકાર પણ શોછે ? દેશની પાયમાલીનું કારણજ એ ત્હમારા વગર વિચારના લગ્નોછે. શરીર જડછે અને જડ નિષ્ક્રિયછે. તેનું લગ્ન થતુંજ નથી. લગ્ન તો હૃદયનુંજ થાયછે. માતા તું જાણેછે કે મ્હારા હૃદયનું લગ્ન થયું છે ?

માતા નિરૂત્તર થઈ. અમને આવી જાગર ન હતી. લોકો કહેતા હતા કે જીવાન દીકરો કુંવારો બેસાડી રાખ્યો છે.

‘હા ! માતા ! માતા ! ત્હમે કહેવાતા હિતૈષી કરતાં આ કાર્યમાં તો મ્હારા વેરીજ થયાછો. મ્હારા જીવનની અનેક ઉચ્ચ અભિલાષાઓનું ત્હમે છેદન કર્યુંછે. ત્હમારી થતી નિંદારૂપી વેદીમાં ત્હમારા બહાલા પુત્રનુંજ બલિદાન કર્યું છે. ત્હમે મ્હારું હિત ન જોયું.’

વેળીગમના મુખપર આનંદની છાયા જોવાની આશા રખનારી સ્ત્રીઓ પણ થોડી. કુળીયાના માણસો એકઠા થઈ ગયાં. એક જોશી પટોસીએ વેળીને શાંત કરવા કહ્યું.

“સુખમાપતિલંસેવેદુઃસ્વમાપતિતંતથા ।

૨. સ્વસ્થરિચર્તન્તેદુઃસ્વાનિચસુસ્વાનિચ ॥”

વેળીરામ—‘તેને માટે મૂને ચિન્તા નથી. પણ તે દુઃખના કારણ રૂપ અજ્ઞાનતાને માટેજ મૂડું હૃદય બને છે. અને એ બળતા હૃદયમાં આ શરીર હોમશે.’

જોશી—‘ભાવિની ગતિ વિચિત્ર છે’

વેળી—‘અગ્નિમાં હાથ નાંખશો તો બળશેજ એમાં ભાવિ શાનું?’

જોશી—‘પણ ભાવિ ન હોય તો હાથ નાંખવાનું સુએજ કેમ?’

વેળી—‘એ અજ્ઞાનતા. ટાળી ન શકાય તે ભાવિ.’

‘લેખ લાઈ લેખ’ એક પાસે ઉભેલી સ્ત્રી બોલી.

વેળી—‘તો મૂને જે કરવાનું સુએ છે અને કરીશ તેપણ લેખજ સમજજો.’

“શું બોલે છે?”. માતા ભય અને આશ્ચર્યથી જોતી બોલી.

૧ આવી પડેલ સુખને તથા આવી પડેલા દુઃખને ભોગવવું કારણ કે થક સમ સુખો અને દુઃખો નીચે ઉંચે કર્યાજ કરે છે.

ઉત્તર આખ્યા વિના પુસ્તક ફેંકી વેણી આપ્યો ગયો.

સાતનો આનંદ દિવસગિરિમાં ફેરવાઈ ગયો.

જેથી—‘બાઈ ત્હમે શાન્ત થવ. ઉઝાડ્યો છોકરો છે, હું અમળવું છું.’ ‘વેણી ! એ વેણી બાઈ!!’ જોરી મહારાજે હાંકે મારી.

વેણી ઉઘો રહ્યો.

જોરી મહારાજ અને વેણીરામ સાથે આપ્યા.

જોરી—‘વેણી બાઈ, ત્હમે વિચારો, સમજો, ત્હમરું હું ખોટું થયું?’

વેણી—‘જોની સામે મહારો રાખાઈ રહેલો ત્હની સાથે મારા સંબંધ થયો નથી અને થયેલ નહિ. લાગે, અને મારા મનને ત્હમે અનેક અનર્થો પ્રત્યક્ષ છે; તે મારા મનને મહારા અજ્ઞાન દેશીઓને દર્શન કરાવવા આ મહારું દમ્બ ભવન અર્પણ કરીશ.’

જોરી—‘શુ લગ્ન એ અનર્થ છે?’

વેણી—‘પ્રીતિ લગ્ન એજ લગ્નને બાંધીતો વિગ્રહ છે.’

જોરી—‘પ્રીતિ લગ્ન કેને કહોછો? હું સાંદબ દોડાની પેટે આ વેણી કન્યાઓ પણ ભટકે ને વર શોધે એ પ્રીતિ લગ્ન? એ તો અનર્થની વદ્ધિલ કરશે.’

વેણી-‘નહિ, પ્રીતિ લગ્ન એ નથી. મનુ ભાગ્યવાનો કહ્યું છે તે પ્રમાણે ભલે માખાપ લગ્ન કરે પણ દોષો ના સુખનો સવાત્ર પ્રથમ છે. એ સુખને માટે રૂપ, શુભ અને વચનું સંપૂર્ણ નિરિક્ષણ થવું જોઈએ.

૧. ‘એ મિત્રતાનો હેતુ પણ રસ ઐક્ય વિષય નહીં મિત્રતા નહીં ઘડે ઉરપારો વિગુણ ચિત્ત સ્થળી ઉપર સ્થિર રસ ઐક્ય વિગુ મન ઐક્ય નહિ’ એ સુત્ર શિખવ્યું. ‘નિર્દોષ મન ઐક્યવિષય નહિ’ મિત્રતા પ્રભવે શુદ્ધ હોય રહેલું. સંસાર સ્વાર્થ અભિન્ન ચાતાં લેહનું કારણ નહિ, સ્ત્રી પુરુષની તેમજ સઉમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.’

‘મહારાજ, સ્ત્રી પુરુષના લગ્નની પવિત્રતા અને અવિરલતા ઉપરજ ભાવિ પ્રજાના શારિરીક, નૈમિક અને માનસિક શુભોની ઉત્તમિ કિંમત અવગતિનો આધાર છે. જ્યારે જ્યારે અને મિત્રતાની આંખેજ લુહડની હોય ત્યાં મિત્રતા કેમ કયાંથી તિખે? અને ઘરમાં પ્રેમ નથી ત્યાં વિશાલ દેશ કેમ કનેડા મનુષ્યોપર પ્રેમ કયાંથી થાય અને દેશ પ્રેમ વિના દેશોદય કેમ થાય?

મહારાજના નેત્રો ફાટી ગયાં.

વેણીનું ભાષણ આગળ ચાલ્યું, “લક્ષ્મીની પુખ્ત વય.

પહેલાં થયેલું બાલ લગ્ન દેશની સર્વ પાયમાલીનું કારણ છે. એથીજ પ્રગ્ન નાકુંગત, નિર્માલ્ય, આગમુ થાય છે. એવું લગ્ન કરનારા તો લગ્નના અર્થથી પણ અજ્ઞાત છે, પણ ગોઠવનારા માળાપેજ પાપી છે.

વૃદ્ધ પુરુષ અને બાળા કિંવા મુઝ્ઘા અને બાળકના લગ્નો વય-કળેડા ઉત્પન્ન કરી આ સંસારમાંજ નર્ક ભોકના થાય છે. હૃદયના જીવનમાં સુખનું કિર્ણુ પણ બાળ્યેજ ભેવાય.

કન્યા સ્વરૂપવાન, લાવણ્ય વતી, અને પતિ રાગી કે રાક્ષસી પ્રકૃતિનો અથવા કન્યા રાક્ષસી પ્રકૃતિની, અને પતિ કાન્તિમાન એ રૂપ કળેડાં દમ્પતિમાં અભાવ ઉત્પન્ન કરી અનેક દુઃખનાં કારણ બને છે.

પતિ પુસ્તકો રચે, કાવ્યો લખે, વિદ્વાનોની સભામાં બિરાજે ને પત્નિ રાજવીયો જ ન, રસમંડલીમાં જાય, કે પુત્રને માટે દોરા ધાગા કરવનારી મૂર્ખી હોય, તેમ પત્નિ સતી પતિવ્રતા, ચતુરા, સુશીલા હોય ને પતિ પરસ્પ્રા લંપટ, ભુગારી કે વ્યસની હોય એ ગુણ કળેડાં સૌથી ખરાબ છે.

અવા કંઈ પણ દોષ વિના થયેલું લગ્ન તે રસ-લગ્ન. એનાંથીજ પ્રીતિ-લગ્ન થાય છે.”

ભેશી-“પણ સગપણ વખતે આપણે આ ક્યાં ભેવ જઈએ?”

વેણી-‘તે જરાજર જોવા એજ મા ખાપનો ધર્મ છે.’

જેશી-‘પ્રથમ સાડું જોડ્યે અને પછીથી જરાજર
નીવડે તો.’

વેણી-‘એનાં પણ કંઈ કારણ તો હોય છે પણ આમ
અમે “નસીબ” શબ્દ મુકી શકીએ.’

જેશી-‘પણ આ રહસ્ય તમારા સંબંધીઓને કે
ન સમજાવ્યું.’

વેણી ‘આને લજ્જા કહો કે મૂર્ખતા.’

“હરિ ઇચ્છા” કહી મહારાજ વિદાય થયો.

૩

લતાના પિતા અને બાઈ વખારે ગયા હતા. માત
અને બાણી ગૃહ કામમાં રોકાયેલાં હતાં. બાઈનો ન્હાને
પુત્ર પરસાળમાં રમતો હતો. સ્નેહલતા કંઈ ગૂંજરા
પુસ્તક વાંચતી પોતાના ચોરડામાં બેઠી હતી. બાર
ઉઘડ્યું. વેણીરામ દાખલ થયો. નેત્રમાંથી અશ્રુની ધ
ચાલી રહી હતી. કર્ણેડી માથું નમાવી પ્રિય મૂર્તિ સ્ફુરે
ઉભો રહ્યો, ‘દેવી ! દેવી ! રજા આપો. આ અભાગિય
રહેના પાપની માફી આપો.’

“શું બોલો છો ?” હાર્દ સ્વરે, વિદે મુખે લતા બોલી.

“શું બોલું ?” મ્હારું ભાગ્ય કંટકું, અજળ ઉડી ગયું.”

લતા—“વેળી રહારા બહાલા મૂને રામજીવો.” આટલું
જ બોલયું, કેમકે હૃદય કમળું શરીર ધ્રુજવા માંડયું.
અને બાંયકર હાકાનથી કેમકે વૃક્ષ વળી જાય તેમ લતાનું
સુકુમાર શરીર બેભાન થઈ ભૂનલપર પડયું.

વેળીના હૃદયમાં પણ ધ્વનિ થયો.

હંસા સરવર જયું જામે આજીવનું જીવન.

મહેં તોફાનયસે જપું જામે આજીવનું જીવન.

લતા મહારી કેમકે લતા! મનનાની યથા રિવાજી
થઈશ, રણમાં કે પર્વતોમાં ભટકીશ પણ તને નહિં ભૂલું
બેભાન થઈ સુતેલી લતાના મુખપર દ્રષ્ટિ જરા કરી.
નિષ્કલંક લલાટ-ચંદ્રપર પવનના અંગે હુકતી નહતી લટો
જેઈ. મનમાં કંઈ કંઈ થયું. શરીર કંઈ કંઈ થયો, આખા
પધવઃ ધ્રુજવા લાગ્યું. આંખે તનના આંધું વિનારે તેને
હાથ પકડ્યો. અન્તિમ દ્રષ્ટિમાં નાંખી, વેળી બાંધ્યો ગયો.

લતા બેભાન પડી રહી, આંતરમાં હુણ સ્વપ્નની
સૃષ્ટિ રચવા માંડી.

—

કથા ૬

હૃદય લક્ષ.

*Love rules the camp the court the grove;
And men below and saints above;
For love is heaven and heaven is love.*

SCOTT.

સૂર્ય નાગાયણ બગવાન અસ્ત થઈ ગયા હતા. સંધ્યા ના રમણીય વખતે મધ્યેવાનમાં વિધિ વિધિ પ્રકારના પક્ષીઓ વિધિ વિધિ ગાયન કરતી કરતા વૃક્ષોપર ઉડાઉડ કરી રહ્યા હતાં. વિવિધ પૂષ્પ-લતાઓ પવનની મંદમંદ લહરીઓ સાથે કેલી કરતી, બહુડા પૂષ્પોને રંગડાળી. આસપાસના પ્રદેશને સુવસિત કરતી ઝુલ્લી રહી હતી. રંગ બે રંગી ખીલીવાળા મથુરો નૃત્ય કરી રહ્યા હતાં. આંખા ના બારણી લગી ઝેરી આમ્ર શાખાઓપર બેસી, કેડિ લાઓ દટાવી કરી રહી હતી.

આ શોખામાં અનેકધા વૃદ્ધિ કરનાર એક રમ્ય વહની

મુખ્ય બાજી પોતાના છુકુમાર હાથમાં કુમુદગાત્ર બધું કુમુ-
 મો વીણી રહી હતી તો સોન્દર્ય અનુપમ હતું. કારણકે
 સાધારણ ઉપમાઓ તોને માટે અથે ગજ હતી ચંદ્ર કલોકિતકં
 માટે તોને ચન્દ્રવદના પેશન કહેવાય, મૃગનયના કહેતાં તોના
 નયનની આકર્ષણ શક્તિ ભૂલી જવાય. તોની નાસિકા શુક
 અંચુથી તૂંતિ થઈ શકે? કદાપિ નહિ. તેમ હંતને દિગ્ધિ
 કલ્પીની ઉપમાં આપવી એ પણ અન્યાયજ કહેવાય. કંઠને
 કપોત કંઠની ઉપમા પણ ન અપાય. કુચદ્વયને ગંડાંથલની
 ઉપમા આપવી એ પણ ચેગ્ય ન કહેવાય. નિમિ
 પ્રદેશને કંચન કુંડિ કહેવાય? ના.

આવા અપૂર્વ સૌન્દર્યનાં કરકંકણ, દેશની જરીયનંતરક
 કટી મેખલા, પદનૂપુર તથા તિલક બિન્દી આદિ વસ્ત્રાલંકાર
 રથી નૂતન શોભાની વૃદ્ધિ થતી હતી. આ સુંદરી કોઈના
 આવવાની રાહ જોતી હતી.

ક્રમુમ્મગાત્ર પૂરેપૂરું ભરાતાં તે એક લાના મંડપમાંએસી
 સુખ-માલા ગુંથના લાગી ગુંથના કંઈ વિચાર રહ્યો. માળા તરફ
 દ્રષ્ટિ કરી અવ્યકત મધુર ગાનને કંઠમાં આળેટવવા લાગી.

ગજસભા સેન્યરમણ મુખકુન્ડલ સર્વત્ર-સુષિતા મનુષ્ય મ...
 દેવમાત્ર-બધે-પ્રેમનુંજ સામ્રાજ્ય છે. કારણકે પ્રેમ સર્વજીવ અને સર્વજન પ્રમથે.

“સાંગરવીચિજ્જેમ સૂરી દર્શનથી ખજાળળી ખજાળળી કંચે,
પીચુ મુખ રમરણ થતાં મન મ્હાડું એમજ આતુર તલપે.
રે.....સખી કેમ નહિં આવી.”

ફરી માલા ગૂંથવા લાગી, ત્યાં તો કેઈ ડુલતી સુંદરીએ
પાછળથી આવી લેની આંખો ફાળી પ્રિય-સંદેશાની રાહ
ખેતી વિરહીણી સહસા બોલી, “કોણ કાન્તા, મેલને બેન!
આવી તે શું થતી હઈય.”

‘હં....કાન્તાનું’ નામ તરતજ આબુનું કેમકે એ તા
સંદેશો લઇ ગઈ છે!’ આવનાર સખી આખેપરથી હાથ
ઉઠાવી બોલી.

માલા ગૂંથનાર માલા લજ્જાથી નીચું જોઇ રહી.

‘પૂરેપૂરી સાહસી ચૂરી વામા ! તું વખણાયે;

માટે રસના હુંડુલી હમકવી પડરહામાં પગલાંએ.’ ૧

સખી નેત્ર ચલાવતી હાથના ચાળા કરતી બોલી, ‘સખી !
મેમાં લજ્જા શાની ? ચન્દ્રકલા અને ચન્દ્રનો વિયોગ કેવો ?
ખો ! જો !’-લતા મંડપ તરફ હાથ કરી બોલી.

‘ચંચલ, પહાવ કરથી તુજને પ્રેરે આ વનવેલી;

માટે મેલી નિલંબનિતંબિની ! ચાલ તું બેઠેલી બેઠેલી; ૨

૧-૨ શ. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય મુરના ગીતગોવિન્દના લા-
ખંતરમાંથી.

તહારો અને ચન્દ્રનો યોગ કરાવી આપવા હું ગમે તે સંકટો સહીશ.’

લલ્લભથી સુલોચના કંઈ પણ ઉત્તર દેવા વિના માત્ર મહન બાણોના રાત્રી દિવસના પ્રહારથી કૃશ થયેલા શરીર નેજા જોઈ રહી.

પરવશ નેત્રો તો સખીની જંખનામાંજ હતાં. અંતે કાન્તા આવી. આનંદથી ચન્દ્રકલા તેના તરફ તણપતા નેત્રે જોવા લાગી. બણે પૂછતી હોય કે શું સમાચાર. ?

ચતૂર કાન્તા એ ભાવ ચેતી જઈ બોલી, ‘સખી તહારા પ્રિયતમને જ્યારે મહેં કહ્યું કે,

‘કંઠર્પ જવરથી બળી બળી થતી તન્વંગી તે નાથ હે !

ચંપા-ચંદન-ચંદની-કમલની બાતેજ બહીલાયછે;

એકાંતે પણ તે શીળી અવનવી મૂર્તિ તમારી ઉરે,

ધારી ધારીજ ભવરી વિરહથી લેશ્યાસ બહાદ્રી ક્યમે’ ૩

ત્યારે પોતાના દુઃખનું વર્ણન કરતા બોલ્યા,

‘મહન તહને તનુગાત્રિ તાવે સતત મહનેતો એ બાળે,

કરમાવે રવિ વિધુને ન કદિ તેટલું પોયણીને.’ ૪

૩-કે. હ. ગી.

૪-૨૧. ૨૧. બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોરના સંકુલવાના આપાંતરમાંથી.

‘બાકુ એ પશુ ચતૂર લાગેછે. આતો આપણી સખીની
વિરહ પીડ એછી કહી.’

‘ના ! ના ! મહે’ ઉત્તર પશુ આપ્યો.

પ અદશ્ય થાય શશી તેજ કુમુદતીકે,
બીડાય થાય રમૃતી શેષજ એની શોભા;
બહાલો જતાં વિરહ પીડ ઉડે બમ્બૂરી,
રહેવાય કેમ કુમળી સૂની અંગનઃથી.’

‘પછી.....ને.....

વાક્ય ‘પરં ન જોજાયુ’ તે ‘રહેલાં તો રહામે થતા અવાજે
ત્રણે સખીઓની દ્રષ્ટિ ખેંચી. બે અસ્વારો ખુલી તલવારો
હાથમાં લઈ તહેમના તરફ આવતા જણાયા. કંઈ પશુ હીલ-
ચલ કર્યાગિના તરતજ એક જણે મુત્તી ચન્દ્રકલાને પકડી,
અન્યપર બેસાડી. રડતી સખીઓ પાસેથી અમ્વો, તરતજ
આદ્યા ગયા. દ્રષ્ટિથી દૂર થયા.

૨

ભયાનક અરણ્યમાંથી બે અસ્વારો અન્ય કુદાવતા પ-
સાર થતા હતા. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો હોવાથી જેમ બને
તેમ તરતજ ધારેલે સ્થાને પહોંચવા અસ્વારો કંઈ જોત્યા

વિના પોતાનો આ ભયંકર માખ કાપના હતા. એકનો પો-
ષાક આદો હતો, પણ બીજાના પોષાકપરથી તે કોઈ રાજ
કુમાર હોય એમ સહજ સમજાતું.

થોડો વખત શાંત ચાલ્યા પછી રાજકુમારે શાંતિનો
ભંગ કર્યો.

‘દીપ છે દેવના એ છે છે ચન્દ્રે છેજ તારકે
નથી તે સુન્દરી; તેથી વિશ્વે સૈ. અન્ધકારકં.’ ૧

પાસગાન શાન્તિથી બોલ્યો; “મહારાજ મહાટાને કેઈ
સાચું ન કહે; સાચું કહેનારનું કાચું થાય.”

.. “મહુને સત્યજ પ્રિયછે, તું સુખે બોલ.” રાજકુમાર
બોલ્યો.

“આપ જેવા રાજકુમારને એક ઢીંગત્રીની માલણ માટે
આટલું શોષણ પડે એ કંઈ ઠીક કહેવાય? બાપા!”

“પ્રીતિને ન સમજનારા! પ્રીતિ માલિની અને ગજ
કુમારીમાં ભેદ નથી સમજતી. તેમ પ્રીતિ વંશના નથી કે
વિના દુઃખે પ્રાપ્ત થાય. એ તો સર્વવ ત્યાગનાં પશુ કોઈ
ભાગ્યશાળીનેજ પ્રાપ્ત થાયછે.

“બાપા, સારનારમાં અમીને ચાકર કહીછે ને પુરૂષને
પરમેશ્વર કહ્યોછે.

‘તુમે તો અચીની- જુલામખીરી કરે ને એને કહોછો પ્રીતિ.’

“બ્યહાર-ધર્મશ સ્વકારોએ પણ ચીની પ્રતિષ્ઠા કરવાની આજ્ઞા કરાછે ? તો પ્રીતિની તો વતજ ક્યાં રહી ?”

આવી આવી વર્તા કરતા તેઓ મધુરે ઘાન પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં દ્વારપરજ કાન્તા અને લલિતાને રડતી જોઈ.

‘કાન્તા ! કેમ રડોછે ? શું ત્હારી સખી અસ્વસ્થછે. ?’

“મહારજ. અમારી સખીનું હરણ થયું.”

‘શું બોલોછે ? કોણ હરી ગયું ? કઈ દિશામાં ગયું ?’

‘આ’....લલિતાએ આંગળીથી દિશા બતાવી.

વધારે પૂછ્યા કે બે દયા નિના અંદર નિહોઢે ઘેડો મારી મૂક્યો. રાત્રીના અંધકારમાં, વનના માર્ગમાં, લેખડો, ઝાડીઓમાં ત્હેને આગળ વધવનાર, ઉત્સાહ પ્રેરનાર માત્ર પ્રાંનિજ હતી.

१ यत्र नार्यस्तु पूजयन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।

यत्र तास्तु न पूजयन्ते सर्वा स्तत्राफला क्रियाः ॥

જે ફળમાં સ્ત્રીનું સન્માન થાયછે તે ફળ કપર દેવો સંતુષ્ટ રહેછે અને જે ફળમાં સ્ત્રીઓનું સન્માન નથી થતું તે ફળની તમામ વજ્ર આદિ ધર્મક્રિયા નિષ્ફળ બાયછે. મનુ. ૩-૫૨

બીડ પાસવાન. તો. વાત સાંભળતાંજ ચોંકયો અશ્વને
પાડી નાંખ્યો, રાજકુમાર અદ્રશ્ય થતાં પાછા ચમલાં
માખ્યાં.

ચિંતા, ભય, પ્રિય દુઃખની કલ્પનામાં પણ અહમ
હિંમત ધારી રાજકુમાર અશ્વ દોડાવતો ગયો. ઝાડીઓવાળા
જંગલોમાંથી પસાર થઈ અંતે એક ખુલ્લા મેદાનમાં આવ્યો.
હવે કયે માર્ગે જવું એ એક પ્રશ્ન થયો. પાસવાન પાછળ
ન ભેતાં નિરાશ થઈ ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. પૂર્વક્ષિતિજ
માં રાહિણીનાથે પોતાનું સ્વેત-પ્રકાશમય મુખ ઊંચુ
કરવા માંડ્યું હતું. પ્રકાશથી આસપાસનો પ્રદેશ દેખાવા
લાગ્યો, પણ કોઈ માનવી દ્રષ્ટિએ ન પડ્યું. અશ્વના આ-
ગલા એક પગ પાસે કંઈ સ્વેત વસ્તુ જણાઈ તે જોવા
કુમાર નીચે ઉતર્યો. તે ભેતાંજ હૃદય ક્ષિતિજમાં ઉત્સાહ-
ચંદ્રનો ઉદય થયો. તે પ્રિયાનું કરકંકણ હતું. અશ્વના તાળ
પગલાંની હાર ભેઈ. તરતજ તે દિશા તરફ ચાલ્યો. અર્ધો
કલાક ચાલ્યા પછી એક ચીસ સંભળાઈ. પ્રિય શબ્દ ઓ-
ળખ્યો. બંદુક ભરી તૈયાર રાખો. આગળ વધ્યો. આખરે
રાક્ષસ જેવા મનુષ્યોના હાથમાં ઠેક પડેલી ચંદ્રકલા દ્રષ્ટિએ
પડી. ધડાક થતાં બંદુકની ગોળી છૂટી. પકડનારાઓ પૈકિ
એકને લાગી. તે લથડતા ભૂમિ ઉપર પડ્યો. બીજે ભયથી
બાઠો. ચંદ્રકલા આશ્ચર્યથી પોતાના રક્ષકને ભેઈ રહી. તે

શું બોલી ? ના પોતેજ બોલાયું. “કેણુ બહાણ ચંદ્ર”

“ચંદ્રકલા” પ્રતિઉત્તર મળ્યો. પ્રશ્ન કરનાર અને ઉત્તર આપનાર ઉભય અન્બોન્યને છાતીસહ ચાંપી પ્રેમ સમાધિમાં તણાવ થઈ ગયાં.

૩

ચંદ્રકલાનો પિતા માળી ગાયનમાં પ્રવીણ હતો. માતા ચિત્રકલામાં-વનના, સૃષ્ટિ લીલાના ચિત્રો કહાડવામાં પ્રવીણ હતી. આ ઉભય શુણ્ણો લેમની જોકની જોક પુત્રોમાં બાહ્યાવસ્થાથીજ ખીડ્યા હતા. બગીચામાંજ પોતાનો આનંદ સમય વ્યતીત કરનાર રાજકવિએ માળીની પુત્રીનું સૌંદર્ય તથા આ અનુપમ શુણ્ણો-ગાન અને ચિત્રકલામાં પ્રવીણતા જોઈ લેને ચંદ્રકલાનું નામ આપ્યું.

મોહનપૂરનો પાંદરી કુમાર ચંદ્રસિંહ રાજબાગમાં વારંવાર આવતો. લેની દ્રષ્ટિ બાહ્ય ચંદ્રકલાપર પડી. જોકજ દ્રષ્ટિમાં જીવનના ભાસિયા થયા હોય એવું અનુભવ્યું. માળી ને આ વાર્તા જિદ્દિત થઈ. રાજકુમારે ચંદ્રકલા સાથે પોતાનું લગ્ન કરવા ઇચ્છા દર્શાવી.

‘પણ તું મેં રાજકુમારો તો અનેક રાખેા. એકના રમણ થાઓ ત્યારે અન્યને દુઃખ આપેા.’ માળીએ પોતાનો વિચાર દર્શાવેા.’

“ના હું તહાને વચન આપું છું કે હું એવું કદી નહિં કરું.”

ચંદ્ર અને ચંદ્રકલાનું ગાંધર્વ લગ્ન થયું.

મોહનપુરના મહારાજા મણિરાજને આ વર્તા િદિત થતાં રોષે જરાયો. રાજકુમારને નજરકેદ રાખ્યો. ને માળીના કુટુંબનો નાશ કરવા મારા મોકલ્યા. ચંદ્રસિંહના મિત્ર વીરમલે માળી અને માલિનીને પરદેશ જવા સાધનો આપ્યાં. ચંદ્રકલાને મોહનપૂર પાસેના વનમાં એક મહેલમાં રાખી.

માલિનીએ પોતાના મહેલની આસપાસ એક કુલવાડી બનાવી તહેને મધુરોધાનનું નામ આપ્યું.

માળીનું કુટુંબ ગયું એમ જાણી રાજાએ કુમારને સ્મૃત કર્યો. શીકારને જ્હાને મધુરોધાનમાં આવવું જવું થવા લાગ્યું. રાજાને આ વાર્તા પણ જાણાઈ. તેની સાથે તેજ દિવસે ચંદ્રકલાનો એક પુત્ર મળ્યો. તેમાંનો સ્લોક બાંચી તે વખતે ચોક્યો.

ઋયસ્યોદયે નૈવ દિશાં પ્રસાદસ્
તાપાપનો દોઽપિ જગત્ ત્રયસ્ય ।
ચકોર ચંચૂપુટ પારણેતુ

ચન્દ્રસ્ય તસ્વાસ્તિ કિયાન્ પ્રયાસઃ ॥

રાખ્યો દ્વારપાળોને મારી નાંખી ચંદ્રકલાને પકડી લાવના
માણસો મોકલ્યા, પણ તેજ દિવસે ચંદ્રસિંહ પણ મધુરા
ધનમાં જતો હતો.

પ્રેમનો જય થયો. પ્રિયાને ખચાવી.

જેના ઉદયથીજ દિશાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને ત્રણે ભુવનના તાપ
શાંત થાય છે તે ચંદ્રને એક અપવાસી ચકોરનાચ ચૂપુટને મારણ કરાવ-
નામાં તે કેટલો પ્રયાસ પડવાનો હતો ?

કથા ૭

દુઃખિ મણિ.

મુજ જેવું વૃત્ત ઘણાંકતું શુભુચો પૂછ્યે આ દેશમાં;
 પરદેશી સજ્જન! હીંદુઓ ગાળેજી જીવન કલેશમાં !
 નરજાત સુખી હશે અંહી કદી મહાલતી સ્વચ્છંદથી;
 પણ નારીને દેવા વિના નહીં કર્મમાં ણીજી કંઈ.

ગોવર્ધનરામ.

રાત્રિ એક પ્રહર વીતી હશે. સરિતા ધૂ ધૂ કરતી ઉછળતી
 વાંકી સીધી વળી ઉંચા વૃક્ષો અને અંધકારમાં અદ્રશ્ય થતી
 હતી. વૃક્ષ ઘટાઓ અંધકારના ઉદરમાં પવન સાથે કંઈ
 સંકેત કરતી હોય એમ પહોંચેના ફરફટથી જણાતું. પશ્ચિમ
 દિશાએ અનેક મિનારા મહાલયોમાં જગતા દીપકોની ન્હાની
 બિંદીઓ જોઈ તે કોઈ નગર હોય એમ સહજ અનુમાન
 થતું.

પ્રિય પાઠક ! ત્યારે રંચ પણ ન પહીવું. નિર્ભય થઈ
મ્હારી સાથે આવ ! સરિતા કાંઠે વૃક્ષ ઘટામાં કોણ છે ?
અંધકારમાં માત્ર તહેનું ઉતરીય વચ્ચે દેખાય છે. કોણ સ્ત્રી
છે. આવા સ્થાનમાં એક અખત્રા ! વચ્ચે મસ્તિકપરથી સરી
મથું હતું. કાળા ખાલ સ્કંધ અને પીઠપર વીખરાઈ ગયા
હતા. વચની કદપના તો અશકય હતી, તથાપિ તે યુવતી
હતી, એમ સહજ જણાતું.

સરિતાના જલમાં અંધકાર ભેટી વૃક્ષ પહોવાના શ-
પ્હથી ચોંકતી, વાગી આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરતી, નિશ્વાસ નાં-
ખતી, ડસકાં ખાતી મંદ સ્વરે ગાયન કરતી કિનારા પર
ફરવા લાગી.

૧ આસપાસ જુએ અંધાર કરી ફૂર આંખડી,
થઈ અનલ અનિલ બાળે દેહ, વારિમાં શંતિ ઠરી;
હીધું ફૂર સંસારે દુઃખ યમો ! એ કૃપા કરો !
મ્હને લો તમ શરણે આજ જગત્થી છૂટી કરો.

શાહનથી ગાન અટક્યું; આકાશ તરફ હયામણું મુખ કરી;

‘ભૂરા ઉંચા ઉંડા આકાશ ! સમાવ ઉરે મ્હને,’

જલને હાથ ભેડી પ્રણામ કરી;

‘બહાલા વારિ કહું એક વાત લઈ લે મુખે મ્હને.’

ગાન અટકયું; નદી-જલ તરફ જોતી સ્થીર હભી રહી. દ્રષ્ટિ પાણીમાં દેહ પ્રતિબિંબ જોયા લાગી અને તે પ્રતિબિંબમાં આ રથુલ દેહને એક અને એકજ પડમાં અભિન્ન કરી દીધું-ખુડી ગઈ.

આ સરિતાને સ્હામે કાંઠે એક સન્યાસીની ન્હાની મંદી હતી. આ મંદીમાં હમણા એક ઝાંખો દીવો બળતો હતો. ઝાંખી રોશનીમાં એક વૃદ્ધ સન્યાસી અને શ્વેતવસ્ત્રો વાળો કોઈ યુવાન વાનચિત કરતા બેઠા હતા.

‘હરિ! હરિ!! રે!!! જે સંસારના સુખની વાસ નાથી જાણીતી બ્રમણનો અંગિકાર કર્યો. જે નં દીર્ઘિ મેગવવા અનેક પ્રપંથો કર્યા, સત્ય ને અસત્ય અને અસત્યને સત્ય કરવા યત્ન કર્યો, જે સંસારની પ્રીતિને ખાતર અનેક સ્થાને દીન થઈ મસ્તિષ્ક નમાવ્યું, તે સંસાર આવો સ્વાર્થી હશે, એ તો હે પ્રભો! આજેજ જાણ્યું.’ યુવકે દીન મુખે ઉદ્ગાર કહાડ્યા.

‘હે બાપ! સ્વાર્થીએ એજ સંસાર છે, સ્વાર્થી છે એજ સંસારી છે; સ્વાર્થીને જોવાં છતાં તેમાં લુપ્ત થવું એ મનુષ્યનું અસામર્થ્ય છે. ખરા જ્ઞેનારા તો આત્યાગતા ગેઝ્ય સંસારનો ત્વચિત ત્યગ કરે છે. મનનો સ્વભાવજ દુઃખી થવાનો છે. વર્તમાન કાળમાં સુખી જૂનકાળનાં દુઃખ ચિત્રો

ખડાં કરી કે ભવિષ્યની ભયંકર ભ્રમણાઓમાં ભમી દુઃખીજી
'થાયછે.' સન્યાસી યુવકને આશ્વાસન આપતો બેઢ્યો,

‘હે પ્રભુ ! હે શરૂ !! ત્હમારા ચરણે પડું છું-હાથ
જોડી ચાલે પડતો નારી કરી નમસ્કાર કરું છું. આ દુઃખીને
શાંતિ કેવળ તુજના નમ્યે. સન્યાસીએ નમ્રતાથી ત્હેને
ઉઠાડયો.

આટલું પડું કે નદીમાં ધબકારો થયો. યોગ શક્તિથી
સન્યાસી ચેત્યો. શ્યામ અંગ-જટા ધરી ઉઠયો. ત્વચ્છિ
દોડીને કળા શકાય તે કરતાં પણ થોડા સમયમાં નદીમાં
દૂધે. લાંબા લાંબા વામ ભરતો ધબકારા તરફ ચાલ્યો.
એક મિનિટમાં તો ડચકાં ખાતા શરીર ખાસે આવી પહોં-
ચ્યો, છૂટાવાળી થોડી લટો-હાથમાં આવી તેટલી પકડી
શરીરને ઝીલી લીધું, અને મઢી તરફના કિનારાગગ વચ્ચે.
અધકારમાં પણ ચંદ્રલેખા સમાન શોભતી કૃષાંગી મૂર્તિ
બેમાન અવસ્થામાં કિનારાપર સૂવાડી. યુવક આ દેખાવ
જોતો આતૂર ઉસો હતો. અચેતન શરીરને મઢીમાં લઈ
ગયા. તામણી કરી સન્યાસી ને યુવક બન્ને શરીરને હુંફ
આપવા લાગ્યા. શ્યામ બહુ ધીમે ચાલતો હતો.

‘જે ! આ પણ સંસાર દુઃખથી કંટાળેલી છે.’ સન્યા-
સીએ કહ્યું. યુવકના નેત્રમાંથી બે ત્રણ આશ્રુ ખરી પડ્યાં.

ઉત્તર નં દેવાયો. ઉજ્જ્વલ થતા શરીરમાં ચેતન-પ્રભાવ વધવા લાગ્યો. બાળ—સૂર્ય દર્શનથી કમળ ખીલે તેમ ધીમે ધીમે હોઠ ઉઘડવા લાગ્યા. બેશુદ્ધિમાંજ હૃદય—તાર ગાયનમાં છૂટયા:—

‘વરિધિ ગ્યેમ ત્રિલોકી શશી રસ જગત નૃત્ય કરે રસથી,
પદ્મિની હાસ્ય કરે નિરખી, નબમાં દિનનાથ રતિ રસથી.
ઓ રતિ! ઓ રતિ!! ના નિરખા જગમાં,
જગમાં, લે! વાસ કરે,
ઓ ગદ્ય! ઓ ગદ્ય!! ભૂતી જાગે જગ!

નામ હવે દુઃખણી મણિનું.

તૂટતાં તૂટતાં પંક્તિઓ સંધાઈ. સન્યાસી અને યુવક આ શબ્દવત્ દેહના મુખમાંથી ઉક્ત લીટીઓ સાંભળી આશ્ચર્ય પામી અન્યોન્ય તરફ જોઈ રહ્યા.

૩

રહામે કિનારે કોલાહલ થઈ રહ્યો. ‘યહાં દેખે? નહિ’ છાં ।
યહાં કોઈ નહિ.’ ‘પણ મુંગાઓ જુઓછો મુ’ ? અપલાવે
અંદર !’ આદિ અનેક વાક્યો કર્ણગોચર થવાં લાગ્યાં. એક
બે જણ અંદર દૂધા. એક જણ કિનારા ઉપર તપાસવા
લાગ્યો. ‘રામપ્રસાદ! ઠંડો કિનારે ભવ । સગડી કે પાસ
કોઈ આદમી માલૂમ હોતા હય.’ કિનારાપર ઉભેલા માલુસે

નદીમાં તરતા હોવાને સંખોષી કહ્યું રામપ્રસાદ રહામે કિનારે ગયો. વરત્રો નીચાવના આતૂર મુખે સન્યાસીની ગદી બહાર આવી ઉભો. જીજ્ઞાસાની દ્રષ્ટિ કરી 'કોન હુય ?' એટલુંજ બોલ્યો.

‘આદમી’ યુવકના મુખમાંથી ઉત્તર નીકળ્યો.

આતૂર દ્રષ્ટિને ઇષ્ટ દર્શન થયાં કે તરતજ ‘ચેકજી, મજ્જિબા હુય.’ એટલા ઉદ્ગાર રામપ્રસાદના મુખમાંથી સર્ચા.

‘હે ! મજ્જિ હુય ?’ રહામે કિનારેથી આતૂર શબ્દો સંભળાયા.

બે નૌકાઓ પાણી કાપતી રહામે કિનારે જતી જણાઈ. તેમાંથી પાંચ પુરૂષો ઉતર્યા. એક આગળ થયો. મઢીમાં આવી તે આતૂરતા, ચિંતા, બયથી અર્ધ ચેતન શરીર તપાસવા લાગ્યો, અન્યોન્યને અનેક પ્રશ્ન કરતાં બીજા પુરૂષો આબુઆબુ ફળી વળ્યા. સન્યાસીને પ્રશ્ન થતાં તેણે સઘળું વત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. મજ્જિના પિતા ધનજીભાઈએ સન્યાસીને પગે પડી તેનો ઉપકાર માન્યો. કંઈ ભેટ કરવા ઇચ્છા દર્શાવી.

‘જો તુમારી ઇચ્છા કરેલ કાર્યનો ખડકો વાળવાની હોય તો મારે એ ભેટ ન ભેઠએ. સંસારીઓ સ્વર્થથીજ

બધાયેવા છે, ને તુમારી ઇચ્છા એજ છે. એક બીજને
રહસ્ય કરવી એ સંતાનો તેમજ સર્પનો ધર્મ છે. જો તુમારી
ઇચ્છા હોય તો કે.ઇ પાઠશાળામાં કે અન્ય વિદ્યા-સ્થાનમાં
આવી દેજો.

સન્યાસીનું ઉક્ત કથન સાંભળી સૌ પ્રસન્ન થયા.
ધનજી શેઠ ફરી સન્યાસીને પગે પડ્યો. મજિના શરીરને
તેજ વળતે હાડીમાં નાંખી રહ્યો પાર લઈ જવામાં આ-
વ્યું. અને ત્યાંથી એક ગાડીમાં સૂવાડી સા જણ ગાડીઓમાં
ગોઠવઈ ગયા. ધીમે ધીમે ગાડીઓ ચાલી. સન્યાસીની
મઢીમાંતો માત્ર સન્યાસી અને યુવકજ રહ્યા.

૪

મણિ ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિથી કે નિઘાબ્યાસથી કેટલાક
અનુપમ ગુણો કેળવી શકી હતી. અને વય બાવિ માટે
અનેક આશાઓ લાવી હતી, પણ લાવે તો પરાધીન
હયું.

“જેવો તેવો આવે નહિ” ને શાહુખડો ઘેર આવે નહિ.”
એ કહેવત પ્રમાણે મણિનો પિતા તેને માટે કેઈ ધનવાન
ખત શેઠવા સાખ્યો, પણ તેનો પતિ નળતો મુશ્કેલ હતો.

પુત્રીઓ અને પુત્રાઓના લગ્ન કરવામાં ન.બ.પે.ની
મહોદામાં મહોદી જોળામંદીરીના સમાવેશ થાયછે. તેમનું
દેહ રીતે હિતજ જોડું એ તેમનો ધર્મ છે. તેમનું હિત

સાધનામાં કોઈ પ્રકારનો ભોગ આપવો પડે તો તેપણ પુત્ર પુત્રી તરફના પ્રેમના પ્રમાણમાં અલ્પજ છે. પણ માળાપોની એ જવાબદારીની સમજના અભાવે, માળાપોના અજ્ઞાનથી કે સ્વર્થથી, આજે આ દેશમાં અનેક હૃદયો ફાટી જાય છે. અનેક હૃદયો ક્ષયથી પીડાય છે. અનેક કૌમલ હૃદયો શૂંક થાય છે. જે જીવન દેશ સેવા, ધર્મ સેવામાં અનેકધા ઉપ્યોગી થાય તે રીખાઈ રીખાઈ મરે છે. માળાપો! માળાપો!! શા-શ્રોત્તે આપેલી સત્તાનો તમે દુરુપયોગ કરો છો. ત્હમારા અસમજણા, અભેલ બહાલા-જીવથી પણ બહાલાં બાલકોને શીરે ત્હમેજ ધા કરો છો.

મણિ તેર વર્ષ સૂચી કુમારી રહી ત્હેનું કારણ ત્હેના પિતાનો હેતુજ હતો. આખરે હેતુ સફલ થયો. મેઘજી આણંદજીની પ્હેડાનો ચાળીશ વર્ષનો મુનિમ રંડાગો; મુંબઈમાં બેત્રણ આડતો મળવાની લાલચે પિતાએ-કહેવાતા ન્યાયી પિતાએ પુત્રીના સગપણનું ચોકડું ગોઠવ્યું; ગુણ અને વય ઉભયમાં કબ્બેડું કર્યું.

પ્રિય પાઠક! અમે નથી સમજતા કે કન્યાવિકૃત્ય કેને કહેવાય? શું ગાય જેવી ગરીબ અનાથ દીકરીને આવા કે કોઈ અન્ય સ્વાર્થે લગ્નમાં આપવી એ કન્યાવિકૃત્ય નથી? પુત્રીના લગ્નમાં પોતાનું હિત જોતું એ કન્યાવિકૃત્ય

નથી ? શું પશુપક્ષીનું માંસ ન ભક્ષણ કરનારા પવિત્ર નમ્ર આર્યો, કન્યાવિક્રય કરી પોતાની બહાલી પુત્રીઓનું માંસ ભક્ષણ કરવા જેવું નથી કરતા ? આવા સ્વાર્થીકાર્યોને અંગે કોમળ લતાઓને જે વેઠવું પડે છે, તહેનેમાટે ખરા પાપી તો તહેમના સ્વાર્થી માખ.પોજ છે.

પુત્ર અને પુત્રવધુ કંઈ પ્રેમવાર્તા કરે તો માતાથી ન જોવાય, કિંવા પુત્રવધુને દુઃખી જોઈ સુખી થાય, એ તે સાસુ કે ગણાનું ફાંસુ ? એવું તો કોઈજ હિંદુ ઘર હશે જ્યાં સાસુ અને વધુ સંપથી રહેતી હોય.

મણિની સાસુ એક ખરી હિંદુ સાસુ—સખ્ત હિંદુ સાસુ હતી. તેમ અધૂરામાં પૂરું નનન્દર્તાંતરિતિ નનન્દા—લાલીને જોઈ આનંદ ન પામે એવી નણુંદ પણ હતી. હવે તે ન્યુનતા શાની રહે ?

પતિ પત્નિને ગુલામ તુલ્યજ માનતો હોય, અને સાસુ ને નણુંદ પરપુત્રીનું દુઃખ જોવામાંજ આનંદ માનનારી હોય ત્યાં અશરણુ અખગાની કેવી રથીતિ થાય એ અમે લખીએ તે કરતાં વાંચકને કલ્પના કરી લેવાની વિનંતી કરીએ એજ ખહેતરછે.

મણિ પ્રતિદિન કૃપ થતી જતી હતી. દરરોજ કોઈને કોઈ ખંદાને કળથો થાય; રહાસ્ય કંઈ બોલે તો સાસુ ખમે

દીવસ ન ખાય, મણિને પણ લાંઘા કરવા પડે નણંદ
 દરરોજ બાભીનો કંઈ એક વાંક લાઈને જણાવે. ખેનનું
 સાંભળી પતિને ઉપાલંબ કે સજ ન કરે તો માતા ખા-
 યલો કહે. માતા અને ખેન એક પક્ષે અને પતિ બીજે
 પક્ષે આ બન્ને પક્ષોને ન્યાય આપવાની તો ખુદ્દિ ન હતી,
 એટલે નિર્બળ પક્ષને અન્યાયજ મલતો. મણિને પતિ તરફથી
 પણ દુઃખજ હતું. જે યૌવન આનંદ સમય કહેવાયછે તે
 યૌવન દુઃખમાં હતું. તેહ અનેક વ્યાધિઓથી પીડાતું. પિ-
 યરમાં જાય ત્યારે માતા કે કોઈ સખી આતું કારણ પૂછે
 ત્યારે કહેતી;

ખાધી મુઠી લાખકી ઉઘાડીયે વા ખાય.

કે, મુંગેકુ રવમા બયા સમજ સમજ પસ્તાય.

યૌવન, રૂપ, શુણ અને પતિ છતાં ચતૂર ખાલાના વિચારે
 બહુધા વૈરાગ્યચુક્તજ રહેતા. શૃંગાર કે આભૂષણો તો તે
 સાસુનું મન રાખવા કે ત્હેના ઉપાલંબના બચથી કવચીતજ
 ધારણ કરતી. આજે જ્ઞાતિભોજનમાં કંઈ આભૂષણો ખેરી ગઈ.
 લોકોની લીડમાં હાથની લલકાદાર પણહલકી ખંગડીભાંગી ગઈ.
 હિંદુ સાસુને માટે આ કંઈ નહાતું કારણ ન કહેવાય.
 તેને ખબર પડી કે શબ્દ પ્રહાર ચાલવા માંડયો. નણંદે
 પોતાથી બનતું કર્યું. પુત્ર (મણીનો પતિ) આવ્યો કેં ત્હેને
 પણ એકની ચાર કરી સંભળાવી. મણિ ધૈર્યહીન થઈ આવા દુઃખી
 જીવનથી મુક્ત થવા પ્રયત્ન વિચાર કરવા લાગી. નિદ્રાદેવીએ

પણ આહત-ભાગ્ય જીવપર કૃપા ન કરી. આખી રાત રોદ નમાં ને નિશ્વાસમાં ગર્જ. ખીજે દિવસે પિયરનો માણસ તેડવા આવ્યો.

“રોજ એકને એક ઉભુંજ હોય; આજે અમાસ છે, આજે અગીઆરસ છે, આજે સાતમ છે, આજે ફલાણું છે આજે ઢીકણું છે. લઈ જાઓ ભલે ત્યાંજ રહી. અમે રાંધી ખાઈએ તે એના વિના કાચુંજ ખાશું.” વાઘણ જેવી સાસુએ જવાબ આપ્યો.

આવનાર ચાકરના તો હાંજન જ ગગડી ગયા. આ ભા-પણનું કેવા પ્રકારે અનુભાદન કરવું તેના વિચારમાંજ પડ્યો.

‘મણિ, જા! જા!’ ક્રોધમાંજ બોલી.

મણિ ઓઢણી બદલાવીને ચાકર સાથે ચાલી. દિવસ સમરન વિચારમાંજ ગાળ્યો. રાતે મંદીરને નામે ચાલી નીકળી. નદી પર શું થયું એ આપણે જાણીએ છિયે.

શોધવા આવનાર તેનો પિતા ધનજી અને તેના મા-ણસો હતા.

૫

‘રહામે કાંઠે ઉભો કુકાનરે નાગર ઉભા રહોને રસીયા,
કુકાન મહને ઘડુલો ચડાવરે નાગર ઉભા રહોને રસીયા.૧

૧ સ્ત્રીઓમાં ગવાતા, એક ગીત ઉપરથી.

સાચઃકાલનો સમય હતો. પક્ષીઓ વૃક્ષોપર ઉડાડડ કરતા અનેક પ્રકારના ગીનો ગાઈ રહ્યાં હતાં. વિસલ નગરના એક મહાલયની અગામીપર બેઠેલી બે યુવતીઓ પૈકિ એક પોતાના મધુર કંઠે, મસ્તિક ટોલાવતી રુદ્રામે બેઠેલી ચિંતાતુર યુવતીને રીઝવવા પ્રયત્ન કરતી ઉક્ત કડી પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારતી હતી.

“મણિ! ખેન મણિ! જીવન આમતે કેમ જશે ? સુખ દુઃખનું તો આ જીવન છે ધૈર્ય એ દુઃખસાગર તરવાની નોકા છે. મણિ! ત્હને મ્હારા જીવના સમ જો ન બોલે તો. મારી પાસે નહિ બોલે તો ક્યાં બોલીશ ?

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ ઘટ સાથેરે ઘડીયાં.’ આટલું બોલી ગદગદ થતી મણિના સુખ તરફ જોઈ રહી.

કમલ નયનોમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા માંડી. “ખેન લીલા ! જીવન ભારરૂપ જણાય છે. ભાર બોલો કરવા સાધનજ ક્યાં છે. ખેન દુઃખના ઉભરા ફકાડાડતા તો તે નૂતન પ્રકારે જન્મ પામે છે.” લીલાના રકંઘપર કોમળ ભૂજલતા ટેકવી રડી રડી હૃદય ખાલી કરવા લાગી.

લીલા પોતાની સાડીની કોરથી પ્રેમ સહિત તેનાં અશ્રુ સોંઠવા લાગી.

‘મુવું જીવ ન રહે ત્યારે આમ રડી જવાય. શું કરું !

કેને કહું ? મોત પશુ મહારા જેવી અભાગણીથી વેગળુંજ રહેછે.

આ સંવાદ—રોહન ધનંત કોઈ દરેક પર ઉભો રહી સાંભળતો હતો. આર્ય પિતાનું દયાળુ હૃદય દ્રવ્યું. આંદુઃખ નો પોતેજ ઉત્તર કરતો હતો એ ભાન થતાં તેના પશ્ચાતાપમાં અનેકધા વૃદ્ધિ થઈ. ભૂત ખુંચવા લાગી. ઉપર ગયો. આંખમાં અશ્રુ લાવી દીનમુખે હાથ જોડી ગાવા લાગ્યો.

૧ ‘મહારો ક્ષમા કરે અપરાધ પુત્રી ! પ્રિય પ્રાણ ઘણીતું ડાહી, તુજ ઉર મહેં ખોસી—અરે-અમાણ્યે—ખરે !—કટારજ સાહી, હું ભૂલ્યો પ્રાણ ! કરમ ક્ષીણો ચુકી ઘાવ હાય તુજ પર મહેં. રે હુદ હીન્દુ આચાર ! ભૂલાયો મુજને.

આ હીન્દુ લોકનો ચાલ સઉએ માર્ગ એક લેવાનો, જઈ જતાની પાછળ કુવે પડી મરવાનો.

મુજ વૃદ્ધ દરિદ્રનું રત્ન

પાળી પોષ્યું કરી બહુ ચતન.

તે જઈ મેષની પેઠ લોકની પૂઠેનાંખ્યુ દુઃખ દરિયે.

ખેટા મણિ ! સહન કરવું એ હવે ધર્મજ સમજલે.’

હમણા એક સાદા પોષાકવાળો શાંત પુરૂષ ત્યાં આવી
ખેંચ્યો. આ દેખાવથી તે કંઈ ચક્રિત થયલો જણાયો. લા-
વપૂર્વક હાથ જોડી મણિની સ્હામે ખેડો. ‘ખડેન ! ત્હમારાં
દુઃખે મ્હને દ્રષ્ટાંત આપ્યું. જગનમાં કોઈજન સુખી તો
નથીજ.

અન્તકઃ પર્યવસ્થાતા જન્મિનઃ સંતતાપદ

જે જનમ્યુંછે તેને માથે દુઃખ પથરાયલુંછે. મૃત્યુ
ઉભુ છે. દુઃખમાં ધૈય ધરવું એજ મહાતમ્ય છે. મ્હને
તમારા દુઃખનું કંઈ કારણ સમજાવશો ?’ દીનમુખે જણાસા
મુકત મણિ સ્હામું જોઈ રહ્યો.

‘વાદલ ઘટા વિખરાઈ જતાં ઇંદ્ર-શર કીર્તિ ગઈ,
ભાંગી જતે વિષ્ણુ મધુરા ગાનની યાદી નહિ.

મુજ પ્રેમ વિણા તૂટતે, સંસાર મુક્ત થઈ ગયો.

સંસાર મુક્ત થતાં સરિતે મ્હાણવા રસ્તો ગયો.

ભાઈ એજ કારણ.’

પ્રિય પાઠક ! આ આવનાર મનુષ્યને તું ઓળખે છે ?

કથા

વીર બાળા ચંદા.

*With wishing and with fretting
The boon can not be bought
To all the prize is open
But only he can take it
Who says with Roman courage
"I'll find a way or make it."*

SAXE.

‘હર! હર!’ અને ‘અહા! અહા’ના ધ્વનિથી રણભૂમિ
ગર્જના કરી રહી છે. વીર નરોની રણગર્જના, કાયરોના
પોકાર, અને ઘાયલ થયેલાઓની ચીચીઆરીના પ્રતિધ્વનિથી
સંગ્રામ ક્ષેત્ર વિશેષ ભયંકર દેખાય છે.

યુદ્ધ ખુબ જોશમાં ચાલવા માંડયું. ખન્ને પક્ષોના
વીર નરો મરણીયા થઈ લડવા લાગ્યા. બાણોથી આકાશ
છવંઈ રહ્યું, પશુ આ યુદ્ધ વધારે વાર રહ્યું નહિ.

પ્રભુ! ત્હારી કળા અપરંપાર છે. એક પળમાં તું શું શું કરી શકે છે ?

એક હસ્તીને તીર લાગ્યું તેવોજ તે જમીનપર પડ્યો. આ જોઈ રાજપુત વીરોએ નિઠ્ઠાસાહી થઈ નાસવા માંડ્યું. અહા! આજે તેઓને સ્વપ્રતિષ્ઠાનું ભાન રહ્યું નહિ. હસ્તી-પરનો સ્વાર તરતજ ઉઠ્યો અને અધારૂઠ થયો, રાજપુતોને નાસતા અટકાવવા ત્હેણે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા; પણ બ્યર્થ. આજે રાજપુતો કાયર થઈ નાસવા લાગ્યા. થોડાક પાછા સમર ક્ષેત્ર તરફ વળ્યા, પરંતુ યવનોના સખત હક્કા સામે ટકી શક્યા નહિ. અને તેઓ પણ નગર તરફ નાઠા. સ્વાર પણ શોકમય હૃદયે નગરમાં દાખલ થયો. યવનોએ હોમની પીઠ પકડી અને તેઓ પૈકી કેટલાક નગરમાં પેઠા.

આ યુદ્ધ ઠોળી વચે થયું તે બાજુવાની વાંચક, ત્હને ઉત્કંઠા થઈ હશે, તો તે પણ લખવામાં આવે છે.

ઈ. સ. ૭૧૨ માં મહમદ કાસિમ એક મહોંટા તૂક સૈન્ય સાથે સિંધપર ચઢી આવ્યો. આ સમયે સિંધમાં ફાહિર નામનો રાજપુત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજપુતો એ પોતાની માતૃભૂમિની રક્ષા કરવા માટે કેશરીયાં કર્યો, અને પૂર્ણ શૌર્ય દર્શાવી લડ્યા, પણ દેવદંડિયા પ્રબળ છે. ફોલાંએ તેઓને સંગ્રામ ક્ષેત્રમાંથી ન્હાસવું પડ્યું. હસ્તી-

પરનો સ્વાર ડાહિર હતો. યુદ્ધમાં શું બન્યું તે વાંચક જાણે છે તેથી વધારે લખવાની આવશ્યકતા નથી.

૨

આ વખતે રાજા ડાહિરના બગીચામાં તહેની બે પુત્રી બો. પુષ્પ વીણી શ્રી કેલાસપતિ શંકરને માટે માળા બનાવતી હતી. તેમાંની જેટ કે જેની વય વીસ વરસની હતી, તેણીનું નામ ચંદા હતું. ખરેખર એ નામ તેણીને યોગ્ય હતું. મુખ ચંદ્રમા જેવું આદહાદકારક, આંખ સુરેખ, નાક તલના કુલ જેવું નાભુક, હાંત તેજસ્વી કાન શોભાયમાન, બોલવું મંબુલ ઇત્યાદિથી તે કોઈ બાળ પ્રજ્ઞાચારીનું ચિત્ત આકર્ષવાને શક્તિવાન હતી. કનિષ્ઠ જેનું નામ સરિતા હતું, તે પશુ રૂપ અને લાવણ્યતામાં ચંદા જેવીજ હતી.

માળા લગભગ પૂર્ણ થવા આવી હતી. એટલામાં અન્વેના પગલાંને ધ્વનિ તેઓના કાનપટપર પડ્યો. આમ-તેમ જોવા લાગી, પરંતુ કઈ દ્રષ્ટિગોચર થયું નહિ. પુનઃ માળા બનાવવા માંડી. એટલામાંજ તહેમને કોણે પાછળથી આવી પકડી, અને સજ્જડ બાંધી દીધી. તેઓ કંઈપણ હિલચાલ કરે તે પહેલાં પકડનારા અન્ધારૂઠ થયા અને બંને જહેનોને ઉંચકી પલાયન થઈ ગયા.

આ સ્વારો કોણ અને ચંદા અને સરિતાને આમ બાંધી લઈ જવાનું કારણ શું?

આ સ્વારો યવન સૈનિકો હતા. રાજપુતો નાહા એટલે છું'તને માટે તેઓ પશુ નગરમાં દાખલ થયા હતા. તે પૈકિ બે આ બગિચામાં દાખલ થયા અને આવી અનુપમ સુંદરીઓને જોઈ તેઓનું હરણ કરી બગદાદનઃ ખલીફ પાસે લઈ જવા ઇચ્છ્યું. તેઓ તેમાં ફાંચ્યા. થોડીવારે છાવણીમાં આવી લાગ્યા; અને સઘળી બીના કાસીમને વીરિત કરી. કાસીમ ઘણો ખુશી થયો અને ત્વરિત પચાસ સ્વારો સાથે તહેમને બગદાદ તરફ મોકલ્યા.

બંને બહેનો કદમાંત કરવા લાગી પશુ વ્યર્થ. દુષ્ટ યવનોએ તે ગણકાર્યું નહિ. અંતે ક્ષત્રિય બાળાઓ મૌન્ય ધારણ કરી રહી. ક્ષત્રિય રક્ત તહેમની નસેનસમાં વ્યાપી રહ્યું.

માર્ગમાં યવનો તો ગમે તે બક્ષ કરતા હતા, પરંતુ ક્ષત્રિય બાળાઓ ફક્ત કળઅહાર કરીને રહેતી. આવી રીતે બે માસ સુસાફરી કર્યા બાદ તેઓ બગદાદમાં આવ્યા. માર્ગમાં બંને બહેનોને કોઈએ કિંચિત પશુ દુઃખ દીધું નહોતું.

આ સમયે બગદાદ આપણા દેશી ગામડા જેવું દેખાતું, પરંતુ વસ્તી સારી હતી. અને રાબત્યમહાલય સુખ્ય કરીને પ્રસિદ્ધ સ્થાન હતું.

બગદાદનો ખલીફ આ સુંદરીઓને જોઈ અતિ આનંદ

પાગ્યો. અને સત્કાર સહિત પોતાના મહાલયના એક વિ-
શાળ દિવાનખાનામાં રહેમને રહેવાની ગોઠવણ કરી
આપી.

રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં ખત્રીફ દિવાનખાનામાં
હાજર થયો. દિવાનખાનામાં ચંદા એફલીજ બેઠી
હતી. સરિતા નિદ્રામાં હતી. ચંદા આ યવન
સરદારનું રાક્ષસી મુખ જોઈ પ્રથમ તો ધ્રુજ પણ ધૈર્ય
રાખી, લજ્જિત થઈ હોય એવો ભાવ દેખાડ્યો. ખત્રીફ તો
તેણીની મુખાકૃતિ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. વારંવાર તેણીને
ચરણથી તે મસ્તિક પર્યંત ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો.
થોડીવાર મૌન રહી તે બોલ્યો “સુંદરી તહમારો દીલદાર
તહમારા તરફ જોઈ રહ્યોછે. તહેને તહમે ઉત્તર કેમ નથી
હેતા ? તહમારો પ્રેમ એટલોજ કે ?” ચંદા લજ્જિત શબ્દ
બોલી: “આલ્યા જાઓ.”

“કેમ !”

“હું પતીત થઈ છું. મ્હારું સતીત્વ નષ્ટ થયું છે.”

“પતીત ? તુમને પતીત કરનાર કોણ ?”

“તહમારો કાસીમ.”

“શું એ સત્ય છે ?”

“ત્યારે શું અસત્ય ?”

“કાસીમ!! તું નીચછે. તું હુટછે. હાય, પાપી તેં
આવી રત્ન સમાન નારીનું શિયળવત બંગ કીધું”

“છગર, કાસીમ નીચછે. હું એ વૈર કદી બૂઝીશ
નહિ. તું ધૈર્ય ધર, શીકર ના કર. એ કાસીમનો હું થોડાજ
દિવસમાં અંત આણીશ. કાલે સ્વારેજ એક સો સ્વારે
મોકલી એનો શિરચ્છેદ કરાવીશ અને એક માસમાં એનું
મસ્તક તારા ચરણમાં હાજર કરીશ”

ખલીફ ત્યાંથી વિદાય થયો અને મહેલ તરફ ચાલ્યો.
કાસીમનું પાપ અને ચંદાની પ્રતિમા ત્હેના મનમાં નૃત્ય
કરવા લાગ્યાં.

ચંદા પોતાની યુક્તિમાં ફાવી તેથી ખુશી થઈ અને
એક શુદ્ધ સતી ક્ષત્રીય બાળા યવનના મહેલમાં નિદ્રાવશ
થયું.

પ્રાતઃકાળે ખલીફ સભા બોલાવી અને ત્વરિત એક
સો સ્વારે સૈંધ તરફ મોકલ્યા. આ ખુશ ખબર આપવા
તે ચંદાના દિવાનખાનામાં આવ્યો અને સઘળી હકીકત
વિદિત કરી. ચંદા મનમાં હરખાઈ. તેથી ખલીફ પણ પૂર્ણ
આનંદ પામ્યો. અને બોલ્યો. “પ્રિયા! આપની ઇચ્છાનુસાર
વર્તવામાં મેં બાકી રાખ્યું નથી. એથી તમે બહુ શક્યા
હશે કે મારો તમારા પ્રતિ કેટલો પ્રેમ છે?” એમ કહી
તે તેણીના પવિત્ર શરીરને અડકવા જતો હતો પણ ચંદાએ

તહેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો અને નમ્ર સ્વરે બોલી. “હાલ ચાલ્યા બાબો, બ્યારે કાસીમનું મસ્તિક ધડથી બૂદું થાય ત્યારે આવજો,”

“બ્યારી, આટલો સમય મહારથી આપના વિયોગે કેમ રહેવાશે ?”

“ત્યારે હું કેમ બાહુ કે તહમે તહેનો દેહાન્ત કરવા સો સ્વારો મોકલ્યા છે?”

“બ્યારી તહારો વિશ્વાસ મહારી તરફ દ્રઢ કરવા હું તે માન્ય રાખીશ અને કાસીમનું શીર લઇનેજ હવે અહીં પ્રવેશ કરીશ.”

૩

ખલીફના સ્વારો આવી પહોંચ્યા. કાસીમે સીંધમાં ત્રાસ વરતાવી મૂક્યો હતો. રાજપુતો પણ છુપી તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા. મુસલમાનો પ્રતિદ્વીન વધારેને વધારે કૂર બનતા ગયા.

કાસીમ આ સ્વારોના આવાગમન વિષે કંઈ સમજી શક્યો નહિ. પરંતુ તેઓ ધન લેવા આબ્યા હશે એવી કલ્પના લેણે કરી. અને તહેમનો સારો સત્કાર કર્યો.

તેઓ એક બૂદો તાંબુ મારી રહ્યા હતા. રાત્રિના સમયે તે પૈકિ પાંચ કાસીમને મળવા ગયા. કંઈપણ હિલ

આલ વગર એકે કાસીમના માથામાં તલવારનો ધા કર્યો. એકે લેનું મુખ પકડ્યું કે કંઈ અવાજ થાય નહિ. આ કાર્ય પૂર્ણ થતાં કાસીમનું શિર ઉપાડી પાંચે જણાએ રાત્રિએજ બગદાદ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

સૂર્યોદય થતાં આ બનાવની ખબર સઘળા યવન સૈનિકોને થઈ અને અતી શોક કરવા લાગ્યા. તેઓએ માન સહિત તેના શબને દફનાવ્યું. પ્રથમ તો તેઓ સમજી શક્યા નહિ, પણ પાછળથી જાણ્યું કે એ ખૂન પેલા સો સ્વારોએજ કર્યું હશે.

ત્વરિત કેટલાક સ્વારોની પીઠ પકડી બગદાદ તરફ ચાલ્યા. બાકીના વીર રાજપુતોની રક્તતૃપ્તિ તલવારોના લોગ થઈ પડ્યા.

હાહિર પુનઃ એકવાર સ્વતંત્ર થયો. રાજપુતોએ પોતાની માતૃભુમિની લગ્ન રાખી, પુનઃ વિજય ક્ષબ્દ ફરકાવી અને યવનોથી મુક્ત થયા. કાસીમનું ખૂન શાથી થયું તે રાજા હાહિર સમજી શક્યો નહિ. પણ તેણે એટલી કલ્પના કરી કે અંદાએ એમાં કંઈપણ ભાગ લેજોયો હશે.

૪

આજે સૈનિકો કાસીમનું મસ્તિક લઈ બગદાદમાં આવી પહોંચ્યાછે. ખલોફ અતિ ખુશી થયો અને હવે અંદાના મુખદર્શન થશે તેથી પોતાને કત કત્ય થયેલો માનવા લાગ્યો.

સ્વારોને ઇનામ આપ્યાં અને ત્વરિત મૃત મસ્તિક હાથમાં લઈ ચંદાના દીવાનખાના તરફ ચાલ્યો. ખલોફ અંદર હાખલ થયો પરંતુ ચંદાનું નિકાળ સ્વરૂપ જોઇ ગભરાયો. તે કંઈ સમજ્યો નહિ. અંતે ધૈર્ય રાખી કહ્યું, “પ્રિયે, આ કાસીમનું મસ્તિક ! હવે તો પૂર્ણ આનંદ થયો ?”

હવે આ ગુલામને આપના અધરોટનું પાત કરવાને બાગ્યશાળી બનાવશે ?

ચંદા પાષાણની પ્રતિમા પેઠે કંઈ પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગર બેસી રહી.

“કમ બોલતાં નથી?”

ચંદા ઉપહાસ્ય કરી બોલી “સતીની છત થઇ છે.”

“એ શું ?”

ચંદાએ પુનઃ એજ શબ્દોચ્ચાર કર્યો.

“આપનું કહેવું હું સમજી શકતો નથી.”

“કામાન્ધ, ત્હને સમજવાનું પ્રયોજન પણ શું છે ? તેં તો સર્વ ગુમાવ્યું છે. નીચ કૃત્તન તેં તારી કામવાસના તૃપ્ત કરવા તારા નીમકહલાલ અને ઉત્કૃષ્ટ સેવકનું ખૂન કરાવ્યું છે. પાપી ! હવે પશ્ચાંતાપ કર ! ક્ષત્રીય બાલા પોતાના સતિત્વનું રક્ષણ કરવાને શક્તિવાન થઈ છે. અને ત્હારા સર્વ વૈભવો નષ્ટ કરવાને વિજયવંત નીવડી છે.

“પાપિની! તોં મ્હારું સુખ નષ્ટ કર્યું હાય! ત્હને કતલ કરે, ત્હારું મૃત શરીર ફૂતરાને ખવડવું, અને સંતુષ્ટ થાઉં.”

“પાપી, ત્હારી નીચ વૃત્તિથી ત્હોં સર્વ ગુમાવ્યું છે. તું કંઈ કરી શકવાનો નથી. તું કંઈ પણ કરે તે પડેલાં હું આ કટારથી દેહાન્ન કરીશ, માતૃ ભૂમિને માટે મરીશ, અને ત્હારું પાપી હૃદય પશ્ચાતાપથી બરીશ.”

“હાય પાપિની, ત્હોં તો હઠ કરી.” થોડીવાર મૌન રહ્યો. પુનઃ બેઠ્યો, “બન્ન મરહ કદી હિંમત હારે નહિ. યદ રાજા કે ત્હારી ખેનને પકડીશ, મ્હારા પુત્ર સાથે પરણાવીશ, અને તેથી પણ સંતોષ પામીશ.”

“પાપી, તું હવામાં ઝિલ્લા બંધે છે, પણ પવનથી તે ક્યારતા નાશ પામ્યાં છે. મ્હારી ખેન સ્વર્ગમાં છે. ત્હને તો મેં મારી પડેલાંજ મોકલા દીધી છે.”

આ શબ્દો સાંભળી ખત્રીફ મૂર્છિત થઈ ભૂમિપર પડ્યો. ચંદ્રાં આ તકનો લાભ લઈ ત્હોતું ખુન કરવા ધાર્યું પણ વિચાર કર્યો કે પાપીને આટલી સજા બસ છે, રાજપુતો સ્વરાં થયા હશે. બસ હવે મ્હારું જીવનું નિર્ધાર છે. એમ ધારી પોતાના હાથમાંની કટાર પોતાના પેટમાં લોકી દીધી. અને અદ્ય કાળમાં આ અસાર સંસાર નો ત્યાગ કરી સ્વર્ગવાસીની થઈ.

અધાપિ ત્હેણીનું નામ મિંધ ઇતિહાસમાં સોનરી
અક્ષરોએ કોતરાયલું રહ્યું છે.

ધન્ય છે! આર્યાવર્તની પવિત્ર બાળાઓને કે જેમના
નામ સમગ્ર ભૂમંડળમાં ગવઈ રહ્યાં છે. પૃથ્વિના ણીજા કોઈ
ઇતિહાસમાંથી આવાં દ્રષ્ટાંતો બાગ્જેજ મળી શકશે! વીર
નારીઓ! હિંદુ બાત્રિકાઓ! સતિત્વ રક્ષા અને પવિત્રપાણું
એજ ત્હમારા જીવનનો ઉદ્દેશ છે! સતિત્વની રક્ષા કરો!
અને પતિવ્રતપણાથી જીવનકાષ્ટને દેદીપ્યમાન કરો!

—

કથા ૯

—

સદગુણી સ્ત્રીનો પતિ

—

મૃદિણી સચિવઃ સસ્ત્રીમીયઃ।

મિય શિષ્યા લલિતે કલા વિદ્યૌ ॥

સમય પ્રભાતનો હતો. આકાશ નારીએ તારાટપકી વાળું સ્થામ સાળુ ઉતારવા માંડ્યો હતો. નાટકમાં કાળો પડેલો ઉપડે ને પછળની લીલા દ્રશ્ય થાય તેમ અધકાર ધીમે ધીમે અદ્રશ્ય થતાં સૃષ્ટિનું અલૌકિક સૌન્દર્ય દ્રશ્ય થતું હતું. પવન તરલ તરંગથી મંદ મંદ બહાતો બાણે ગાયન કરતો હોય એવો આભાસ થતો હતો.

એક બાબુ બચ્ચ જેવા સફેદ નિર્મળ જલથી શોભતી નદી મંદ પશુ નેત્ર પ્રિય ગતીથી ચાલી જતી હતી. પેલે કાંઠે ભેખડો, જંગલી વૃક્ષો અને તેથી દૂર ટેકરાઓની હાડો હતી. આ કાંઠે પ્રકૃતી દેવીએ બાણે પોતાના વિહાર અર્થેજ લીલા મુકોમળ ઘાસની બાજમ પાથરી દીધી હોય ! રહામે વૃક્ષ ઘટામાં મીઠો કલરવ કરતા પક્ષીઓ ઉડા ઉડ કરી રહ્યાં હતાં. વિધવિધ પ્રકારના પક્ષીઓના વિવિધ શબ્દ, પવન હલુરીથી થતો વૃક્ષ પહોવોનો શબ્દ, અને સરિતાનો શાંત શબ્દ આ વખતે કુહરતે બાણે એક કરી દીધા હોય !

પ્રિય પાઠક ! પ્રાતઃકાલ અને વનસમૃદ્ધિનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરવા તો બાણુ ભટ જેવો સમર્થ સૃષ્ટિ દ્રષ્ટા બેઠ્યો. મહારા જેવો ઉગતો લેખક એ હાવો કેમ કરી શકે ? તુ. યથાશક્તિ આ મધુર કલ્પના કરીલે !

એક મનુષ્યને જે વસ્તુ સર્વથા સુખદાતા થાયછે તેનું

વસ્તુ અન્યને દુઃખકર થઈ પડેછે. આવો રમ્યદેશપાલ પણ
એક ભટકતા પ્રવાસીને અરમ્ય લાગેછે. નિશ્ચય નાગતો,
જરા સૃષ્ટિ-લીલા તરફ દ્રષ્ટિ કરતો હૃદયની વ્યથાથી આ
જ્ઞાન ગાતો તે આ રથળેથી પસાર થતો હતો.

મુજ પ્રાણુ પ્રિયે! લય ધામ તુંએ! ૧

નયિ તૂજ વિના મન માનતુંએ!

મુજ ચિત્તવને રમિ પોપટીએ,

મધુરું રટનારિ ગઈ ઉડિ એ.

હૃદયે રહિને, હૃદયે અડિને,

ગઈ ચાલિ મુને રડનો મુકિને;

જગમાં મુજ સાથ રમી ભટકી,

ગઈ એકલી, કર! તું ક્યાં સટકી ?

નીરખી તું વિનાતું સહી જગ આ,

કટકી મુજ જીવ ગયોજ પ્રિયા !

ગઈ તું પડા પ્રાણુ ન હુટ ગયા,

ખટકે મન કંટક એજ સદા !

પ્રવાસીના મુખપર ઉદાસીનતાની છાયા જણાતી હતી.
હાથ, પગ મુખ રેતીથી છવાઈ ગયાં હતાં. ત્હોને કેવો પ્ર-
કારતું દુઃખ હશે એ ગાયનપરથી સમજાયછે.

ગાયન સમગ્ર મતાં, જીજ્ઞાસા, ભય, શોક હુકન મુખે
ચારે પાસાં જેવાં લાગ્યો. દુનિયા એક વયરાનંદે એ પ્રત્યક્ષ
કરવા લાગ્યો.

“અહા હું એકલો દુનિયા બિયબા માં સુનોનટકું. ૧’
“એકલો” અને “સુનો” એ શબ્દો કંઈક અધીક હૃદય
વ્યથાના બે રંગો.

“ઓ મનુષ્ય! મનુષ્ય! તું જો તો ખરે. ના જોનાપર
તું કહી નહોતો જોની આશાએ તું અનેક અનેક અશરૂપી
કિલ્લા બાંધે છે તે જીવન તો અનંત કાલરૂપી સમુદ્રમાં માત્ર
એક બિન્દુ સમાન છે. જે સુખની સાથે ત્હારી પ્રાપ્તિ છે તે
તો ઝાંઝવાના નીર સમાન છે. જેમ જેમ તું આગળ ધસે છે
તેમ તેમ તે દૂર નાસે છે. ત્હારા જીવનમાં તો દુઃખ-દુઃખને
દુઃખજ છે.”

આ હૃદયગાર કરી, રેતાળ ભૂમિપર પગ પ્રસારી બેસી
ગયો. વિચાર નિદ્રામાં આંખ મિચકી. જનવારમાં ઉઘડી.
આશ્ચર્યથી કરી આમતેમ જોવા લાગ્યો. કયાં જવું સુખ
કયાં શોધવું એ ત્હેના પ્રધાન વિચારો હતા.

દ્રષ્ટિ જરા ઘડકી. આંખ જીજ્ઞાસાથી જોવા લાગી. દૂર
એક મઢી જેવું જણાયું. શાંતિની ઇચ્છા રાખનાર પશીક

ઉત્સાદથી ઉઠી તે તરફ ચાલ્યો. જેમ બને તેમ ઝડપથી ચાલતો તે મઢી પાસે આવી પહોંચ્યો.

મઢી અને આસપાસની વૃક્ષ, જસાશય આદિ સમૃદ્ધિ જોઈ તે શાંત થઈ ગયો. જુનાસા રસ લેના અંતરના અણું અણુંમાં દ્રવના લાગ્યો. મઢીમાં એક કૃષ્ણ પશુ પ્રતાપી શરીરવાળા યોગી શાંત સમાધિમાં બેઠા હતા.

પથીક પ્રાંતિપૂર્વક પ્રણામ કરી, હાથ જોડી સ્હામે પડે:

થોડીવ રે યોગીરાજ સમાધિ મુક્ત થયા. અને પત્નિક તરફ પોતાની શાંત નિર્મળ દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યા.

પથિક ભાવથી મહાત્માને પગે પડ્યો.

“કલ્યાણ થાઓ” બંને હાથે આશીર્વાદેતા મહાત્મા બોલ્યા.

“વનની રેતીમાં ચાલવાથી, ત્હારું મુખ આ રેતી-વિભૂતીથીજ જાણે આચ્છાદિત થયું હોય! પણ એના એમુંઠર કાન્તિ જાગડી રહીછે. દુઃખ અને યાકથી ઘણેજ શોષાયો જણાયછે તથાપિ વૈરાગ્યનું શાન્ત ઇશ્વરી તેજ પશુ સાથેજ જોડેછું. હે તાત ! ત્હારું નિર્મળ મુખ જોઈ હું અતિ પ્રસન્ન થાઉં છું.”

આ ભાવ-વચનો સાંભળી કયું હૃદય આનંદ પ્રકુલિત નહિ થાય? પથિકના નેત્રો આનંદ અશ્રુથી ભરાઈ ગયાં.

આ દુઃખરૂપી રાત્રીમાં પણ તે સુખ-ચંદ્રને! શાન્ત પ્રકાશ
જેમ રહેા.

“ચાલવાથી-થાકથી ક્ષુધા તૃપ્ત લાગી હશે.” યોગી
ખેાડ્યા.

“તે આપના દર્શનરૂપી પ્રાસાદીથી અદ્રશ્ય થઈ છે. હે
પ્રભુ, મ્હને શાન્તિનો માર્ગ બતાવો. આ અમરારણ્યની
મહા રાત્રીમાં ટકવાના બ્રમણથી ભૂત્રી લમનાર પ્રવાસીને
માર્ગ બતાવો.”

“અસત્ય સ્વાર્થાં જાત્યાં સ્વાર્થગું પૂર્ણ નિરીક્ષણ
કરી, ત્યાગતા યોગ્ય સંસારનો મ્હં ત્યાગ કર્યો છે. પણ એ
દુઃખમાં રીખતા મનુષ્યોને સુખમાર્ગ બતાવવા આ હૃદય
હયાહીન નથી. હે ભાઈ, આ મઢીમાં અને વનમાં જે કંઈ
છે તેનો સુખે ઉપલોગ કર. હરિનમઃ એ ત્હને મનિષ્ય
શાન્તિ મલશે. સનાનાદિ નિત્યકર્મ કરી તું જોગન કરીશ.
કાલે મ્હને ત્હારું વૃતાન્ત કહેજે.”

યોગીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા પથીક તરતજ સજ્જ
થયો.

૨

પ્રિય પાકક તું નિરાશ ના થતો. ત્હને કાલ સૂધી
શક્ય જોવાની આવશ્યકતા નથી. ચાલ હું ત્હને એ પથીકનું
વૃતાન્ત કહું.

આ પશીકનું નામ કેશવરાત્ર હતું. સુખની મશાએ
તેણે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કર્યો હતો; પણ દુઃખને સુખ
ક્યાંથી ?

બાળ લગ્નને પ્રભાતે, ઉત્તર તો હજી પૂર્વ વીશનીએ
ન હતી વિચાર્યાસ પણ અર્પણ હતો ત્યાં એ કન્યાઓનાં
બાળ થયે. માબાપ કરજ મૂઠી સ્વર્ગવત્તી થયા. દરેક તરફ
થી દુઃખ વૃષ્ટિ થવા લાગી. બુદ્ધિ મુંઝઈ ગઈ.

આખો દિવસ કામ કરનાર મનુષ્યને શાન્તિની આ-
વશકતા હોય એ સ્વભાવિક છે. તથાપિ દિન-દુએમાં એવું
કેઈકિંજ ધર હશે જ્યાં થાકેલાને શિથિલતા મેલે. બધી તો
તેના થાક ને ચિંતામાં વૃદ્ધિ કરનારા અનેક કારણો સંગ્રહી
જ મૂક્યાં હોયા કેશવરાત્ર ને ગમે તેવું દુઃખ હતું પણ
ધરમાં શાન્તિ મળતી તહેની પતિન યથેદ. સ્વભાવે સુશીલ,
પતિવ્રતા, પતિના સુખમાં સુખ ને દુઃખમાં દુઃખ માનનારી
હતી. પતિના મનોભાવ પારખવામાં ચતુરા હતી. તેમજ એ
મનોભાવોને યોગ્ય માર્ગ બતાવવામાં પણ કુશળ હતી.
કેઈપણ દિવસ પતિની ચિંતામાં વૃદ્ધિ કરનાર સાધન નહોતી
શોધતા. પોતાનું પદ્ધતું વેચી ધન પતિ પાસે મૂક્યું. આવી
સુશીલ રંક ભાર્યાના પક્ષાનું ધન લેવા દિગ્ગમીર હોવા છતાં
કરજદારોના મેણાના દુઃખે તે ધન લેવડાવ્યું પણ પૂરું તો
ન થયું.

અંતે આફ્રીકા જેવા દૂર દેશની નોકરી શોધી.
કરજદારોના દુઃખથી બચવા અને ધન પ્રાપ્તિ અર્થે તે
સાનંદ સ્વીકારી. પત્નિએ આનંદથી સંમતિ આપી. પત્નિ
અને કન્યા-માલિકોના અસહ્ય વિયોગ સમયે કેશવલાલના
નેત્રો સજળ થઈ ગયાં, પણ બીજો માર્ગ ન હતો. આફ્રીકા
માં ગયો. પણ,

અભાગીયા તું જમ્મશમાં રહેજે ત્હારા ભારમાં,
તું જમ્મશ વડાણમાં તો હું આવીશ તારમાં.

એ કથા અનુસાર તેનું પણ થયું.

અભાગીયો જો ખેતી કરે, બગદ મરે કાં હળ ઝુરે.
જતાં વેતજ હવા ઠીક ન લાગવાથી બીમાર પડ્યો.

બીમારીના સમાચાર સાંભળી ગૃહિણી ચોંકી. સ્ત્રીની
સહૃદયતા એ તહેને ઘણીજ ચિંતાતૂર કરી. કુટુંબ વ્યવસ્થા
કરવાની પણ જરૂર હતી; ઘરમાં તો એક પાઈ ન હતી
જેનું અન્ન ખરીદે. કંઈ વેચના જેવું હતું તે વેચ્યું, પણ
આમ કેટલા દિવસ ચાલે? ઘરની લાજ ઉઝાડવી તો આર્ય
સન્નારી માટે મૃત્યુથી પણ અધિક દુઃખપ્રદ લાગ્યું.

સુખના શોધનાર ને તે કોઈ પણ સ્થાનેથી મળેછે.
યશોદા ભરત કામ સારી રીતે જાણતી હતી. કોઈ પરા-
પકારી પડોસીએ તહેને કેટલાક ઉત્તમોત્તમ ભરતના નમુના

સુખાંઈ પ્રદર્શનમાં મોકલવાની સલાહ આપી. રાત દિવસ મહેનત કરી ભરત કામમાં ઇચ્છિત વિકાસ કરી નમુના મોકલ્યા. ઇશ્વરે મહેનતનો બદલો આપ્યો. કોઈ ઉદાર પૂરૂષ તરફથી પચાસ રૂપિયાનું ઇનામ મળ્યું. અને તેજ દિવસે તહેના સુખનો સૂર્ય ઉગ્યો.

ચતૂર સ્ત્રીઓ આ ધનનો ખીજોજ ઉપયોગ કર્યો. પ્રદર્શનમાં દીઠેલા મોજા ગુંથવાના બે યંત્રો ખરીદ્યા. પોતાનું કોટડી જેવું ઘર છોડી એક સાડું મકાન બાડે લીધું.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પ્રત્યેક ધંધામાં સ્ત્રીઓ ભાગ લે છે. અને સંસાર વ્યવહાર, ધંધાં રોજગારમાં પૂરૂષોપર ભાર રૂપ ન થતાં તહેમને અનેકધા મદદ કરેછે. આર્ય સ્ત્રીઓની સાંપ્રત સ્થિતિ તપાસતાં એ અસંભવિત જેવું જણાયછે તથાપિ કાળની કિંગત ન સમજનારી, પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત નિંદામાંજ ગુમાવનારી સ્ત્રીઓ જો ઘરમાં થઈ શકે એવા કોઈ ઉદ્યોગમાં કાળ ગુજારે તો અવશ્ય લાભ થાય. આ વિચારથી યશોદાએ એક ગૃહ-મંડલી સ્થાપી. ઘર કામથી પરવારી અનેક સ્ત્રીઓ આ મંડલમાં આવતી. નિંદા કરવાનો કાલ આનંદમાં જતો; અનેક ભિન્ન વિચાર વાળી સ્ત્રીઓ એકઠી મળી વિચાર વિનીમય કરી શકતી, તેમ અનેક પ્રકારના નવા જૂના ગૃહ ઉદ્યોગો કરી શકતી.

કોઈ ભરત કામ, કોઈ ગૂંથણ કામ, કોઈ વણાટના કામમાં પ્રવૃત થતી.

ડોશી શાસ્ત્રીની અભ્યાસીની સ્ત્રીઓએ પ્રથમ તો ખૂબ પોકાર કર્યો, અનેક આક્ષેપો કર્યા, પણ અંતે સૌ શાન્ત થયું. આ ગૃહ મંડલીની વ્યવસ્થા એક મહોટા સ્ત્રી કાર્ય-સ્થાનમાં ફેરવાઈ ગઈ, અને અનેક પ્રકારની કારીગીરી થવા લાગી. દેશમાં સ્વદેશી વસ્તુઓની પ્રીતિને લીધે ઉડાવ પણ ઠીક થતો.

આત્રીકામાં કેશવજીલનું આરોગ્ય પણ સુધરવા માંડ્યું. આવક વૃદ્ધિ પામી. પત્નિના આ સ્તુત્ય કાર્યના સમાચાર સાંભળી ત્હેનું મન કેવું હર્ષ પ્રકુલિત થયું હશે, એની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. તે શીઘ્રજ સ્વદેશમાં આવ્યો.

કરજ ગયું, દુઃખ ગયું, પતિ, પત્નિ અને પુત્રીઓ આનંદથી રહેવા લાગ્યાં. પણ રે જગત્! જગત્! ત્હારામાં સુખછેજ કયાં? યશોહાને પ્લેગ થયો અનેક ઉપચારો કર્યા છતાં દુષ્ટ દેવે આખરે ત્હને લઈ લીધી.

જે લોકો એક વખતે કેશવજીલને ‘કેશા કેશા’ કહેતા, તેની સ્હામું જોતાં પણ અચકાતા, અનેક પ્રકારે તેની લાજ છુટવામાંજ આનંદ માનતા, તેજ લોકો કેશવના ધન ખલ પાસે દીન થઈ ત્હને ફરી પરણવા આગ્રહ કરવા લાગ્યા.

સંસારનો સ્વાર્થ અને નિઃસારતા જોઈ કેશવલાલ ઉઠાસ થયો. ધનની વ્યવસ્થા કરી નાંખી. પુત્રાઓ માટે પૂરતા સાધનો રાખી ચાલ્યો ગયો.

યશોદાએ સ્થાપેલું કાર્ય સ્થાન હજી ચાલે છે.

નારી! નારી! અળલા યશોદા પણ પોતાની સ્થિતિ સુધારવામાં, પતિને દરેક પ્રકારે મદદ કરવામાં, કેટલું કેટલું કરી શકી? ભારત વર્ષમાં આજે એવી સત્તાધીનીઓની આવશ્યકતા છે જેઓ પોતાની સાથે પોતાની જાહેનોની ઉન્નતિ પણ સાધી શકે.

As unto the bow the cord is

So unto the man is woman

Though she bends him, she obeys him,

Though she draws him yet she follows,

Useless each without the other.

LONGFELLOW.

કથા ૧૦

મહારૂં કર્તવ્ય.

*Stern daughter of the voice of God
O Duty ! if that name thou love
Who art a light to guide a rod
To check the erring and reprove.*

Wordsworth's Ode to Duty.

‘શુ’ હું ત્હમને પ્રિય નથી?’

‘તું’ મ્હને પ્રિયછે! પ્રાણથી પણ પ્રિય છે!!’

‘તો’ હું ત્હમને પણ પડી કહું છું કે એટલી અરજ,
સ્વીકારો-નાશી બન્યો. જટ ઉઠો-મ્હારા પ્રાણ! હું ધુનુછું.
બોલનાર અબલાનું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. આવા કૂર ના
થાઓ!

“ઠાલી નિસ્સા ! તું મહને પ્રિય છે પણ ત્હારાથી પણ પ્રિય મ્હારી ફરજ છે અને તે મહને નાશી જવા ના કહે છે. આ વાક્યો બોલતાં મ્હારા શરીરના આંત્રું આંત્રુંમાં દૃઢતાના સત્વોતું બળ જામે છે.”

“શું કાફરોને માટે પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખવો એ ત્હમ્હારી ફરજ છે ?”

“હા એજ મ્હારી ફરજ છે. નિસ્સા ! પ્રિય નિસ્સા ! તું કાફર શબ્દ કેમ બોલે છે ? મ્હારી નજરમાં કાફર કોઇ નથી. મ્હારો ધર્મ ભિન્ન છે. સત્યતા, પ્રમાણીકતા, બ્રહ્મચર્ય, નિર્લોભ, ઉદારતા, એ નીતિના સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્તોનેજ હું માનું છું. એજ મ્હારો ધર્મ છે. કહે ઠાલી નિસ્સા ! એ ધર્મ માનનારા કેને કાફર કહે ?”

પણ એથી ત્હમે ત્હમારા જાતિ બાઇઓનો ખોડ વહેરી દેયો છે.”

“સત્યતાનું રક્ષણ કરતાં અસત્યતાનો ખોડ વહેરી દેવો એમાં ચિંતા નથી. પ્રિય નિસ્સા, ત્હારો પિતા અને પાદશાહ જે વિચાર હુમણા કરે છે તે જો આગળથી કર્યો હોત તો આવું ન થાત. અમલદાર પ્રજા માટેજ પગાર ખાય છે. અને રાજા પ્રજા બન્નેના હક સંભાળવા, તે ન્યા-યાધીશ છે.”

આટલું બોલ્યો ત્યાંતો અબલાએ ચીસ પાડી. “ઉઠો ઉઠો કમાલ, ઉઠો હું ત્હમરી એ પ્રીતસુપ્રી સાંભળવા નથી ઇચ્છતી. મ્હારી ખાતર કે પાક પયગંબરની ખાતર હું ત્હમને કહું છું કે નાશી જાઓ. નવાબના અધારેના ઘોડાનો અવાજ થાયછે.” અબલાના નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલી રહી. ફાટેલાં નેત્રો ગભરાટમાં આમતેમ જોવા લાગ્યાં. દીન મુખે હાથ જોડી કમાલના પગપર પડી.

અબલાના વિલાપથી સખત હૃદય પણ ભેદાયું. મુખ પર દયાની છાયા પડી રહી. હાથ વતી કોમલાંગીને ઉઠાડી આસને બેસાડી. થડથડ કરતા અધારો દ્વારપર આવી ઉભા. ગેત્રણ લાલાવાળા સિપાહીઓ અંદર દાખલ થયા.

“ક્યાંછે ચોર કમાલ ?” તે પૈકિ એક બોલ્યો.

“ચોર કમાલ નથી. ધર્મભક્ત કમાલ આ રહ્યો.” કમાલખાને હિંમતથી ઉત્તર આપ્યો.

‘આલો પકડો આને.’ બોલનારે બીજા બે સિપાહીઓને કમાલને પકડવા આજ્ઞા કરી.

“આ લ્યો.” એટલું કહી નવાબનો પત્રવાનો કમાલના હાથમાં મૂક્યો. કમાલ ઉત્કંઠા અને ધિક્કારની લાગણીથી પત્ર વાંચવા લાગ્યો.

પત્ર વાંચી ફેંકી દીધો. “પાદશાહ મ્હને લાલચ આપી”

પોતાની તરફેણમાં લેવા ચાહેછે, પણ જેને સત્યનારૂપી લાલચ લીધીછે તે આ તૃણુવત્ લાલચો નહિ સ્વીકારે.”

પત્ર લાવનાર તરફ જોઈ બોલ્યો, “તહામે તહામરૂં કામ કરો.”

કમાલખાનને કાળાગૃહમાં લઈ જવામાં આવ્યો. નિસ્સા બેન નાન પડી રહી.

૨

કમાલખાન વિહારપૂરના એક ધનવાન વ્યાપારી યુસફખાનનો પુત્ર હતો. યુસફખાન વ્યાપારી તેમજ મુસદ્દી પણ હતો. વિહારપૂરના નવાબ મૈલાખાનના દરબારમાં રહેતું સાડું ચાલતું. કમાલ નાનપણની દહાડમાં ઉછરેલો હતો. તેમ નિશ્ચિંત યૌવને પણ એવી ગતિ કરી કે જોનાર એમ જ દેખતા કે આ પિતાનું ધન કુંકી દેશે.

રાજ્ય મુસલમાની હતું તથાપિ હિન્દુઓનું પણ સાડું હતું. રાજ્યમાં પણ તહેમની વગ હતી. આ બળ દાળી દેવા વજીર કુતુબુદ્દિન અને કેટલાક મુસલમાનો હમેશા પ્રયત્ન કરતા હતા. નવાબે પણ તહેમનો પક્ષ સ્વીકાર્યો. આ લોકોએ કમાલખાનને પણ પોતાના પક્ષમાં લેવા વિચારકર્યો. લાલચ તરીકે તહેને વિહારપૂરમાં એક અમલદારનો હોદ્દો આપ્યો. એશઆરામમાં રહેનાર વિવિધ પ્રકારના અલંકારો ધારણ કરી રાજપુત્ર જેવો દમામ રાખનાર તદ્દન સાદો થઈ ગયો.

પોષાક, વાણી, ચાલ ચલણમાં સાદું વ્યાપી રહ્યું. પોતાની જવાબદારી અને તે કેમ નીતિને માર્ગે ઉતરે એનો જ વિચાર કરવા લાગ્યો.

વિધવિધ ધર્મોના અમુક સિદ્ધાન્તો-ઉપાસના આદિ ભિન્ન છે તથાપિ નીતિના સિદ્ધાન્તો તો સર્વદેશીય છે. એ સિદ્ધાન્તો રાજ કરતી પ્રજા અને છતાંયલી પ્રજાના હકો ભિન્ન નથી સમજતા. ઇશ્વર જગતનો પિતા છે અને જગત જનો સૈ ભાઈઓ છે. આમાં અધિકાર પ્રમાણે હક મળવ. એ જ ધર્મ છે. અમુક નોકરી માટે હિન્દુ યોગ્ય હોય તહેને ત્યજી અયોગ્ય મુસલમાનને ગોઠવવો એ અન્યાયજ છે. આ વિચારથી તહેણે હિન્દુઓના અશ્રુઓની એક સભા ભરી ને પોતાના હકો લેવા માટે તહેમને ઉશ્કેર્યા.

‘આ શું ? જેને હિન્દુઓને દળાવવાજ અમલદારનાં જગ્યા આપી તે તો કાફર થઈ નીમકહુરામ થાય છે.’ કમાલ ની ઉક્ત ચર્ચા સાંભળી નવાળ બોલ્યો. રોગ અને શત્રુને પ્રથમથીજ દાળવો એ વ્યવહાર સિદ્ધાન્તને અનુસરી નવાળે તરતજ કમાલને પકડવાનો હુકમ કર્યો.

નિરસા વઝીર કુતુબુદ્દિનની એકની એક પુત્રી હતી. સ્ત્રીના સદ્ગુણો-વિનય-વિવેક, નમ્રતા, મૃદુતા—આદિથી તે વિભૂષિત હતી. કુતુબુદ્દિન અને યુસફખાનનો સારો

સંબંધ હોવાથી બાલગણથીજ કમાલને વઝીરના ઘર સાથે સારો પરિચય હતો. નિરસા અને કમાલના મન બાળગણ થીજ મળ્યાં હતાં. વય આવતાં તેમાં નૂતન પ્રકારની પ્રક્રિયા થઈ હતી. મીઠી હાશ્ય લહરીને રથાને લજ્જતની કાપા દ્રષ્ટિએ પડવા લાગી. વઝીર તહેમતું લાગ કરવા ઇચ્છી હતો.

કમાલ અમલદાર થયો. સત્તાઓએ તેને કુતુબુદ્દિનનો વૈરી કર્યો. સુમક્ષમાને પણ ઘણો સમજાવ્યો, પરંતુ સત્ય પ્રેમી કમાલ ન સમજ્યો. આખરે કમાલને કાળાગૃહમાં મોકલવાનો હુકમ થયો.

ચતુર નિરસાને આ વાર્તા વિદિત થતાં તરતજ કમાલ પાસે ગઈ. પાઠક બાણુલા હશે કે કમાલને સમજાવવામાં તેણે બાકી ન રાખી ને એજ ભયમાં તે બેશુદ્ધ થઈ પડી. કમાલને કેદ કરી લઈ જનાર શિપાહીઓએ તેને એળખી ગાડીમાં બેસાડી વઝીરને ઘેર લઈ ગયા.

૩

અંધકારના કાળા પડઢાએ સૃષ્ટિ-નાટકને પોતાના અંતરમાં સમાવી દીધું હતું. પવન પણ ભયઃપ્રદ શબ્દ કરી રહ્યો હતો. વૃક્ષ પહોંચેનો ધ્વનિ એ ભયમાં વૃદ્ધિ કરતો હતો. કમાલ કાળાગૃહની કોટડીમાં ભયંકર સ્વપ્ના જોતો હતો. કોટડી પાસે પાંચ છ માણસ આવ્યા. આગળ

આલનારના હાથમાં દીપક હતો. “કમાલ ! કમાલ !” એક જણ કમાલને જગાડવા બોલ્યો. તે તરતજ બળ્યો; આંખો ચોળી અમથળીથી આવેલાઓ તરફ નેઘ રહ્યો.

“કમાલ ત્હારી મુક્તિનો વખત પાસે છે.” એક જણ બોલ્યો.
 “આમિન.” કમાલે નમ્રતાથી કહ્યું.

“કમાલ હું નવાબ છું. આજે હું જાતેજ આવ્યો છું, ત્હને સમજાવીને કહું છું કે કાફરોનો પક્ષ છેડી દે.”

“મ્હારી દ્રષ્ટિમાં કોઈ કાફર નથી ને હું કોઈનો પક્ષ કરતો નથી.”

“તો તું કોઈનો પક્ષ ન કર. આરામમાં રહે.”

“એ વિચાર મ્હારે જાતેજ કરવાનો છે.”

“હા પણ ત્હારું દિલ ત્હને શું કહે છે ?”

“દિલ કહે છે તેજ કરીશ.”

“કમાલ એક અબળાના નિસારેજ ત્હને દુઃખી કર્યો છે. નિસ્સાએ ખાનપાન પણ લાજી દીધું છે. ત્હારાજ નામનું રટણ કરી નિસાસા નાંખ્યા કરે છે. અલાગિયા એક અબલાના દિલનું હૃદય તો જો. ત્હને માટે પણ ત્હારી ફરજ છે કે કાફરોનો પક્ષ છોડે.”

ખુદાવિંદ ! જો નિસ્સા, મ્હને ખરાદિલથી મારી નાંખે તો અમે મળશુંજ. બાકી ત્હમારી આવી તુરંત ત્હને મારી નાંખીશ.

સત્યનાના માર્ગપરથી નહિ ચળાવે. ફાકટ પ્રયત્ન ત્યજીદો.”

“શું.....ચલા.....

નવાળના મુખમાંથી પૂરો શબ્દ ન નીકળ્યો ત્યાં તો બંદુકને એક અવાજ થયો. નવાળના પાસવાનોમાંના એકની છાતીમાં ગેળી વાગી. એક પળમાંજ તે ઘાયલ થઈ પડ્યો.

નવાળ અને ત્રેની સાથેના માણસો આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ ગયા. તેઓ કંઈ પણ કરી શકે તે પહેલાં કેદખાનાની દિવાલપરથી કેટલાક કાળા પોષાકવાળા માણસો ફૂદી આગ્યા અને તરતજ નવાળને પાસવાનો સાથે ઘેરી લીધો. કાળા-ગૃહની કેટડીના દ્વાર બાંગી કમાલને મુક્ત કર્યો.

આવનારા પૈકિ એક આગળ વધી બોલ્યો, “કમાલખાન, નવાળ અમારા હાથમાંછે. ત્હમ્હારી ઇચ્છા હોય તો હમણાજ ફૂર કૃત્યનું ફળ આપીએ.”

કમાલ—“પાપીને ત્રેના પાપની સજા તો થાયજ પણ તે ખુદાના હાથમાં રહેવા દઈ બંદાએ તો મહેરબાનીજ રાખવી.”

નવાળના ટાંટીયા ધ્રુજવા લાગ્યા. જીવનના ભયમાં પડ્યો. એક જણ ત્રેનો હાથ મજબૂત પકડી બોલ્યો, “ઓ નીચ નવાળ હમણા ત્હારી ગરદન ઉડાવવા હું સમર્થ છું. જેમ ચાલતું હતું તેમ ચાલવા દે. એજ ત્હારા રાજ્યમાં સંપન્ન-શાન્તિ થવાનું કારણ થશે.

“તુમે.....કહો.....છો....તેમ કરીશ” નવાખ ગદ-
ગદિત સ્વરે બોલ્યો. “હિન્દુઓના! હક લૂટવા પ્રયત્ન નહિ
કરે.”

“ચાહ રાખ વળી પણ એવોજ વખત આવશે-જો ભૂલ્યો
તો”-હાથ મૂકી દીધો. એકજ પળમાં કાળા પોષાકવાળા લોકો
અદ્રશ્ય થઈ ગયા.

નીતિનો જય નીતિનો જય એ પોકાર કેદખાનાની બહાર
થઈ રહ્યો.

કમાલ પોતાની પદ્ધિ પર કાયમ રહ્યો અને દમ્ભમથી
નિસ્સા સાથે લગ્ન થયું.

ગમે તેવી નિર્બળ-નિર્માલ્ય પ્રજા પણ એકત્ર થાય,
પ્રયત્નવાન થાય, રાજાથી કે તહેના અમલદારોથી અસંતુષ્ટ
થાય તો લાખો કે કરોડો મનુષ્યોના સૈન્યબલને એક પળમાં
છિન્નભિન્ન કરવાને સમર્થ થાયછે. નવાખન: જીલમથી કંટાળી
હિન્દુઓએ એક છુપું મંડલ સ્થાપ્યું હતું અને તહેદું એજ
કાર્ય હતું કે વિરોધી અમલદારોનો ધ્વસ કરવો. આજે
નવાખને પકડવાનો પ્રયત્ન સાધ્યો.

કથા ૧૧

મી. ગગન લોદક.

એક સુંદર મહાત્માના એક ન્હાના પથ્ય મુશોભિત અણ્ડમાં એક હીંબકાપર બે સુંદરીઓ બુલતી બેઠી હતી. એકના હાથમાં કંઈ પુસ્તક હતું, એક કવિના ગાતી હતી. હીંબકાનો ધ્વનિ અને ગાયનગાનીને કંઈક મિશ્રિત રમ્ય અસાજ થતો હતો.

તેમની રહાશે આસાચુરશીપર બેઠેલો એક પૂરૂષ ચીરટના ધુમાડાના ગોટેગોટા કહાડતો હતો. તેને પોત્રાક આપણા આજના કહેવાતા સુપરેલાથી કેઈ પણ પ્રકારે ઉતરે એવો નહતો. ચીરટ પાન સમાપ્ત થતાં ‘ગૂંજરાતી’ લઈ વાંચવા લાગ્યો. થોડુંક વાંચતાં જ હૃદયમાંની કંઈક ભર્મિએ ભાષામાં વ્યક્તરૂપ લીધું. હવે આપણે ઇંગ્લંડને ‘સરપ્રાઈઝીંગ આઈ’થી બેવું પડશે. પન્ડિત મોહી જેવા

‘બોઝ માઈન્ટેડ’^૧ ‘પોલીટીશીયન’^૨ જ્યારે આ પ્રમાણે ‘નેરોમાઈન્ટેડ’^૩ જોખો ‘ઈન્ડીન્સ’ના વિચારોને ટેકો આપે ત્યારે આપણી પણ કુત્સિત કે અનુભવ કલ્પ’ અને ‘બેગીંગ’ પોલીસીને લખવી.

દીનપાસજ બેકેવી સીઓમાં એક બોલવાર ગી. ગપાટા શંકર ઉર્ફે ગગનચોદકની પત્નિ લલિતા અને બીજી લેહના મિત્ર સાલુબાલાસ આખલુદાસ ઉલમળડીઆની પત્નિ શીસીસ સાલુબાલાસ હતાં.

લલિતા લણી તો કોણ બણે કેટલું હશે પણ ફેશનમાં લાલચની ચારમણિનો પણ જૂવાને એવી હતી. વર્તમાન પત્રો તથા સાપ્તિકો વાંચતી. કોઈ કોઈ વખતે પોતાના સુધરેલા પતિ સાથે રાજદ્વારી ‘ડીબેટ’માં પણ ઉતરી પડતી. હાથાનો પ્રસંગ પણ જવા ન દીધો.

લલિતા ‘હો તે હો, પણ લાભ તો ‘ઈન્ડીયનો’ના પૂરૂષાર્થ ના ખદલામાંજ થશે.’

ગપાટા-‘હજી સૂધી ત્હારી એ ‘રુટીડીટી’^૪ ન ગઈ શું’ પૂરૂષાર્થ કરે? અમારાં હથીયારો લઈ લીધાં. ઉલોગોનું સત્યાનાશ વાળુ’. બ્યાપાર પાયગાલ કર્યો.’

૧ ઉદાર દિલના. ૨ રાજદ્વારી. ૩ સંકુચિત મનના.
૪ અરજ કરવાની રીત. ૫ સંવાદ. ૬ સૂખાઈ.

‘સ્વદેશી વોલન્ટીયરી સ્થાપો; વિદ્વાનો ત્હેના અચાળીઓ થાવ. કસરત શાળાઓ રાખી કસરત શિખો—તન બળ મેળવો.’

‘ઓ માઈડીયર : ત્હને શું કહું ? પણ એમાં પૈસાનું કામ છે ! પૈસા ક્યાં છે ? ત્હમારા ઉંચા ડેસને બદલે કસરતના સાધનો લ્યો.’

‘હા ! ત્હને પણ ચાલે, ખરું ?’ બંને ચુપ રહ્યા; પણ ગપાટાશંકરને વળી કંઈ માર્ગ જડયો. ‘બળમેળવી શું કરી એ ? અમને ક્યાંય યુદ્ધમાં જવું છે ? હાલ તો કલમનું રાજ્ય છે. સમજી ?’

લલિતા શાન્ત થઈ ગગન લેહકટોપી ખેરી ચાલતો થયો.

કોટશ્ચ પાટલુનશ્ચ મુખે ચિરુટ મેવચ ।

કેપબૂટ સમાયુક્તો જેન્ટલમેનેતિ કથયતે!!

આ મંડળ જોતાં ઉક્ત શ્લોક યાદ આવતો હતો. મંડળ સ્થાન—સોસાયટી હોલમાં ફર્નિચર પણ ચાર હજારનું હતું.

આ મુબઈના કહેવાતા વિદ્વાનોનું એક શોધક મંડળ હતું, એટલે મેમ્બરો પણ મીસ્ટરોજ હતા. આજે ત્હેમની અઠવાડિક બેઠક હતી.

ઘડીયાળમાં નવનો ટકોરો થતાં પ્રમુખ મી. મ ખીમાર સી. ખી. ડી. કે. પી. ટી. વિગેરે વિગેરેએ પોતાનું સ્થાન લઈ બાપણુ આરંભ્યું. “મ્હારે કહેવું જોઈએ કે રાષ્ટ્રમાં ‘નેશન’માં જે જે સાધનો જોઈએ તે સર્વ સાધનોની આપણે ઘણી જરૂર છે, એટલે આપણા જેવા વિદ્વાનોએ ‘સાયન્સ’ ‘એન્જીનેરી’ ‘લોજીક’ ‘એ-જીયરીંગ’ આદિ કળાઓમાં પ્રવીણ થવાની ઘણી જરૂર છે. એકતો આપણા હજારો અંગ્રેજી ભણેલાઓમાંથી આપણા જેવા વિદ્વાન નરરત્નો ગણ્યા ગાંઠ્યા જ મળે અને તે પણ જો વિશિષ્ટ દેશને કેવલાદેશમાંજ કાળ ગાળે તો દેશનું દુર્ભાગ્યજ સમજવું.” તાળીઓના ગડગડાટ વચે જગ્યા લીધી.

પાટશુનના ગજબામાંથી રૂમાલ મુઠ્ઠાડાં નાક સાફ કરતા મી. રકમચંદ્ર અજબલાલ મસાણી બોલ્યા, ‘સાહિત્યનેજ મ્હેં મ્હારું જીવન આપ્યું છે. કાવ્ય એ મ્હારો પ્રિય વિષય છે. ત્હમે કહાવ્ય પ્રશ્ન કર્યો કે ગૂજરાતી કાવ્ય ભંડારમાં મ્હેં કંઈ વૃદ્ધિ કરી નથી ત્હેવું શું કારણ ? તે પણ જુઓ. અંગ્રેજીમાં, શેક્સ્પીયર, મિલ્ટન, પોપ, સ્કોટ, ટેન્નીસન, વર્ડઝ વર્થ, શેલી, ગોલ્ડસ્મિથ આદિના કાવ્યો મ્હેં સારી રીતે જોયાં છે. તેમજ ગૂજરાતીમાં પણ નરસિંહ મહેતાથી તે સાંપ્રત કવિઓ, નરસિંહરાવ, બલવંતરાય, ન્હાનાલાલ, લલિત, અખરદાર વિગેરેના કાવ્યો મ્હેં વાંચ્યા છે. હું ઠરેક વિષય

પર કાવ્ય લખવા સમર્થનું એમ સ્વમુખે કહું તો ખોટું નથી, પણ લખઈ ગયેલા વિષય ફરી લખવો એ નિર્જનતાજ છે. ભક્તિનો વિષય તો પ્રાચીન કવિઓએએજ સમાપ્ત કર્યો. પ્રેમ-શૌર્ય, સ્વદેશ ભક્તિ વિશે નર્મદે શું નથી લખ્યું ? શૃંગારમાં પ્રેમાનંદે બાકી રાખ્યું તે હરિલાલ, નથુરામ વિગેરે એ સમાપ્ત કર્યું. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના કાવ્યો નરસિંહરાવે લખી નાંખ્યા. સંસ્કૃત અને ઇંગ્લીશના મિશ્રણ રસિક કાવ્યો ઓવર્ધનરામે લીધા. ફાર્સી મસ્તી બાલાશંકર, મણિલાલ અને કલ્યાણીએ લઈ લીધી. હવે વિચારો મિત્રો કે હું શું ઉમેરું ? નિશ્વાસ નાંખી બેડા

‘મહારો વૃતાન્ત પણ એવોજ છે.’ મી. ખટપટીયાદાસ બોલ્યા. ખગોળવિદ્યાની શોધમાં મહેં કંઈ થોડું નથી કર્યું. હું હમણા મંગલગૃહને પૃથ્વીના સંબંધની શોધ ખોળ કરતો હતો. ફતેહ પણ મેળવીને જાહેર કરવાનો હતો, પણ પ્રોફેસર મોશીએ એ વાત જહાર પાડી મહારી મહેનતપર પાણી ફેરવ્યું છે.”

“માણસ જનમતાંજ પોતાની સાથે કંઈક નવું લાવે છે.” મી. અકકદાસ બોલ્યા. ‘મહે શાસ્ત્રોની શોધમાં તથા અધ્યનમાંજ ઘણો વખત ગાળ્યો છે અને તમે જાણો છો તેમ આપણા શાસ્ત્રકારોએ કેંઈ પણ શાસ્ત્રીય વિષય બાકી નથી રાખ્યો; તથાપિ મહેં ત્રણ ગ્રંથો લખ્યા છે. જેના નામ આ-

પવાની જરૂર નથી કે, કંટકચૂર્ણ પુરાણ, ચર્મોપનિષદ અને
બેવકુફ સંહિતા છે.”

અન્તે તાળીએ ના ગડગડાટ વચે પ્રમુખ સાહેબ ઉડયા.
‘ખરેખર આપણા લોકોની વચકા ખરીકે કે આપણે કમ-
બખત કલનુગમાંજ જનમ્યા છિએ. આપણે એવા વખતમાં
જનમ્યા છિએ કે જ્યારે કરવાનું તો બધું થઇ ગયું.
આપણે શોધકખરા પણ શોધવાનું રહ્યું છે શું? પણ
‘God helps those who help themselves’ જ્યાં માર્ગ
ન હોય ત્યાં પણ શોધવાથી જડે. પૃથ્વી-રસાયણનીતો સર્વ
શોધો થઈ છે પણ આકાશની એકે શોધ નથી થઈ. અને
આકાશની અંદર જરૂર કંઈ હશે તો ખરું!’

‘બેશક! બેશક! અત્યન?’ ના પોકારો થઈ રહ્યા.

આપના તરફથી મહારી આ અપૂર્વ શોધને અનુમોદ-
ન મલેછે એ જોઈ હું ખુશી થાઉં છું. હવે બધુ-સ તૈયાર
કરવા, આકાશ લેદકના હથીયારો લેવા તથા કોણે જબુ’
એ વિચાર આગળ ઉપર કરીશું.

હીસ હીસ હુરે—હીપ હીપ હુરેરેરેરેના પોકારો વચે
સભા ખરખારત થઇ.

૩

મીં ગપાટા શંકર પણ એક સભાસદ હતા. સભા
સાડા અગીયારે વિસર્જન થઈ ગપાટાશંકર તરંગ ને તરંગ

માં ગાયન કરતા કાલ્યાદેવી રસ્તાપરથી પસાર થતો હતો. રાત્રી અંધારી હતી છતાં મુંઝાઈની વિજ્ઞાનીક શેશની પોતાના બળથી અંધકારને દૂર કરવા શક્તિવાન હતી. પહેરાવાળા સીપાહી દાદાઆ ખૂણે ખાંચરે નિદ્રા કરતા હતા.

આખરે મીં ભેદકનું ઘર આવ્યું. માળામા દાખલ થયો. સીડીપર પગ મૂકતાંજ ઉપર કંઈ બળકાટ સંભળાયો. પગ ત્યાંજ રહ્યા, શરીર ધૂળવા માંડ્યું, છાતી ખબકવા લાગી, મગજ વિચાર શૂન્ય થઈ ગયું. છજાસા અને સયથી દ્રવતી દ્રષ્ટિ ઉપર ગઈ. એસ લાઈટથી દેખાયું કે ઉપર બે કદાવર ભંચકર દેખાવના માણસો હતા. હૈયું હાથમાં ન રહ્યું. ચાલવાની શક્તિ ઉડી ગઈ. પાવાણુની મૂર્તિ પેઠે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. રામોસી પણ ન હતો.

....

....

....

....

ગપાટાશંકર મંડલમાં ગયો હોવાથી બારી ખુલી મૂકી હતી. બારીમાંથી પેસતા એક દીવાનખાનું હતું, તેમાં એક ગ્રામ્ય સ્ત્રી સૂતી હતી. બાબુવાળા ચોરડામાં લલિતાનું શય્યા સ્થાન હતું. ચોર ઘરમાં દાખલ થતાંજ દેશી સ્ત્રી ભગી, લલિતાને ઉઠાડી. લલિતા ચોકી ઉઠી; ભયંકર સમાચાર સાંભળી તે કંપવા લાગી.

દેશી સ્ત્રી હિંમતવાન હતી. તેણે ધીરજ આપી પણ લલિતાનું મન ઠેકાણે ન રહ્યું. ગ્રામ્ય-વૃદ્ધ-ચાકર-સ્ત્રી કહે-

રાની બરીમાંથી ફૂટી પાસેના ઘરવાળાને જગાડયા. નીચે જઈ રામોસાને જગાડી પોલીસ બેલવા માકલ્યો. પોતે લલિતા પાસે આવી દ્વાર બંધ કરી બેસી ગઈ.

પંદર મિનિટમાં સીપાઈઓ આવી પહોંચ્યા. પોલીસ ને જોઈ ગપાટા શંકરને પણ હિંમત આવી. જાને ચેત્યા; દાદરપરથી ફૂધા. એકજ મિનિટમાં દોડધામ થઈ રહી. બેમાંથી એકનો સટકી ગયો. બીજો પકડાયો. મીં ભેદક પણ દોડધામમાં પડવાથી સુધરેલો ચાર ધારી પોલીસે પકડ્યો, થર થર ધ્રુજતો બોલી ન શક્યો. આસપાસના લોકો આવ્યા ત્યારેજ કહ્યું, “હું તો ધરનો માલેક છું.”

“તમે ક્યાં ગયા હતા ?” કોન્સ્ટેબલે પૂછ્યું.

‘અમારી શોધક સોસાયટીમાં.’

‘Sorry indeed for your condition. તમારામાં એટલી પણ હિંમત નથી કે ચોરથી રક્ષણ કરી શકો.’

અગાઉથી આશ્રય આપનારા
ગ્રાહકોના સુખારક નામ.

૫૧ શેઠ હરીદાસ રામદાસ.	૧ રા. મોહન બેચર
૧૦ રા. લક્ષ્મીદાસ મુલજી	૧ „ મુરલીધર પરષોતમ
૧૦ „ શીવજી કરસનજી.	૧ „ જોશંકર દેવરામ.
૧૦ „ કપુરચંદ્ર જોઠાલાલ.	૧ „ કુષ્ઠજી મનજી
૫ „ ધારસી દામજી	૧ „ વેલજી લાલજી રઢ
૫ „ નેણુચી ચાંપચી.	૧ „ જીવા મેઘજી.
૫ „ પ્રાગજી ભવાનજી.	૧ „ લાલ બકુદુર.
૫ „ ખીમજી વીરજી	૧ „ અખડુલ સતાર.
૫ „ વીરજી વેરસી.	૧ „ બાણજી દેવરાજ.
૫ „ પ્રેમજી શંભુરામ.	૧ „ વેલજી ધનજી.
૫ „ કુલચંદ્રમનસુખરામ	૧ „ આશારામ ગંગારામ
૫ „ વેલજી દયારામ.	૧ „ લવજી બાણજી બેશી
૫ „ હેમનદાસ લા.	૧ „ ધાનસિંગ સોલંકી.
૫ „ ગુલાબરાય ખ.	૧ „ છગનલાલ ત્રીલોકન
૩ „ ગાયવજી વીશનજી	૧ „ કેશવજી રામજી
૨ „ વીશનજી ગંગારામ.	૧ „ હંસરાજ અરજી.
૨ „ રણછોડદાસ નરસિંહ	૧ „ દી. ટી. ચીત્રે.
૨ „ તુલશીદાસ મંગલજી	૧ „ સોની પરસોતમ ઠા.
૨ „ કરસનદાસ ભવાનજી	૧ „ અંબારામ હીરજી.
૧ „ લાલચંદ્ર પાનાચંદ્ર.	૧ „ મુલજી દયાલજી
૧ „ ભગવાનજી નારાણ.	૧ „ ભવાન ધરમસી.
૧ „ નરસિંહદાસ ખી.	૧ „ કલ્યાણજી માસ્તર.
૧ „ તુલસીદાસ ગોવિન્દ.	૧ „ મનજી દેવાણી.

૧ રા. કાનજી નિશ્રામ.
 ૧ હુંગર જેઠાણી.
 ૧ શીવજી મુલચંદ.
 ૧ મુલજી દેવજી.
 ૧ લાલજી આણંદજી.
 ૧ મેઘજી કેશવજી.
 ૧ લાલજી ભવાનજી.
 ૧ દામજી ઉમરસી.
 ૧ નાગજી દેવચંદ.
 ૧ ખટાઉ પુરસોનમ.
 ૧ દુર્ગા શંકર.
 ૧ વનચંદ ખેતસી.
 ૧ ઘેલાભાઈ તેજસી.
 ૧ જેશંકર પીતાંબર.
 ૧ પોપટ પાનાચંદ.
 ૧ ભુધરદાસ ઉમરશી.
 ૧ અરજણ મોનજી.
 ૧ વીરજી તુલસીદાસ.
 ૧ ખીમજી ભાણુજી.
 ૧ મસુ દરજી.
 ૧ સુખરામદાસ ધ.
 ૧ ઉકામલ ઓઠામલ
 ૧ રાયસી તલકસી.
 ૧ ઠાકરસી હંસરાજ.
 ૧ તેજસી રામજી.
 ૧ ખેતસી ઓધવજી.

૧ રા. ગોવીંદજી ગો.
 ૧ ભેશી લક્ષ્મીદાસ ઉ.
 ૧ કા. જી મોરારજી.
 ૧ શીવજી ટોકરસી.
 ૧ જીવરાજ કાલીદાસ.
 ૧ ખોળા બંધાસી મ.
 ૧ મુલજી મુરારજી.
 ૧ હરિવત્તભાગનલાલ
 ૧ પીંગળશાહુ ડો. મી.
 ૧ મુળચંદ વળતચંદ
 ૧ કાનજી વાલજી.
 ૧ સોની દેવજી જેરામ
 ૧ „ દેવજી બેચર
 ૧ જીહા લીલા.
 ૧ મોરારજી રામજી
 ૧ ઉમેદલાલ રણછોડ.
 ૧ સોની મુલજી વા.
 ૧ રૂગનાથ હંસરાજ
 ૧ ડાહ્યા ખેરાજ.
 ૧ કરસન રામજી.
 ૧ આણંદજી રણછોડ.
 ૧ નરભેરામ નારાણજી
 ૧ રણછોડ વલારસી.
 ૧ રામજી ડાહ્યા
 ૧ ભગવાનજી લીમજી
 ૧ શીવજી ગણેશ

૧ શેડ ત્રીલોચન અમરના	૫ રા. વચનદત્ત વીગનજી.
૧ શેની હીન્ડ બુડા	૧ દવારજી બુડા.
૧ વીન્ડ રાનશા	૧ ખેશી જશરાજ
૧ ભગવાનજી જેડા	૧ પરમાત્મ પીતાંબર
૧ રામજી નારાજ	૧ અંબાલાલ જ.
૧ દામજી પરમાત્મ	૧ કારા હંચરાજ
૧ રામજી આણદજી	૧ વારા તયગચત્રી હ.
૧ ભેચર જેડા	૧ જોખત બકર અ.
૧ રામજી રામવજી	૧ જેરીશંકર કેશવજી
૧ ખીમજી વિશરામ	૧ લાખા કારા
૧ કરમન પ્રાગજી	૧ ભીમજી જેરામ.
૧ મીડું શામજી	૧ લાલજી કુંવરજી

આનંદ—આશ્રમ.

એ નામનું મસિક પત્ર આડકોની પૂર્ણ મદદ મળતાં
 દેખરવારી માસમાં બહાર પડશે. જે સદ્ગ્રહસ્થાને નામ
 લરાવવાની ઇચ્છા હોય તેમણે નીચે દર્શાવેલ શિરનામે
 નામ લરાવવાં. પત્ર વ્યવહાર પાણીતેજ શિરનામે કરવો.

ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ ઠક્કર.

૬૦ વૈદ્ય શાસ્ત્રી વાલજી લધારામ,
 ડેન્સો હોલ પાસે. કરાંચી.

આ પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણા,
 કર્તા પાસેથી અને 'સ્વદેશી' પ્રેસ ખંદર રોડ કરાંચી,

